

Галина Бондаренко
Ольга Максименко
Валерія Пустовіт

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(від доби монументалізму до романтизму)

Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Галина Бондаренко,
Ольга Максименко,
Валерія Пустовіт

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(від доби монументалізму до романтизму)

СЄВЄРОДОНЕЦЬК 2016

УДК 821.161.2 «09-17» (075)

Практикум з історії української літератури (від доби монументалізму до романтизму) / Г. П. Бондаренко, О.В.Максименко, В. Ю. Пустовіт. – К. : Талком, 2016. – 142 с.

Рекомендовано до друку:

*Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені
Володимира Даля (протокол № 1 від 25.08.2016),
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1//11-5850 від 18.04.2014)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

А. О. Новіков – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Т. Ю. Черкашина – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри романської філології та перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Розділи писали:

I – доц. Г. П. Бондаренко, доц. О. В. Максименко

II – проф. В. Ю. Пустовіт

Посібник укладено згідно з робочими навчальними програмами з історії української літератури для студентів гуманітарних спеціальностей. Запропонований практикум має на меті допомогти майбутнім філологам поглибити й закріпити теоретичні відомості, виробити навички самостійного опрацювання літератури та вміння узагальнювати і робити висновки. Оригінальність і новизна змісту і структури посібника допоможе досягнути складний і неоднорідний розвиток національної історії літератури й культури.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	4
Розділ І. ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	6
1.1. Матеріали до вивчення курсу.....	6
1.2. Практичні завдання.....	61
1.3. Питання до іспиту.....	91
Розділ ІІ. НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	94
2.1. Матеріали до вивчення курсу.....	97
2.2. Практичні завдання.....	116
2.3. Питання до іспиту	140

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Історія української літератури пройшла складний період становлення і продовжує розвиватися в наші дні. За традицією період XI – XVIII ст. називають давньою літературою. Часом зародження нової української літератури по праву вважають вихід «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.).

Пропонований посібник передбачає вивчення усього розмаїття українського літературного процесу від доби монументалізму до доби романтизму.

Курс історії української літератури, що починається із засвоєння спадщини з XI по XVIII ст. є фундаментальним у базовій освіті сучасного філолога. Студенти повинні розуміти, що давня література має специфічні особливості, без урахування яких неможливе розуміння й осягнення творів наступних літературних епох. Художній світ історії розвитку мистецтва слова тривав вісім століть. За цей час багатогранна й самобутня спадщина творів інколи вражає своєю неоднорідністю, неоднозначністю, а інколи – і парадоксальністю. З огляду на це, автори намагалися обрати для вивчення дослідження й аналізу найбільш показові твори, які репрезентують виучувану епоху, масштабність сили людського духу, мислення й часто жертвовного служіння прийдешнім поколінням.

У практикумі розглядається особливість жанрової моделі в українській літературі, концепція людини та характер художнього мислення, зосереджується увага на генетичних зв'язках літературного процесу з філософською думкою та європейською традицією.

Доба класицизму і сентименталізму представлена постатями І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки крізь призму їхнього епістолярію. Історія мемуаристики сягає своїм корінням у далекі часи зародження письменства саме тому важливу роль у процесах націєтворення посідав передусім епістолярний жанр. Найпростішою жанровою формою мемуаристики є лист, найбільш

представлений у спадщині діячів минулих століть, бо саме письменницький епістолярій виступає важливим джерелом для вивчення літературного процесу загалом. З огляду на це авторами запропоновано вираження думок письменників в листах, їхні роздуми, міркування над письменницькою долею, станом національної літератури, мови й культури.

На межі XIX – XX ст. І. Франко наголошував на необхідності вивчення епістолярію письменників як одного з найважливіших джерел дослідження історико-літературного процесу в цілому. У першу чергу це неоціненне джерело додаткової інформації про біографічні моменти в житті автора, його психічний стан, мотиви творчості тощо. Завдяки дослідженню листування можна визначити роль митця в контексті літературно-мистецької доби, з'ясувати й досі великою мірою замовчуваний аспект інтенцій митця, як-от його націєтворча позиція, рівень національної самоідентифікації. З іншого боку, листи – це автентичні самосвідчення, не розраховані на оприлюднення, і водночас інтелектуальна спадщина, без якої неможливе всебічне пізнання феномена української художньої словесності як національного явища.

Автори мали на меті подати цілісну картину розвитку національної літератури в річищі розвитку європейських народів.

Пропонований посібник сприятиме глибокому ознайомленню студентів із науковими і навчально-методичними джерелами. Завдання сформульовані таким чином, щоб зацікавити студентів до самостійного опанування сучасних розвідок.

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Чим більше призбирується в нас пам'яток старого письменства, чим докладніше ми з ними знайомимося, тим ясніше виринає думка про суцільність літературних традицій і духовних інтересів на протязі довгих віків, що робить широкий підклад для дальшого розвою й мусить відродити національне почуття

І. Франко

Тема 1

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Матеріал до вивчення теми

1. Поняття про давню українську літературу

Давня українська XI – XVIII ст. – початковий і найтриваліший період розвитку нашого письменства, його фундамент, на якому пізніше розвинеться нова українська література. Відлік літературного часу починається з XI ст., оскільки найстаріший рукопис Остромирового євангелія датований 1056–1057 рр. Завершується період давньої української літератури творчістю видатного українського поета та байкаря Григорія Савича Сковороди.

Більшість літературознавців вважають, що літературні пам'ятки, як зразки не лише висловлювання певної думки, а й оформлені за певними мистецькими канонами твори, з'являються з X ст.

Важливо зрозуміти, що стародавня українська література має особливості без урахування яких неможливо зрозуміти ні окремих творів, ні розвитку літературного процесу.

1. Особливості давньої української літератури

Перш за все, це *теоцентризм*, адже давня література щільно стикається з християнством. Завдяки християнізації Русі Біблія стала важливим джерелом і взірцем для письменства. Це стосується й інших творів ранньовізантійської доби.

Символізм та алегоризм теж характерна особливість середньовічних літературних текстів. Мистецтво тлумачення цих символів та алегорій є сферою літературної герменевтики.

Третя особливість староукраїнського письменства – його *рукописний характер*. Первинний текст (протограф), з якого списували копії частково або повністю, до сучасного читача не завжди доходив. Списки фігурували як варіанти протографа. Створювалися також копії – своєрідні комбінації з різних текстів. Книги писалися кирилицею, так званим уставом – пізніше напівуставом.

До особливостей давньої української літератури належить і *своєрідність авторської свідомості*, яка формувалася під впливом середньовічних уявлень про те, що книжник є не творцем, а виконавцем волі Божої. Тож середньовічний автор не прагнув до індивідуального самовираження, а орієнтувався на апробовані взірці. Він вишукував цитати у Святому Письмі, використовував готові штампи, кліше, словесні формули. Не мислячи себе організуючим центром написання книг, книжники свої твори здебільшого не підписували.

2. Періодизація давньої української літератури

У давній українській літературі слід розрізняти дві основні форми: усну народну творчість і книжне письменство. Перша форма існувала у вигляді усної передачі творів від одного покоління до іншого. Це передусім пісні – історичні, любовні, патріотичні, обрядові, думи, а також плачі-голосіння, казки, легенди, перекази, бувальщини, анекдоти, прислів'я, приказки.

Давня книжна література відрізняється від нової і мовою і художніми засобами, і побудовою.

Відповідно до поживлення культурного життя виділяють три періоди розвитку старого українського письменства (періодизація Сергія Єфремова):

1) X – XI ст.; 2) з кінця XII до початку XVII (орієнтовно до 1620 р.); 3) від початку XVII до кінця XVIII ст.

Усі три періоди давньої української літератури можна умовно об'єднати трьома територіальними стрижнями – київський (період Київської Русі IX – XII ст. – період Київської Русі, могутньої держави, розміщеної на території від Карпат до Волги, від Прибалтики до чорноморських степів, часи князювання Володимира Святославича та Ярослава Мудрого), острожко-львівській (перебування українських земель під владою Литовського князівства та Польського князівства) і знову Київський, осередком якого стала Києво-Могилянська академія (спалах українського патріотизму після визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького).

У цьому ж періоді виділяємо епоху *монументального стилю* (X – середина XI ст.), ознаками якого є масштабність, величність, ідейний пафос. Монументальними вважаємо «Остромирове Євангеліє», «Повість минулих літ» (легенди, вставні оповіді) і «Слово про Закон і Благодать» Іларіона.

Літературу з кінця XI до кінця XIII ст. називають епохою *орнаментального стилю*, головними рисами якого є ритмічність упорядкування художнього тексту, що нагадує візерунок і витонченість художніх засобів-прикрас. Ця оздоблюваність не була штучною, адже гармонійно підсилювала та увиразнювала зміст твору. Це ми бачимо, наприклад, у «Слові про похід Ігорів...», у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха.

Епоха підсумків (XIV – XV ст.) – це переписування старих творів і укладання книговодів, наприклад «Літопис Руський». Звід означає об'єднання (зведення) різних літописів в один у часовій послідовності з метою створення цілісної картини життя народу. Наприклад, «Києво-Печерський патерик».

Письменники цієї доби, зокрема Григорій Цямблак, митрополит Фотій, користувалися стилем «плетіння слів», для якого характерні

нагромадження однотипних речень, гра слів, пишномовність, виразність, емоційність. Інколи використання техніки «плетіння слів» своєю нарочитістю приглушувало зміст твору.

Літературу другої половини XV – кінця XVI століття творили так звані *роксолани (рутенці)*, тобто українці, що проживали в різних європейських країнах. У творах цих письменників національний мотив і стиль поєднувався із загальноєвропейським, твори писалися сумішню латинської та польської мов.

Період кінця XVI – початку XVII століття називають *Першим українським Відродженням*. Усяке Відродження – це загострене відчуття своєї національної самобутності. Перше Відродження – це період княжої доби, відновлення високої культури Київської Русі (освіта, книгописання) і час її активного зв'язку з європейською культурою. Окрасою цієї доби були Мелентій Смотрицький, Іван Вишенський, Іпатій Потій, Костянтин Осторзький, Стефан Зизаній. Період розквіту віршованої поезії – Герасим Смотрицький, Андрій Римша. Зазначений період називають епохою *бароко (стиль у європейському мистецтві, якому властиві декоративна пишність, мальовничість і вигаданість форм)*. Найяскравішим представником барокової літератури є Григорій Савич Сковорода.

3. Жанрове розмаїття давньої літератури.

Наукові студії про письменство Київської Русі залишають невизначене враження про його жанровий склад. Це можна пояснити, в першу чергу, певною інерційністю в осмисленні жанрових форм давньої літератури, коли перелік жанрів з однієї праці переносився до інших, з деякими уточненнями та доповненнями.

Давня українська література представляє розмаїття жанрових форм, які унаочнюють розвиток давнього письменства від витоків до самостійного розвитку. Це, насамперед:

- Перекладна література (Біблія, «Псалтир», Євангеліє, притчі, житія святих, хронічки, хронографи, патерики, апокрифи, шестодневи).
- Літописні повісті («Повість врем'яних літ»).
- Ораторська проза («Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повчання дітям» Володимира Мономаха).
- Поезія в прозі «Слово про похід Ігорів».
- Українське іншомовне віршування (поема Севастьяна Кленовича «Роксоланія»).
- Полемічна література («Тренос» Мелетія Сморницького, «Послання до єпископів» Іван Вишенський).
- Шкільна драма (драма-міраклъ «Олексій, Людина Божа», великодні драми «Слово о збуренню пекла», трагікомедія Феофан Прокопович «Володимир»).
- Козацькі літописи (літописи Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка).
- Інтермедії (до драми Г. Кониського «Воскресіння мертвих»).
- Українське віршування (панегірики Іван Величковський, Климентій Зиновійв, Григоій Сковорода «Сад божественних пісень»).
- Байки (Григорій Сковорода «Байки Харківські»).

4. Секрети читацького ключа давньої української літератури

Сприймати твори давніх авторів дуже складно, оскільки необхідно знати особливості епохи, стилю, мови, поезики.

1. У творах давнього письменства немає жанрів, звичних для нової літератури.
2. Література XVI – XVII ст. була синкретичною (злитість, нерозчленованість), тобто лірика, епос і драма були в ній органічно поєднані.
3. У літературних пам'ятках багато повторів подібних вступів і закінчень.

4. Багато авторів творів невідомі, або відоме лише ім'я, оскільки вважалося, що смертна людина не може самостійно створити щось достойне, вона є лише провідником думок БОГА.

5. Багато творів є наслідувальними, позбавленими оригінальних образів і сюжетів, оскільки головною ознакою давнього письменства було вшанування традицій.

6. Багато творів мають вступне звернення до Бога з проханням допомогти авторів створити щось гідне читачів, оскільки до слова ставилися з повагою, слово вважалося БОГОМ.

7. Велика популярність панегіриків хвалебних поезій на честь видатних людей або гербів їхніх родин, без яких не обходилися ні урочистості, ні родинні свята.

8. Релігійна забарвленість творів давньої літератури, звертання до Бога, прославляння Віри, Надії, Любові.

9. Повчальний характер більшості творів давнього письменства, з метою навернути сучасників на шлях праведного життя, наблизити до Бога.

10. З метою увиразнення змісту книги писець малював мініатюри, з особливою любов'ю вимальовував буквиці – початкові літери рядків, абзаців, розділів, що засвідчувало його шанобливе ставлення й до твору, й до попередників, а також об'єднувало мистецтво слова з образотворчим мистецтвом.

5. Проблеми вивчення давнього письменства.

Складною і заплутаною на сьогодні є проблема щодо старокиївської спадщини. Майже два століття триває суперечка, кому належать культурні скарби Київсько Русі XI – XIII ст. – Україні чи Росії? Питання хилилося на користь «северян», хоч у XIX – на поч. XX ст. лунали тверезі голоси, що Україна – пряма спадкоємниця старокиївської культури. Здається, тут немає про що сперечатися, адже основні руські землі – Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке, Волинське князівства – були розташовані на

території нинішньої України, а, отже, всі їхні матеріальні та духовні надбання – це беззастережний спадок України. Але російську науку це не влаштовує і ось уже друге століття нав'язливо й без наукових та історичних підстав обстоюється думка, начебто пам'ятки Київської Русі належать Росії.

Радянська наука свого часу трохи пом'якшила цю проблему, узявши на озброєння тезу про те, що Київська Русь була колискою трьох братніх слов'янських народів – російського, українського та білоруського, а звідси випливає, що старокиївську культуру успадкували одночасно всі три названі східнослов'янські народи. Нині тезу про колиску відкинуто. Проте російська наука не відмовилася від своїх претензій на старокиївське письменство.

Думки про «рускость» видатних творів давнього українського письменства найактивніше відстоював у нові часи академік Д. Лихачов.

Прагнення російської імперської науки зробити відносно молоду російську культуру й літературу старшою є цілком зрозумілим. До неї без жодних застережень зараховуються твори світового значення, як і належать іншій літературі й до Росії мають дуже далеке відношення.

До недавнього часу літературу Київської Русі досліджували здебільшого російські вчені. Українці (І. Береза, В. Руссова) не наважувалися ретельно досліджувати, побоюючись конкуренції з росіянами, серед яких були, щоправда, видатні постаті.

Становить науковий інтерес і проблема періодизації давньої української літератури. Різні її моделі свого часу пропонували І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, М. Гнатиш, Б. Лепкий і Д. Чижевський. Серед сучасних медієвістів із періодизацією давньоукраїнської літератури виступили В. Яременко, Ю. Ісиченко та О. Пахльовська. Перші співставляють українську літературу XI – XIII ст. із відповідними періодами західноєвропейських культур (Середньовіччя, Ренесанс, Бароко). О. Пахльовська поділяє українську літературу XI – XIII ст. візантійської доби, української цивілізації на писемність київської доби галицької доби та

католицької Русі першого відродження між Бароко та Просвітництвом. П.Білоус акцентує увагу на тому, що давньоукраїнське письменство чітко розмежовується на основні два періоди – Середньовічний (з XI до XVI ст.). Бароковий (від середини XVI ст до кінця XVIII ст).

Середньовічний період характеризується існуванням держави Київська Русь, а потім – перебуванням українських земель під владою Литовського князівства. Під час барокового періоду розвитку української літератури активізувалася національно-визвольна боротьба українського народу, відбувалося інтенсивне засвоєння культурно-освітніх скарбів європейського Заходу, урізноманітнилися жанрово-стильові форми красного письменства, його тематика, увиразнилося світське начало. Це простежується в синтетичних працях з історії української літератури, написаних за минулі сто років. В «Історії української літератури» (у 8-ми томах) висвітлення літературного періоду Київської Русі позначено помітним впливом російських медієвістів.

Таким чином, можна визначити перелік жанрів, які характеризували літературний період Київської Русі:

1) давньоруські жанри орієнтовані на практичну мету, тобто вони обслуговують певну позалітературну сферу життя – церковну, юридичну, державну;

2) жанри, пов'язані з напрямом і стилем епохи;

3) жанри, пов'язані між собою ієрархічно (первинні та синтетичні, або жанри-типи і жанри-підтипи);

4) залежить від теми й предмета зображення, що відбилося на термінології та назвах творів;

5) жанр, що визначав особу автора;

6) літературні жанри взаємодіяли з усними, а оригінальні твори часто виникали на перетині фольклорних та літературних традицій.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст.: [навч. посібн.]. / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Поняття про давню українську літературу, її особливості.
2. Періодизація давньої української літератури.
3. Жанрове розмаїття давньої літератури.
4. Секрети читацького ключа давньої літератури.
5. Проблеми вивчення давнього письменства.

Тема 2

ЛІТЕРАТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ. ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

*Русь стала читати чуже раніше, ніж писати своє.
Це був багатий матеріал для читацького та письменницького
досвіду, прекрасна школа літературної мови;
вона допомогла давньоруським книжникам наочно уявити
можливі варіанти стилів, розвивати слух і мову на колосальному
лексичному багатстві візантійської і старослов'янської літератур.
О. Творогов*

Матеріал до вивчення теми

1. Перекладна література

З прийняттям християнства в Київській Русі (988 рік) виникає перекладне письменство візантійського та південнослов'янського, або болгарського походження. Язичницька Русь, як і інші країни, що прилучилися до християнства, повинна була насамперед скористатися давно виробленими видами церковно-християнської літератури, без якої неможлива була пропаганда нового віровчення і нового світогляду

Прийняття християнства на Русі спричинило інтенсивну перекладацьку працю (книги з Візантії, Болгарії). Давнім посередником при переході до нас візантійської літератури була Болгарія, що в X ст. за часів царя Симеона переживала «золотий вік» своєї писемності. Деякі твори візантійської літератури перекладалися в Київській Русі безпосередньо з грецької мови під час поживавлення перекладацької діяльності за Ярослава Мудрого.

Проте перекладання літератури на Русі мало свої особливості – книжки вільно поводилися з оригінальними текстами, робили помітки, зауваження, аби донести запозичений твір до читачів, подавали чужий сюжет у рідній оболонці.

Релігійні книги. Переклад Біблії та біблійних книг

Першими в Україну прийшли **релігійні твори**. Найпопулярнішими з них були Біблія, «Євангелії», «Апостол». Біблія перекладалася не повністю, а

частинами, найактивніше перекладався Старий Заповіт, в якому розповідається про долю давньоіудейського народу.

Окрема увага приділялася цареві письменникові Соломону. З його ім'ям пов'язані такі частини Біблії, як «Пісня Пісень», «Книга приповістей Соломонових».

«Книга приповістей Соломонових» писана задля мудрості й навчання, задля пізнання розсудливості. Мудрою вважалася людина чесна, покірна, лагідна й любляча, що вміє будувати стосунки з іншими людьми на засадах любові й поваги. Книга апелює до розуму, упокорює власну сваволю (*«Якщо голодний ворог твій – нагодуй його хлібом, якщо спраглий – напої його водою»*).

«Пісня над піснями». Сучасна наука не вважає автором цієї книги Соломона, хоча жанр любовної лірики прижився в Палестині саме при його дворі. Більшість творів складено між IX і III ст. до нашої ери. Науковці вважають, що це книга пісень весільного обряду, що виконувались за участю молоді, молодого й дружок. Християнська традиція бачила в текстах пісень певну алегорію: у любові пастуха й пастушки, нареченого й нареченої оспівано палку любов, даровану людині від Бога і це є вираженням Божої любові до людини.

«Псалтир» (Давидові псалми).

Це збірка лірико-повчальних творів. Давид зібрав гурток підготовлених людей і доручив їм виконувати релігійні гімни під час служби Божої. Слово «псалом» з давньогрецького «пастеріон» – арфа. До книги входять 159 псалмів, 73 з них написані самим Давидом, інші – різними авторами з XI ст. до нашої ери по II ст. нашої ери. Усі Давидові псалми за змістом поділяються на такі тематичні групи:

1) псалми, у яких пригнічений горем та тяжкою недугою автор, скаржиться на заподіяну кривду, біль, страждання, просить у Бога захисту й підтримки;

2) твори, у яких автори від імені народу звертаються до Бога у час лихоліття, війни, голоду, мору;

3) псалми, у яких автори прагнуть розбудити віру в Бога, у його милість та опіку;

4) твори, у яких висловлено вдячність від окремих осіб та цілої громади;

5) гімни, що прославляють Бога;

6) псалми історично-повчального характеру;

7) псалми філософсько-медитавного характеру, де оспівуються велич, гідність, даровані людині Богом;

8) псалми, які прославляють космічну світобудову, де небеса – це оселя Бога, його вічні хори.

«Псалтир» набув надзвичайного поширення завдяки зрозумілості своєї високої поезії для читачів і слухачів. За прикладом Візантії, «Псалтир» став шкільним підручником, з нього вивчали напам'ять поодинокі вислови в школі, а потім вживали їх у формі приповідок на різні життєві пригоди. «Псалтир» виконував і культово-обрядову функцію: його читали над мерцем, відганяли хворобу, ворожили. Відкривали книжку навмання й читали псалом. Зі змісту псалма пробували знайти відповідь на свій сумнів. Звичай був настільки поширеним, що стали окремо видавати ворожильні Псалтирі, де під кожним псалмом була примітка, що і як робити.

Книги пророків. Пророк для давніх іудеїв – той, хто промовляє від імені Бога, людина, наділена здатністю передбачати майбутнє. У Біблії вміщено книги пророків великих і малих (великих – Ісаїя, Єремія, Єзекіль; 13 малих – Даниїл, Осія, Йоїл, Амос, Овдія, Йона, Михей, Наум, Авакум, Сафоній, Огія, Захарій, Малахія).

Книга пророка Осії (784 – 744 рр. до н.е.) – передає думку, що визнавати Бога слід не лише формою обряду, а й духом істини. Осія вважав, що язичницький блуд Бог покарає ізраїльтян.

Пророк Єзекїль (650 р. до н.е.) – поклав на можновладців провину за те, що ізраїльський народ попав у неволю. Акцентував увагу на особистій відповідальності людини за переступи божих заповідей.

Прорк Єремія (д. п. VII ст. – поч. VIII ст. до н.е.) – Єремія переконував царя Ахаза, щоб він вірив у Бога, а не шукав підтримки в ассирійського володаря. Той не послухав, і за пророцтвом Єремія Бог покарав його.

Новий Заповіт. Перекладали насамперед чотири **Євангелія** (від Матвія, Марка, Луки, Іоанна), дії святих апостолів, які поширювалися як окремою книгою – «**Апостол**», так і в складі Біблії. Особливої популярності набули діяння апостола Павла і одкровення Іоанна Богослова (Апокаліпсис).

З перекладних творів біблійного характеру найдавнішими на території нашої держави є Остромирове Євангеліє (1056 – 1057 рр.) – найдавніша книга, писана кирилицею. Реймське Євангеліє, що його вивезла з собою дочка Ярослава Мудрого Анна до Франції. Українською мовою Євангеліє було переписано у місті Пересопниці поблизу Рівного 1561 р. (Пересопницьке Євангеліє), на якій нині дають присягу президенти нашої країни. Острозька Біблія (1581 р.).

Перший переклад повної Біблії українською мовою здійснили П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький (1903р. – Відень). У 1962р. – митрополит Іван Огієнко.

2. Перекладні твори біблійної тематики

Апокрифи – твори на біблійну тематику, що уточнюють або доповнюють святе письмо, але з різних причин не були канонізовані церквою.

Вони ширше оповідають про створіння чоловіка і його погіршення, про його вигнання з раю, зокрема про життя Адама й Єви після вигнання з раю про життя їхніх дітей, про судову діяльність царя Соломона. За змістом апокрифи поділяють на п'ять тематичних груп: старозавітні апокрифи,

новозавітні апокрифи, апокрифічні діяння апостолів, есхатологічні й апокаліптичні апокрифи, апокрифічні оповідання про святих і мучеників.

І. Франко вважав, що апокрифи були своєрідним містком від книг релігійних до світської літератури.

«Четї-Мінеї» – збірник житій святих, розложених за місяцями та призначених для читання на кожен день;

«Патерики» – це збірники оповідань і житій святих ченців і подвижників-аскетів якогось одного краю.

Світська література

Розвивалася на ґрунті релігійної літератури, основні ідеї й образи було взято з Біблії.

Влучні висловлювання з Біблії.

«Пчела» – це збірник коротких висловів або афоризмів, вибраних зі Святого Письма, творів отців церкви й деколи світських письменників греко-римського періоду, упорядкованих в алфавітному порядку. Завдяки близькості до народної творчості він набув широкої популярності.

Історичні твори.

Хроніки – твори візантійського Середньовіччя, які оповідають про історію людства, починаючи від створення світу так, як про це оповідає Біблія. Найважливіша з них хроніка Івана Малали Антіохійського, а хроніка Юрія Грішника. Проте в цих творах історичні факти змішуються з вимислом.

Природознавчі твори:

«Шестоднев». «Шестоднев» – це частина Біблії, де йдеться про шість днів створення світу.

«Фізіолог» – популярно-теологічний твір, що в алегорично-символічній формі описував дійсні та видумані прикмети звірів, подавав зразки й приклади як для наслідування, так і для повчання. *Наприклад, про лисицю у Фізіологу розповідається, що її життя лукаве, бо коли вона голодна й не знаходить нічого, йде додому й, половжившись навзак, затаює*

віддих і лежить мов нежива. Тоді сідають на неї птахи й починають дзьобати, але вона швидко підноситься, ловить пташку й з'їдає її. «Так і чорт лукавий, – говорить Фізіолог, – і діла його лихі, бо кожен, хто хоче закоштувати його тіла, умре, а його тіло – гріх, захланність, лакомство, заздрість» та ні. Кожан частина «Фізіолога» присвячена окремому звіряті, птахові тощо, розпадається на дві частини: в одній описуються дійсні й фантастичні прикмети тварини, а в другій подаються символічні пояснення зазначених прикмет і висувається якась моральна думка.

Повісті. Одним із перших зразків книжної повісті. Був дуже поширений **роман «Олександрія»**. Це не скільки історичне, скільки розважальне оповідання про дії Олександра Македонського, авторство якого приписується родичеві учителя Александра Македонського Аристотеля – Калістенові. У творі описуються походи Олександра Македонського до Малої Азії, Персії, які перериваються неправдоподібними оповіданнями про дива далеких земель. Кожний розділ повісті закінчувався моралізаторськими висловами й мудрими настановами Олександра Македонського.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.]. / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Перекладна література Київської Русі як частина оригінальної літератури, її значення і місце в літературному процесі.
2. Давньоруські переклади – своєрідні переробки, переспіви, що відбивали тогочасні ідеали та естетичні смаки перекладачів.
3. Біблія як книга Бога. Походження, складові частини – Старий Завіт, Новий Завіт.

Тема 3

ЛІТЕРАТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ. ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Матеріал до вивчення теми

*Літописець Нестор і його послідовники
створили систему руської історії, яка настільки повна,
що жодна нація не може похвастатися таким скарбом.
Г. Міллер*

1. Літописи. Прийняття християнства Київської Руссю мало як позитивні, так і негативні наслідки. До негативних дослідники відносять свідоме знищення літературних пам'яток дохристиянського періоду. До позитивних – на думку літературознавця С. Єфремова є те, що *«Христова віра ... принесла з собою новий культ, початки освіти й засоби для неї; духовенство християнське заснувало перші школи, взяло під свою руку освіту і стало на довгі часи мало не монополістом письменства. Серед духовних кіл збирається фактично вся літературна продукція перших часів ...»*.

Найдавнішими пам'ятками оригінальної літератури Київської Русі є **літописи** – хронологічний опис важливих історичних подій, очевидцем яких був сам літописець, про які він чув від когось з очевидців або вичитав з письмових джерел – «військових повістей», монастирських переказів, «повчань» тощо.

Першим літописом, що дійшов до нас, є **«Повість временних літ»** або **«Початковий літопис»** (близько 1113 р.) *«Сє повесть Временних лет, откуда есть пошла Русская земля, кто в Кіеве нача перве княжити, и откуда Руская земля стала есть»*. У цій пам'ятці – докладні відомості про територію, заселену слов'янами, про полян, деревлян, радимичів, сіверян та інші племена, на які поділялися східні слов'яни, про їхні звичаї та мову. У ньому з любов'ю описане героїчне минуле Київської держави з **852 до 1110 р.**, походи князів і великі битви. Наприклад, про похід Олега на столицю Візантії – Царгород, на воротах якого той повісив на знак перемоги свій щит;

описано тут войовничого Святослава, відважного Володимира, розповідається в літописі й про древлянську данину, смерть Ігоря й помсту Ольги, про княжі чвари, вбивство князів Бориса й Гліба їхнім братом Святополком. *Захоплено змальовує літописець хоробру й загартовану в боях дружину князя Святослава, «який не знав, що таке страх, ніколи не відступав перед ворогом, а коли мав намір боротися з ним, завжди відверто попереджував: «Іду на ви! (тобто на Вас)». Цей князь-сміливець не злякався навіть стотисячного грецького війська: перед нерівним боєм відважний полководець звернувся до своїх воїнів з такими словами: «Не осоромимо землі Руської, ляжемо тут кістками: мертві бо сорому не мають, а якщо побіжимо, то сором матимемо; станемо ж кріпко; я перед вами піду; якщо моя голова ляже, то дбайте самі про себе».*

Дослідники літописів радять звернути увагу на такі фрагменти:

- оповідання про князя Олега (похід на Візантію, смерть від коня);
- загибель Ігоря Рюриковича від древлян;
- легенди про княгиню Ольгу;
- про життя і смерть князя Святослава;
- сказання про хрещення Русі при Володимирі 988 року;
- легенда про білгородський кисіль;
- оповідання про братів-мучеників Бориса та Гліба;
- повість про осліплення Василька Теребовлянського;
- «Повчання Володимира Мономаха».

Щире захоплення героїчним минулим – провідний мотив «Початкового літопису». Другий мотив – глибокий сум з приводу княжих чвар.

Цим автори літописних сказань намагалися застерегти від помилок їхніх попередників. Зафіксовано в початковому літописі й виступи народних мас проти феодалів-лиходіїв, що не боронили як належить рідний край від ворожих зазіхань, і стихійні повстання, викликані насильницьким хрещенням і масовим винищенням волхвів (мудреців-знахарів).

Автори «Початкового літопису» – високоосвічені ченці Нестор (чернець Печерського монастиря), Сільвестр (ігумен Михайлівського Видубицького монастиря) та інші. Дійшов у трьох редакціях **1113 р.** – Нестор, **1116 р.** – Сельвестр, **1118 р.** – невідомий автор.

З 1118 р. до 1200 р. опис подій веде «**Київський літопис**», в якому докладно розповідається про велике лихоліття Руської землі – наскоки половців, які перетворилися у «війну без перерви», та внутрішнє безладдя держави, яке настало внаслідок міжусобних війн. Князям-егоїстам, що дбають лише про власну користь і гризуться між собою за княжий стіл, літописець протиставляє князі Володимира Мономаха, яка дбає про єдність усіх руських земель.

«**Галицько-Волинський літопис**» продовжує опис подій «Початкового літопису» та «Київського літопису» аж до **1292 р.** З нього довідуємося про боротьбу за престол у Галичі між князями, завоювання ними спільних ворогів. У літописі яскраво описано хоробрість князя Данила та його дружини в бою з татарами на ріці Калці, в Шлезьку, Чехії, похід проти литовських завойовників. Далі йде оповідь про напад Батия, подорож князя Данила в Орду, про його відмову підкоритися римській церкві. Також описано історію князі Володимира Волинського, сина Василька. Літописець звеличує князя Данила, порівнює його з Володимиром Мономахом.

Літописи формально **не належать до художньої літератури**, це жанр історичної, наукової літератури, але є в них вставні оповідання, в основі яких – старовинні перекази, історичні пісні, легенди. Наприклад, перекази про смерть Олега від коня свого, про трьох братів: Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь. У літописах також немало «житій» – оповідання про княгиню Ольгу, князів Володимира, Бориса, Гліба та інших. Не раз літопис доповнювався і змінювався, переписувач відповідно до свого розуміння описуваних подій надавав творці дещо іншого спрямування, вносив мотиви й образи усної поетичної творчості народу. До того ж виклад у літописах

часто образний, емоційний. Отже, літописи є не лише історичними, а й літературними творами.

Стиль літописів – стиль монументального історизму (за Д. Чижевським).

Мова літописів – поєднання книжної старослов'янської та розмовної мов.

2. Ораторська проза. Цей вид літератури представлений простою та урочистою доповіддю. Ораторські твори писалися за законами **гомилетики** – мистецтва церковного красномовства.

«Слово про Закон і Благодать» Іларіона – (40 р. XI ст.) (1037-1043 рр.), написане на честь відкриття Софійського собору і проголошене перед князем Ярославом Мудрим – зразок урочистої проповіді, яка складається з трьох частин:

- 1) про Закон, даний Мойсеем і про Благодать і про Істину;
- 2) похвала Володимирі за те, що той просвіти Русь світлом християнства;
- 3) похвала князю Ярославу Мудрому, гідному продовжувачу справ Володимира.

Іларіон – перший київський митрополит із руських. У печері, власноруч викопаній у крутих дніпровських схилах, цей мудрець проводив час у роздумах і писанні.

Іларіон прославляє Київську Русь як передове в тогочасній Європі суспільство. Під законом він має на увазі Старий Заповіт, зокрема П'ятикнижжя Мойсееве, де викладено заповіді Бога, а під Благодаттю Новий Заповіт. На думку Іларіона, Старий заповіт – це закон лише для одного народу для іудеїв, а Новий заповіт – благодать для всіх народів, які прийняли християнство. Таке порівняння Іларіону потрібне для того, щоб показати високу місію князя Володимира, який християнізував Русь. Закон для Іларіона – це віра в Бога й слідування його заповідям. Благодать – основне поняття християнського віровчення, викладене в Новому Заповіті. Благодать

трактується як незвичайна сила від Бога, спроможна подолати людську гріховність і відкрити шлях до спасіння.

«Слово про Закон і Благодать» не лише теологічний (богословський твір), а й літературний, оскільки його автор виявив знання і вміння komponувати прийоми красномовства, зокрема риторичні запитання, символи, протиставлення, порівняння. Наприклад, старий Заповіт у нього – місяць чи озеро, що висохло, Новий – сонце або нове джерело.

Кирило Туровський (друга пол. XII ст.) Вихованець Печерського монастиря. Основні твори «Притча про людську душу й тіло», в якій він використав апокрифічну притчу про сліпого й кульгавого, аби ствердити державну й церковну єдність Київської Русі проти намагань Андрія Боголюбського підірвати цю єдність.

3. Агіографічна проза. Агіографічна проза або **житійна література** продовжувала традицій перекладних патериків і житій. Але руські письменники не копіювали візантійські зразки, а творчо перероблювали їх. У період київської Русі створені такі оригінальні житія, як «Житіє Володимира», «Житіє княгині Ольги», «Житіє Феодосія Печерського». Особливо популярним було «Житіє Феодосія Печерського» Нестора (80-і рр. XI ст.) складається з низки традиційних сюжетів згідно з жанром. Майбутній святий народжується від благочестивих батьків, з дитинства відрізняється аскетизмом, любов'ю до церкви і церковних обрядів, стає монахом, успішно протидіє спокусам диявола, за це Бог ниспослав йому свою благодать – нагородив надзвичайним розумом і дав силу цілювати хворих. До нього за порадою приходять навіть князь. Феодосій – ігумен Києво-Печерського монастиря.

Популярним був «**Києво-Печерський патерик**» - збірка розповідей про життя монахів Києво-Печерського монастиря, в основу якого покладено листування ченців Симона й Полікарпа. Сам патерик було створений

монахами Печерського монастиря у період його розквіту до зруйнування Київської Русі татарами. У ньому зібрані розповіді про життя відомих ченців Печерського монастиря та їхніх побут.

Паломницька література – хождєнія. «Житєє і хождєнєє Даниила, Русьскія земли игумена» про мандрівку останнього святими місцями упродовж 1106 – 1108 років.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.] / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. «Повість минулих літ» як своєрідний архів свого часу.
2. Київський літопис як продовження «Повісті минулих літ».
3. Нові риси воїнської повісті, спроба створення нового типу ідеального героя в Галицько-Волинському літописі.
4. Автобіографічна і дидактична частини «Повчання Володимира Мономаха».

Тема 4

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII – XVI СТ.

Матеріал до вивчення теми

*З погляду книжної літератури ці півтретини століття
XIV, XV, перша половина XVI ст. все ще стеляться перед
очима дослідника такою порожньою безплідною пустелею,
що він збентежено стає, боячись пускатися в позбавлену
всіх орієнтацій них знаків пусту просторінь...
Проте ці віки були смутними, але не безплідними днями нашого
життя! Вони підготовлювали ідейну активність
першого українського відродження.
М. Грушевський*

1. Історичні обставини, в яких опинилися українські землі в XIII – XVI ст.

З другої половини XIII – XVI століття на Русь-Україну здійснюють напади татарські й турецькі орди. Ослаблена країна стає легкою здобиччю сусідів: Галичину захопили польські пани, Закарпаття – угорські, північну Буковину – молдавські. Після Люблінської унії 1569 року українці стали мужньо боротися проти окатоличення й спольщення. У 1648 році виступи народних мас переросли у визвольну боротьбу під проводом Богдана Хмельницького. Ця війна закінчилася підписанням 1654 року Переяславської угоди й фатальним приєднанням частини території нашої держави до Росії. Цим ганебним актом було закабалено Україну на три століття під владу російських імператорів, унаслідок чого наша земля стала колонією Московії, а народ перетворений на кріпаків.

У літературі в цей період стається історичний злам, спричинений виникненням книгодрукування. Засновником українського книгодрукування стає українець з лемків Святопок Фіоль. У 1491 р. у Кракові він видрукував кириличним шрифтом «Псалтир» і «Часословець». Поширювалися в Україні й книговидання білоруського першодрукаря Франциска Скорини, що заснував свою друкарню у Вільно.

Розвитку української культури сприяло книгодрукування видатного московита Івана Федорова, який 1574 р. випустив «Апостол», а згодом у Осторзі – Біблію.

Книжною мовою цього періоду була старослов'янська мова з домішками латинської і польської. У XVI ст. на території Литовського князівства на основі народних говірок творилася «руська мова».

2. Українська література пізнього Середньовіччя (д. п. XIII – XVII ст.).

Коли йдеться про літературу й культуру в цілому пізнього Середньовіччя в Європі – це період XIII – XV ст. Термін «середні віки» з'явився в працях західноєвропейських істориків XIV – XVII століть. Уперше його використали італійські ренесансні діячі на позначення часу, що минув від падіння античного світу до епохи Відродження.

Зокрема, Іванові Франку належить твердження: *«Праця була, письменство писалося, та не було ані іскри живої думки, не було зерна духовного інтересу, який би з тої механічної праці робив якесь справді живе органічне діло».*

Літературний процес українського пізнього Середньовіччя (від падіння Києва 1240 р. до XV ст.) за Ю. Пелешком, періодизується так:

1. Середина XIII – середина XIV ст. (тематика – вороже нашествя, покаєнні та есхатологічні настрої; прикметна риса – орнаментальність; основні твори – Галицько-Волинський літопис, «Ізмарагд», «Маргарит», ораторсько-учительна література, перекладні твори).

2. Середина XIV ст. – кінець XV ст. (поява передренесансних тенденцій, емоційно-експресивний стиль, підвищена увага до людини та її психології, основні твори належать до «високих жанрів»: житія, проповіді, похвальні слова)

Із творчості Ю. Дрогобича починається відлік нового періоду давньої української літератури, якому були притаманні ренесансні риси, зокрема, значна кількість творів написані латинською мовою класичного зразка.

Головною об'єднувальною основою і фундаментом усієї середньовічної цивілізації було християнське вчення. Цей період в українській літературі Д. Чижевський називав «майже паузою в літературному розвитку».

Більшість творів цього періоду входить до спільної скарбниці українського та білоруського письменства. Деякі тогочасні пам'ятки належать усім православним слов'янам, а окремі – ще й румунам, оскільки письменство цих народів пов'язувала спільна церковнослов'янська літературна мова. Після монголо-татарської навали частина київських та галицько-волинських книжників емігрує на північ, де займаються літературною діяльністю і посідають високі церковні посади. Від'їзд талановитих людей на північ, пов'язаний із переносом Митрополитичної кафедри з Києва до Володимира, тому більшість творів цього періоду, наприклад житіє Олександра Невського належать як російській, так і українській літературі.

Цей твір є яскравим прикладом агіографічної літератури доби Середньовіччя. Первісна редакція *«Житія Олександра Невського»* була створена відразу після його смерті (1268 р.). Написано житіє у Володимирі, на Клязьмі, невідомим галицьким книжником. За жанром – це сплав житійної літератури й воїнських повістей. Автор підкреслює численні християнські чесноти Олександра. Він уводить у твір епізод полеміки князя з послами від Папи Римського, в якому герой виступає захисником православ'я. Олександр Невський постає типовим для Середньовіччя ідеальним правителем – мудрим, сильним, вродливим та хоробрим: *«Лице ж його – аки лице Йосифа, иже от силы Самсона. И дал бѣ ему Бог премудрость Соломона, храбрство же его – аки царя римського Эуспесиана, иже пленил всю землю Иудейскую»*. Але

основна частина життя орієнтує увагу на бойових подвигах князя, на описах переможних битв з тевтонськими військами та лівонськими лицарями. Досить барвистий опис «льодового побоїща» на Чудському озері. У цьому житті виразно простежується галицька літературна традиція. Художньо-стильові особливості твору, спосіб змалювання баталій є подібним до відповідних елементів у Галицько-Волинському літописі. Сам образ Невського наближається до образу Данила Галицького.

У XIII – XIV ст. продовжує розвиватися перекладна література, серед зразків якої «Ізмарагд», «Златая цепь», «Златоуст», «Маргарит».

«Ізмарагд» – збірник слів і повчань переважно релігійно-морального характеру. Серед них про читання книжне, про ворожбитство, про поклоніння ідолам, про родинні стосунки «О жонах добрих і злих», «Про виховання чад» тощо.

«Маргарит» – перекладний твір з грецької мови (болгарський чернець Діонісій у XIV ст.) – збірник морально-учительного характеру, який складався з вибраних слів Івана Златоуста.

З оригінальних творів цього періоду дослідники відзначають діяльність Кипріяна та Григорія Цамблака – київських митрополитів.

3. Література Ренесансу (д. п. XV – к. XVI ст.).

У XV першій половині XVI ст. виникає Литовсько-Білоруський літопис. Його основний зміст складає історія Литви, в яку вкраплено події, що відбувалися на українських землях. Ідеться про князів Гедиміна, Ольгерда, Ягайла, Вітовта. З-поміж сюжетів літопису варто виділити повість «О Подольской земли» та «Похвалу о великом князи Витовте». Оповідь «О подольской земли» присвячена завоюванню литовськими князями – братами Корятовичами – українського Поділля у середині XIV ст.

«Похвала Князю Вітовту» – найхудожніший твір, автор використовує форму звеличення, ідеалізує свого героя, використовуючи арсенал засобів «плетіння слівес». Вітовит постає у творі наймогутнішим володарем Європи.

Головна ідея – політична незалежність і могутність Великого Князівства Литовського. До відомих пам'яток літератури середини XVI ст. належить така пам'ятка, як Пересопницьке Євангеліє (1556 – 1561 р.). На жаль, Пересопницьке Євангеліє збереглося не в оригіналі, а в копії 1701 року, виконаній на замовлення гетьмана І. Мазепи для кафедрального собору в Переяславі. Нині воно зберігається у ЦНБ ім. В. Вернадського. На ньому присягають Президенти України.

Окрему увагу дослідники приділяють латиномовній поезії, що стала наслідком навчання українських поетів у вишах Європи. Зокрема, поему Севастьяна Кленовича «Роксоланія» (XVI ст.). Оригінальним явищем XVI XVII ст. стали бурлескні й травестійні вірші «мандрівних дяків».

У XVI – XVII ст. у братських школах і колегіумах піїтика (теорія і практика віршування) була одним з найважливіших предметів, оскільки кожна освічена людина мала вміти складати вірші. Вірші писали з приводу Різдва, Великодня на честь приїзду високих гостей до школи. Такі вірші називали похвальними. З часом віршування вийшло за межі шкіл, їхня тематика розширилася, з'явилися історичні вірші про гучні події 1648 – 1654 рр. «Висипався Хміль з міха».

Популярними стають сатиричні вірші, у яких релігійні теми подаються в жартівливому дусі, наприклад у різдвяних віршах, йдеться не про різдвяні події, а про поїдання ковбас і вживання меду, пива, горілки. так в Україні виникає *бурлескна* література.

Вірші XVI – XVIII ст. написані за нерівноскладовою системою віршування, тобто кількість складів у окремих рядках вірша була різною. У XVII ст поширення набуває рівноскладова або силабічна система віршування (лат силаба – склад). Найчастіше 14-складові вірші.

Серед поетів цього періоду відзначають творчість Клементія Зиновіїва та Івана Некрашевича.

Климентій Зиновійв – перший український співець ремісників, наймитів, селян. Народився на Лівобережжі, навчався в Києво-Могилянській академії, багато мандрував, обійшов усю Україну. До нас дійшла рукописна збірка, яка нараховує 400 поезій. Найбільшу групу складають соціально-побутові вірші, в яких подано роздуми про соціальну нерівність. Один із циклів збірки так і називається «Про багатих і про бідних». Вірш «про вбогих і про багатих» – це схвильована розповідь про привласнення наймитської праці. В інших творах викривається хабарництво, продажність архієреїв, суддів, лихварство купців, орендарів, а прославлено чесну працю:

*Над усі ремесла – річ кажу відому –
Хліборобство, вигідне світові усьому.
Бо хоч би хто срібло міг, золото робити.
а би з хліба чи хотів би золото вкусити.*

У віршах є елемент ушлявлення національного:

*Козаків, немов святих, треба шанувати,
Позаяк і кров свою в битвах проливають,
І за віру праведну душі покладають.
Тим з небес подай свою, Господи, корону,
Хто для нашої землі чинить оборону.*

Климентій Зиновійв був одним із перших українських етнографів: Записував народні прислів'я і приказки.

Іван Некрашевич – відомий на Чернігівщині священик. Його перу належить віршований виклад теологічної праці «Суперечка душі з тілом», діалог двох селян у сценці «Ярмарок». проте найприкметнішим твором є «Сповідь», у якій поєднано книжні традиції з народними:

*А я хліба без солі не збавив нікого,
А більше яких гріхів? Не чуюсь нічого.
Горюю да бідую; хоч хліба не маю,
А ніколи нікого я не позиваю.*

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.]. / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.

2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте історичні обставини, в яких опинилися українські землі другої половини ХІІІ – поч. ХV ст.
2. Розвиток української літератури епохи пізнього Середньовіччя другої половини ХІІІ – поч. ХV ст.
3. Основні риси літератури Ренесансу другої половини ХV – кінця ХVІ ст.

Тема 5
УКРАЇНЬСЬКА ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА
кінця XVI – початку XVII ст.

Матеріал до вивчення теми

*У Вишньського боролося два світогляди –
аскета і громадянина, церковника і демократа
П. Попов*

І. Вишньський – великий майстер полеміки й агітації

О. І. Білецький

1. Полемічна література кінця XVI ст. – початку XVII ст. як явище бароко.

Полемічна (від гр. *Polemos* – войовничий) – література, яка виникла на ґрунті релігійно-політичної боротьби у зв'язку з агресивним наступом католицизму і насильницьким введенням Брестської унії 1596 р. У ній точилася дискусія, суперечка, тобто полеміка між католицько-уніатськими і православними публіцистами).

Полеміку щодо правдивості католицької або православної християнської віри започаткував польський єзуїт Петро Скарга, який у 1557 році видав трактат «Про єдність Божої церкви під одним пастирем і про грецьке відступлення її від тої єдності». У зазначеній праці викладено повну програму оновлення української церкви та її об'єднання з католицькою під рукою Папи Римського. Це було сприйнято як нав'язування католицизму й засіб ополячення українського народу, адже переважно панство окатоличувалося й ополячувалося. Загострилася полеміка між православними й католиками з приводу введення 1582 року Григоріанського календаря на зміну юліанському. Насамперед виступив проти цього перший ректор Острозької академії Герасим Смотрицький.

Унія 1596 року (Люблінська) та 1596 року (Берестейська) були до розвитку полемічної літератури знаковими історичними подіями. Полемічну літературу слід розглядати як акт боротьби з римо-католицькою експансією.

Зазначимо, що творам цього періоду властива стильова належність до раннього бароко. Популярними були такі жанри, як монолог-інветива (звинувачення), трактат, послання.

Національно-визвольний пафос полемічної літератури з її повагою до народного життя сприяв утвердженню позицій мови простого народу.

2. Творча спадщина письменників-полемістів із Острога.

Говорючи про витоки й активізацію полемічної літератури, необхідно урахувати роль братств і друкарень. Значна частина письменників-полемістів пов'язана життям і діяльністю Острозької академії (1576 р.). Це Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Клирик Острозький.

Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької академії, активний учасник видання острозької Біблії (1581 р.). У трактаті «Ключ царства небесного» піддає критиці католицькі догмати та заперечує верховенство Папи Римського. Цей твір високо поцінував Іван Франко.

Мелетій Смотрицький – син Герасима Смотрицького, автор «Граматики словенська» – першого підручника старослов'янської мови на слов'янських землях. Його найвідоміша праця «Тренос, або плач єдиної вселенської апостольської східної церкви» написано польською мовою. Цей твір є відповіддю на Віленські події 1609 р, коли уніати вигнали з православного монастиря тих ченців, які не погодилися стати греко-католиками. Твір був заборонений самим королем Жигмонтом під загрозою штрафу 5000 червоних золотих. Книжку таємно перевидавали під псевдонімом Теофіл Ортолог.

За жанром «Тренос» – це плач, народне голосіння над померлим. Твір має підзаголовок «Плач єдиної святої Вселенської апостольської східної церкви».

У творі також подано список білоруських та українських світських магнатів, які зрадили рідній вірі. Лихою мачухою в творі змальована католицька церква на чолі з Папою Римським. Твором Смотрицького

зачитувалися в православному середовищі й осудили його в католицькому й уніатському.

Ідея «Треносу», якщо жити за Божими заповідями, бути вірним рідному краю, українська нація стане нарешті щасливою.

3. Іван Вишенський та його місце в українській полемічній літературі.

Найбільш вивченою в історії полемічної літератури є творчість Івана Вишенського. Справжнє ім'я та прізвища невідомі. До нас дійшло 16 трактатів.

Відомості про життя Івана Вишенського, на жаль, надто скупі. Поодинокі факти згадуються у його ж творах. Історія зберегла дуже мало документальних свідчень про Вишенського. Не залишилося ні його портрета, ні дат його народження та смерті. Не має ніяких відомостей про соціальне походження письменника, про його дитячі та юнацькі роки, умови життя, виховання, навчання тощо.

Народився Вишенський близько 1550 р. в містечку Судова Вишня (нині Львівської області), мабуть, у вбогій міщанській сім'ї.

Початкову освіту здобув у Луцьку, продовжив навчання в Острозі, куди його міг запросити, за припущенням І. Франка, український магнат Василь-Костянтин Острозький, який оточував себе талановитими людьми.

Приблизно в 1580 р. І. Вишенський у розквіті своїх фізичних і духовних сил переселився до Греції на Афон, або так звану Святу гору, і став монахом-аскетом. Йому тоді було 30 – 35 років (час його народження датують 1545 – 1550 рр.). Перебуваючи далеко за межами Батьківщини, він жив турботами рідного народу. «Що спонукало покинути світське життя, – писав І. Франко, – чи пересит двірським шумом, чи які родинні гризоти, чи може яка нещаслива любовна історія, чи виключно релігійні причини, сього не знаємо». Іоанн – це чернече ім'я, світське ж ім'я Вишенського – можливо, Ілля.

На Афоні митець розпочав свою літературну діяльність як письменник-полеміст. Його листи, послання (прозовий, частіше, віршований літературний твір, написаний у формі листа чи звернення автора до якоїсь іншої особи) набували значного поширення в Україні, пробуджували в народі антифеодальні й антикатолицькі настрої. Львівське братство кликало Вишенського на Батьківщину. І в зв'язку з цим, десь на початку XVII ст. (1604 р.) він здійснив подорож на Україну. Прибувши до Львова, І. Вишенський бере участь у боротьбі з польсько-шляхетським засиллям. Але пробув тут недовго, бо не зійшовся в поглядах з керівниками місцевого братства (зокрема, з Ю. Рогатинцем). Відвідав деякі монастирі.

Залишивши Львів, митець деякий час жив в Унівському монастирі, потім у свого друга Княгиницького у створеному ним Манявському скиті (Прикарпаття). І. Франко вважав, що саме І. Вишенський порадив Княгиницькому заснувати цей скит, щоб боротися проти католицької та уніатської реакції.

Вишенський не знав компромісу, завжди виступав проти будь-яких поступок ворогові. Прожив письменник у рідних краях не більше двох років і знову повернувся на Афон.

Про подальше життя І. Вишенського на Афоні майже немає документальних звісток. Голодне аскетичне життя підірвало здоров'я письменника, туга за Батьківщиною не покидала його. У листі до І. Княгиницького (1610) він скаржився на «некия болезни телесныя», через які він не міг побувати ще раз у рідному краї. Вважають, що він помер у 20-х рр. XVII ст. в одній із печер на Афоні.

Основні віхи життєвого шляху Вишенського уявляються і домислюються на основі його творів. Можна додати, що він був людиною великого темпераменту, із невичерпною силою та енергією боровся за духовну і соціальну свободу народу, глибоко розумів його тяжкий стан, той гніт і безчестя, що їх несли на Україну польсько-шляхетські поневолювачі.

І. Вишенський – представник полемічної літератури.

Творчість митця поділяють на два періоди:

- твори, написані до Брестської унії;
- твори, написані після Брестської унії.

Відомо 17 творів, 16 дійшло до нас у рукописних копіях, лише один з них був надрукований. 10 своїх творів письменник об'єднав у збірку «Книжка».

Твори сповнені співчуття до скривджених, твердого переконання в тому, що всі люди рівні від природи і перед Богом, гнівного обурення вчинками тих, хто не хоче жити по правді. Найвизначніші – «Послання до всіх, в Лядській землі живущих», «Послання до князя Острозького», «Послання до єпископів», «Викриття диявола-світодержця».

У своїх творах письменник-полеміст різко засуджував зрадницьку політику уніатів, спрямовану на те, щоб допомогти Речі Посполитій і Ватикану поневолювати трудящі маси. Він був глибоко переконаний, що єзуїтам не вдасться окатоличити український народ, який невтомно бореться проти соціального, національного і релігійного гноблення.

«Послання до всіх, в Лядській землі живущих, (тобі, котрий мешкає в землі, що зветься польська)»

Головною темою цього твору є зображення занепаду релігійності й моралі в Польській державі. Автор звертається до представників усіх народів, які живуть на території Речі Посполитої.

Автор на початку твору ставить риторичне запитання «де віра й надія, де любов і правда, де справедливість в Лядській землі?» Далі називає причини духовного занепаду народів Речі Посполитої. «Священики опікуються черевом, а не духом. Пани поставили себе над підлеглими вище за Бога..., повсюду панують гордість і лиходійство, замість правди – брехня, замість віри – безнадія, замість добродісного життя - розпуста».

Чи може порядна людина миритися з таким занепадом моралі? Як запобігти подальшій деградації народу? Автор бачить єдиний вихід – покаятися і жити за законами християнської моралі.

Якщо люди не схаменуться – на них чекає вогонь пекла.

На прикінці твору автор закликає людей покаятися, поки вони мають час, бо після смерті цього зробити вони не зможуть.

«Послання до єпископів» (Послання до утекших от православной вери єпископів)

Твір адресований архієпископові Михайлові, єпископам Потієві, Кирилові, Леонтієві, Деонісчієві та Григокові, які 1596 р. проголосили унію (союз) православної церкви з католицькою. Задум у цих церковників був патріотичний: відділити українську православну церкву від Московського патріархату та повернути її в бік Західної Європи. Із запровадженням унії мали б припинитися переслідування, яких зазнавали православні від католиків, а українське духовенство мало б такі ж права як і польське.

Проте більшість віруючих на чолі з князем Острозьким унію не підтримала. Непримиренну боротьбу унії оголосив Іван Вишенський. Несприйняття православними унії було фатальною помилкою, наступні роки довели слушність цієї ідеї. У роки більшовицького панування уніатська церква, очолювана митрополитом Андрієм Шептицьким, була bastіоном національного спрямування в духовному житті народу. Нині більшість богослови та історики релігії дали унії позитивну оцінку, вважаючи, що це сприятиме консолідації різних релігійних конфесій в єдину Українську Християнську церкву з українською богослужбовою мовою.

На початку «Послання» він називає Берестейську угоду «гадючою», чим посприяв розколу української православної церкви на дві ворогуючі конфесії

У посланні єпископи зображені як голодні феодали, які ще більше селян оголоднують, їх труд і піт кривавий поїдають.

Негуманні дії таких священників письменники затаврував, удаючись до звороті на зразок *«пожертви лупите, стоги та ожереди волочите, лежаси і сидячи, сміючись пожираєте пиво, об'їдається як коні, живцем лупите з селян шкуру...»*.

Характеристику безчесних можновладців автор довершує різким порівнянням антитезою *«єпископи в достатках як сир у маслі плавають, а сироти спрагли й голодні не мають шеляга, щоб солі купити»*.

Іван Вишенський засуджує єпископів за те, що вони нічого не роблять для простих людей, а отже, вони не духовні поводири народу, а його мучителі.

У деяких ранніх творах («Извещение краткое о латинских прелестях» і «Писание до всех обще, в Лядской земли живущих») Вишенський викриває Папу Римського, католицьке духовенство загалом у морально-етичному плані. Але з часом полемічні твори митця набувають все виразнішого соціального спрямування.

«Писання до князя Василя», «Писание к утеклим от православное веры епископам» (скорочено – «Послание до єпископів»), «Краткословний ответ Феодула», «Порада» та інші твори полеміста, написані після Брестської унії, були спрямовані проти реакційних явищ дійсності.

І. Вишенський безстрашно виступав не тільки проти окремих пороків тогочасного життя, а й проти всього суспільного ладу Речі Посполитої. Письменник кидав у вічі властям світським і духовним – православним, уніатським, католицьким: *«Я правду смело мовлю и правдою вас постигаю, але за правду и умерти изволяю»*.

З високих гір Афона летіли в Україну моральні послання, в яких гнівно тавруються соціальна несправедливість і гріхи людські.

І. Вишенський категорично вимагав, щоб його послання голосно читалися на зібраннях ченців, яким він часто адресував досить різкі, часом образливі докори в тому, що їхня віра недостатня, що не живуть вони згідно з

Божими заповідями. Полеміст узяв на себе роль святого апостола свого краю, духовного наставника рідного народу. «Господь-то з вами, і я повсякчас з вами», – заявляв І. Вишенський в одному з послань. Це не було нескромністю, бо дуже важкою і важливою бачив він свою місію перед українцями.

Було щось таке, що споріднювало, незважаючи на часову відстань у три століття, цих двох світочів людського духу в Україні.

Ідейно-естетичні погляди І. Вишенського щодо:

- церкви – повернення до візантійських традицій, неможливість примирення православ'я з католицизмом;
- людини – сповідування старохристиянського аскетизму, дотримання Божих заповідей, рівність людей перед Богом, захист бідних людей;
- освіти – зменшення ролі логіки, риторики, філософії, заміна їх вивченням релігійних книг;
- культури – не приймав нічого, що приходило із Заходу;
- України – щиро, самозречено любив Україну-Русь, але відкидав усе, що суперечило православ'ю, наприклад, народну мову, фольклор.

Для нашого часу твори митця є джерелом, з якого черпаємо відомості про життя суспільства в ту далеку епоху. Разом з тим, ці писання сприяють прищепленню норм народної моралі, вчать бути вірними своїй єдиній Батьківщині, боронити її свободу й незалежність за будь-яких складних обставин, не пасувати перед сильним ворогом, оберігати дружбу між країнами, виявляти взаємодопомогу та взаємопідтримку.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.] / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.

3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Полемічна література як явище бароко.
2. Творча спадщина письменників-полемістів із Острога.
3. Особа і творчість Івана Вишенського в контексті суспільно-релігійних процесів кінця ХVІ – поч. ХVІІ ст.

Тема 6

ШКІЛЬНА ДРАМА XVII - XVIII ст. УКРАЇНСЬКА ПРОЗА XVII - XVIII ст. КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ

Матеріал до вивчення теми

Драматична творчість протягом усієї доби бароко в історії української літератури реалізується у «високому й» й «низькому» стильовому реєстрі.

Однак у ході вистави «високий» стильовий полюс має «низьку» перевагу у вигляді так званих інтермедій – невеликих п'єсок або фрагментів на анекдотичні сюжети
В. Кречетень

1. Діяльність колегіумів і розвиток теорії і практики шкільної драми.

Початок української шкільної драми пов'язаний з відкриттям братських шкіл і Академії і датується початком XVI ст. Єзуїти прикладом власних шкільних вистав заохотили діячів української освіти до запровадження вистав у наших бурсах, колегіумах та в Києво-Могилянській академії. Спектаклі готувалися до свят і знаменитих подій, авторами яких були викладачі поетики, а виконавцями студенти. Перші драми були віршованими діалогами й називалися шкільними, бо виходили зі стін вищих шкіл приблизно XVII ст. На сьогодні відомі тексти 58 драм.

2. Жанри драми XVII – XVIII ст. в Україні.

М. Сулима пропонує групувати шкільні драми в такій послідовності:

1. Декламації та діалоги.
2. Досценічні драми.
3. Різдвяні драми.
4. Великодні драми.
5. Житийні або агіографічні драми (міраклі).
6. Повчальні драми (мораліте).
7. Історичні драми.

До першої групи належить «Спор душі і тіла» Івана Некрашевича. Досценічна драма «Слово о лютой серти пред которой ся ніхто не может скрити» (кінець XVI – початку XVII ст.).

Прикладом Різдяної драми є «Комическое действе...» Митрофана Довгалецького (1736 – 1737 рр.). У п'єсі розробляється Євангельський сюжет про народження Ісуса у Віфлеємській печері, про наміри царя Ірода і Декрету Божого та Чоловіколюбства Божого.

Великодні драми «Слово о збуренню пекла» (перша половина XVII ст.) невідомого автора опублікував 1896 р. І. Франко. Тема містерії – хресні муки Ісуса Христа та його сходження до пекла, де він подолав смерть і врятував людський рід. Сюжет запозичено з апокрифа.

Драма-міраклє невідомого автора «Алексій, чоловік Божий» (1673 р.). В основі сюжету – християнська легенда про преподобного Алексія, популярна від 5 ст. і відома в грецькій редакції. Автор змальовує долю юнака Алексія, який наважився на подвиг самозреченого служіння Богові. Водночас акцентується увага на сумнівах і спокусах, якими певний час переймається Алексій. Перемагає християнський ідеал життя в добровільній бідності і душевній чистоті, які ведуть преподобного Алексія у Царство Боже, у вічне життя. У драмі на досить високому рівні змальовану сцену весілля, під час якого головний герой зважується на крок, що покладе край його сумнівам, але зробить нещасними його батьків і наречену. Твір написано силабічним віршем старою українською мовою.

Драми-мораліте мають переважно морально-виховний характер. Головними дійовими особами в них виступають персоніфіковані алегорії: Скромність, Гординя, Щедрість, Скарність, Добозичливість та ін.

До драм-мораліте «Восресініє мертвих ...» Г. Кониського (1746–1747 рр.). Цей твір написано за всіма канонами поетики: наявні пролог, епілог, п'ять дій, після кожного акту подано «канти» для хору та інтермедії. У пролозі зазначається, що мета трагікомедії – навчати, пропагуючи в

громаді мораль. На прикладі життя вбогого Гіпомена і багатого Діокрита засуджується нерівність, гніт, зиск, судове свавілля і беззаконня. Мова твору староукраїнська книжна. Написано драму силабічним віршем.

Найвищим досягненням шкільної драматургії вважають *історичну драму*, насамперед трагікомедію «Владимир» (1705 р.) Феофана Прокоповича та драму «Милість Божа» невідомого автора (1728 р.).

Драма Феофана Прокоповича «Владимир» має пролог, 5 дій, хори. У драмі йдеться про прийняття християнської віри на Русі. Дійові особи жерці Жеривол, Курояд, Пияр, тінь князя Ярополка, демони – Біс миру, Біс хули, Біс тіла. Це представники поганства. Прихильники християнства – князь Володимир, його сини Борис і Гліб, Вісник, Філософ, воєначальники Мечислав і Храбрый. Цю драму було присвячено гетьману І. Мазепі на честь його приїзду до Києво-Могилянської Академії в липні 1705 року. У пролозі гетьман І. Мазепа називається наступником великого Володимира.

Вершиною драматургії вважається драма «Милість Божа» невідомого автора, присвячена національно-визвольній боротьбі українського народу проти польсько-шляхетського панування. У драмі діють: Б. Хмельницький, Козаки, вісник, Україна, четверо Дітей Українських, Писар, Смотреніє Божіє. Хмельницького змальовано як доброго оратора, поборника волі, вмілого організатора. Він мужня і смілива людина. Висловлюється сподівання на кращу долю для України. Викриваються антиукраїнські заходи Москви та Петербурга щодо заборони друкувати в Україні світські книги, примусове переселення кращих інтелектуалів до Росії.

Головна функція драм релігійного характеру полягала в зміцненні християнської релігії, посилення впливу церкви на маси.

3. Інтермедія і вертепна драма: тематика, образи, художні особливості. Вертеп.

Інтермедія (інтелюдія) – коротка дія, що розігрується між актами комедії та трагедії для привернення уваги слухача, не належить до актів і сцен п'єси.

Сучасний український театр бере свій початок з інтермедії, а його зародження відбувалося на початку XVII ст. Найбільшим успіхом серед глядачів користувалися інтермедії до драм Митрофана Довгалевського та Якуба Гаватовича.

Прикладом може бути інтермедія до драми Довгалевського, у якій козак, що повернувся з турецької неволі, і москаль спільно карають польського пана за жорстоке поводження з селянами та його бундючне нахвалання «огнем і мечем» підкорити всю Україну.

Інтермедії доручали писати студентам, сюжети бралися з народного життя та з фольклору, як правило анекдотів. Мова – розмовна. Персонажі – прості люди – селяни, козак, циган, жид, корчмар, литвин, шляхтич, дід, баба та ін.

У XIX ст. з інтермедій постали перші українські драматичні твори («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка).

У XVII ст. виникла вертепна драма, створена мандрівними дяками. «*Вертеп*» – старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні й світські п'єси. Спеціальна скринька вертепу нагадувала двоярусну або триярусну сцену. У верхній частині ставилися картини релігійного змісту, а в нижній з народного життя переважно комічного характеру. Верхній ярус було відведено для зображення Святої родини, ангелів, сатани, нижній відображав світські вистави про царя Ірода, Рахіль, анекдоти з народного життя.

Одяг ляльок — український народний, мова — жива, народна. Розягрували вистави, як правило, на ярмарках. Продумана й цілеспрямована руйнація царським царатом Запорізької Січі й демократичної шкільної та вищої освіти України у XVIII ст. спричинила занепад шкільної драматургії.

4. Українська проза XVII-XVIII століття. Козацькі літописи.

У період героїчної боротьби українського народу за свою незалежність у літературі особливого поширення набуває жанр історичної прози, який умовно називають козацькими літописами. Козацькими, бо в них йдеться про звиятиги січового козацтва, авторами були козаки, а чіткої межі між літературним твором, історичним та філософським не було.

Найвідоміший з них — *«Літопис Самовидця»*, автор невідомий. Таку назву твору дав Пантелеймон Куліш, коли разом з Осипом Бодянським готував його до друку. Визначивши, що це джерело було створено учасником подій, П. Куліш запропонував назвати його *«Літопис Самовидця»*. Хронологічні рамки літопису — 1648–1702 рр. Твір розпадається на дві частини. Перша являє собою окремі оповідання про початок, причини цієї війни, а також докладний опис цієї війни. А друга частина подана у вигляді порічних записів, починаючи з 1650 р. Автор засуджує міжусобну війну, що точилася в Україні після 1657 р., докладно описує Чорну раду, яка відбулася під Ніжином 1663 року, про жорстоку розправу Брюховецького над своїми суперниками.

«Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки», який загинув 1737 р. в морському бою поблизу Очакова під час кримського походу проти татар. Твір описує історію козацтва з часу виникнення до 1709 р. За змістом ділиться на три частини. У першій частині оповідається про легендарне походження козацтва не від сарматів, а від хазар, що давало право українцям на автономію та власну автокефальну церкву. У другій — про визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. У третій — про події після смерті Хмельницького.

Оскільки твір описує не лише події свідком яких був автор, а й історичні дослідження, власні роздуми, дослідник літопису Ю. Луценко пропонує назвати його «бароковим історичним романом».

«*Літопис Самійла Величка*» (1720 р.). 1991 р. побачив світ у перекладі В. Шевчука. Твір складається з 4-х томів. Його автор був військовим канцеляристом, генеральним писарем при гетьмані Івані Мазепі. Закінчив Києво-Могилянську академію, вільно володів шістьма мовами. Після страти Мазепи відсидів 7 років у Петербурзькій в'язниці. Потім оселився на Полтавщині на хуторі Диканька, а потім Жуки, навчав дітей і цим заробляв собі на життя.

У передмові зазначає, що пером його водила любов до України і тривога за її долю, українців він називає козацькою нацією. У цьому літописі вперше в українській літературі систематизовано життєписи гетьманів. Центральна постать – Богдан Хмельницький. Автор змалював його у фольклорних традиціях і дещо ідеалізував. Він геніальний воєначальник і блискучий промовець, має особливий, даний від Бога розум, нагадує біблійного Мойсея.

«*Історія Русів*» – найдавніша пам'ятка, яку знайдено в рукописі 1828 р. Автор невідомий. Твір має чітке ідейне спрямування – проголошення автономізму й незалежності української нації, проведення чіткої грані між Україною та іншими державами, зокрема Росією. Автор нагадує читачеві, що Україна не провінція, а самостійна держава, яка живе самобутнім життям, хоч і підпадає під вплив могутніх сусідів. Українці – найдавніша нація, яка веде своє походження від біблійного Ноя. Автор підкреслює, що не деспотизм і жорстокість, а лагідність і милосердя мають бути головними чеснотами правителя.

Центральним в ідейному змісті є напівлегендарний епізод про відвідування гетьмана Полуботка Петром I у фортеці. Полуботок пригадав цареві всі утиски, яких зазнав український народ від напівграмотних

російських чиновників про тисячі загиблих українців на роботах та у військових походах.

«Замість вдячності й відплати повертають нас у негідне рабство, велять платити данини великі та невиносимі, заставляють рити лінії й канали, висушувати непрохідні болота та загачувати їх тілами наших козаків. Повертати народи в рабство є ділом азійського тирана. Я знаю, що на нас чекають кайдани й понура в'язниці, де заморять нас голодом по московському звичаю. Та поки я ще живий, говорю тобі правду, царю, що ти даси відповідь ... перед всемогутнім Богом за погибель нашу та всього народу».

Богдан Хмельницький в «Історії русів» поданий як справжній патріот, який Вітчизну так любив, що не вагаючись жертвував своїм здоров'ям і життям. Оборона Вітчизни від нападників і поневолювачів – священний обов'язок кожного, навіть, якщо нападники браття нам по крові. *«Краще в бою від зброї полегти, ніж як побитій нівістці в чужій хаті все життя жити.»*

Найбільш суперечлива фігура твору – Іван Мазепа. Автор не пише про нього негативно як сучасники, але не вихваляє його. Підкреслює його амбіційність, кар'єризм і далекоглядність. Найбільшим ворогом України змальовує Меншикова, колишнього пиріжника, який завоював довіру Петра І, а насправді був жорстоким самодуром і люто ненавидів Україну, постійно намовляючи про неї свого патрона. Найбільший злочин Мазепа – страта прихильників Мазепа в Лебедині. Центральна проблема твору – співіснування українського і російського народів. Автор дає порівняльну характеристику рис українського і російського народів, підкреслює вільнолюбство першого і рабську психологію другого.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.] / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.

2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. – Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Діяльність колегіумів і розвиток теорії і практики шкільної драми.
2. Жанри драми ХVІІ – ХVІІІ ст. в Україні.
3. Інтермедія і вертепна драма: тематика, образи, художні особливості. Вертеп.
4. Українська проза ХVІІ – ХVІІІ століття.

Тема 7

ТВОРЧИСТЬ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ (1722-1794)

Матеріал до вивчення теми

Світ ловив мене, та не спіймав
Г. Сковорода

Г. Сковорода – учений, філософ, викладач, письменник.

3 грудня 1722 р. в с. Чорнухах на Полтавщині в сім'ї селянина-козака народився майбутній великий український письменник, філософ, педагог. Навчався Г. Сковорода в Києво-Могилянській академії з 1738 до 1750 р. (з перервою 1742–1744 р., коли він був співаком придворного хору в Петербурзі). За час навчання здобув блискучі знання з німецької, старослов'янської та грецької мов, опанував закономірності поезії та драматургії, засвоїв постулати філософії. Не закінчивши останнього класу академії в 1750 р. у складі почету генерал-майора Вишневецького як писар їде до Угорщини. Звідти до Відня, Будапешта, Братислави. Загалом за кордоном пробув 5 років. Після повернення в Україну обійняв посаду вчителя в Переяславському колегіумі. Викладав поезію по-новаторськи, за що й позбувся місця. З 1762 по 1763 рр. викладав у Харківському колегіумі, написав власний підручник та через наклепи був змушений залишити педагогічну роботу. На запрошення ченців Києво-Печерської лаври їде до Києва, йому пропонували стати стовпом і окрасою церкви, але він відповів: «досить і вас стовпів неотесаних у храмі Божому. З 1768 року знову повертається до викладацької роботи в Харківському колегіумі. Коли його давній ворог і гонитель української мови, однокурсник, С. Миславський став єпископом білгородським, Г. Сковорода знову позбувся роботи. Останні 25 років життя Г. Сковорода провів у мандрах по Слобожанській Україні. Саме в цей час написані його основні філософські твори, упорядковані збірки поезій та байок. За легендою помер він, пербуваючи у свого приятеля

поміщика В. Ковалевського. Передчуваючи наближення смерті, сам собі викопав могилу, поклав у торбину сопілку та Біблію, а на могильному камені заповів викарбувати слова «Світ ловив мене, та не спіймав».

Сковорода – поет, автор «Саду божественних пісень» (1750–1780 рр.).

Написані в переяславський період і пізніше (1753–1785), поетичні твори Г. Сковорода об'єднав у збірку «Сад божественных песней, прозябший из зерн священнаго писанія». Зі «священным писанием» вірші здебільшого пов'язані тільки формально. Автор брав лише епіграфи до цих творів із Біблії, але за своїм змістом вони далекі від біблійних текстів.

Збірка митця отримала таку назву за давньою поетичною традицією (згадаймо збірник «Сад страданій Христа...» або курс пітики Митрофана Довгалецького «Сад поезії»).

Вірші Г. Сковороди, як ті, що ввійшли до збірки, так і ті, що зустрічаються в його філософських трактатах і листуванні, – це передусім поезія особистих переживань автора, його морально-філософських роздумів про смисл життя, про істинне щастя, добро, чесність тощо. Органічне поєднання особистих і громадських мотивів – найхарактерніша ознака поезії Григорія Савича.

Збірка «Сад божественних пісень» (1757–1785) складається з 30 поезій. До кожної з пісень збірки автор склав мелодію. Кожний текст філософічний, проіннятий певною християнською ідеєю. Усі ці ознаки об'єднують вірші збірки в одну цілісність, цикл.

Збірка «Сад...» – яскравий зразок барокової поезії:

1. Збірка побудована за ознаками барокового стилю – об'єднання поезій в один цикл, об'єднувальним компонентом якого є висвітлення ідей Святого Письма.

2. Книга проіннята духом християнської релігійності.

3. Багата жанрово-тематична палітра збірки: філософська лірика, пейзажна, інтимна, релігійна, сатира.

4. Природа в збірці виступає засобом пізнання Господньої істини, шляхом досягнення душевної гармонії.

У творі *«Ой ти, пташко жовтобока»* бачимо піднесення найвищих якостей людини: розуму, совісті, працьовитості, життя близького до природи. Ідеал поета – не явір, який стоїть над горою і якому буйні вітри ламають гілки, а верба, що стелиться над водою. Відповідний епіграф до цієї поезії *«Господь гордим противиться, а смиренним дає благодать»*. Обидві пісні стали романсами

У пісні 13 *«Ах поля, поля зелені»* життю міста з його гарячковою невсипущістю, виром пристрастей і бажань, автор протиставляє поезію тихих ланів, зелених дібров, настроїв безтурботного мандрівника, який не знає честолюбства й користи.

У пісні 12 *«Не поїду в город багатий»* міським настроєм протиставлена сільська природа як запорука свободи духа, морального здоров'я, гармонії *«Не поїду в город багатий. Я буду на полях жити. Буду век мой коротати, тихо где время тихо бежит»*

Почуттям досягнутого миру з собою пройняті пісні 14, 28, 30. У пісні 28 *«Возлети на небеса, хоть в Версальские леса»* поет висловлює відверте презирство до земних благ і до розкошів. Ні небеса, ні краса Весальських парків, ні золота одежа, ні царська корона не приносять йому щастя. Мудрість життя – у радості душевної гармонії.

Вершиною поетичної творчості Г.Сковороди є знаменита пісня 10 *«Всякому городу нрав и права»*. Написав її Сковорода в с. Ковраї, коли працював домашнім учителем у родині поміщика Степана Томари. Перед нами постає типова картина точна картина тогочасної дійсності з пекучими протиріччями. соціальною нерівністю, вседозволеністю багатіїв та бідами покривджених. Твір вважається перлиною сатири XVIII ст.

На противагу моралі стяжателів ліричний герой твору думає не про мастки та чини, а проте, щоб жити мудро, не заплямити совісті, померти з «ясним розумом». Тільки той, у кого чиста совість, не боїться смерті, перемагає її. Ідеал Сковороди «той, чия совість, як чистий кришталь».

Зразком громадянської лірики є поезія «*De libertate*» (Про свободу). У ній оспівано волю як найбільше багатство людини. Золото порівняно зі свободою ніщо – болото. Автор славить Богдана Хмельницького як батька волі. Найбільша турбота ліричного героя – не позбутися волі.

У поезії «*Чистий можеши бути душею*» Сковорода оспівує чистоту душі й серця, людську непорочність. Поезія належить до філософсько-релігійної лірики. На думку ліричного героя, невинність серця – це «священний град», «небесний двір», який «не боїться ні підступності, ні стрілу». Серед усіх нагород провидіння Божого непорочність – найперший діамант. Щоб бути чесним перед Богом, потрібно терпляче доглядати «сад людської душі».

Григорій Сковорода – байкар.

У поетичному доробку Г. С. Сковороди певне місце посідають байки. Великий філософ високо цинив жанр байки, вважаючи, що вона у «смійній своїй шкаралупі» містить зерно істини. Його цикл «*Байки Харківські*» складається з тридцяти творів, написаних у 60 – 70-х роках XVIII століття. Частину він написав після того, як залишив Харківський колегіум. Писав байки, усамітнюючись поблизу Харкова в лісах, полях, садах, селах і пасіках.

Решту (15 байок) було написано 1774 року в селі Бабах на Харківщині. У своїх байках Сковорода підносить дружбу, любов, розум та позитивні людські риси, показує, що справжня цінність людини визначається не одягом, зовнішньою красою, багатством, походженням, титулами, чинами, посадами, тобто не зовнішніми, а внутрішніми якостями. Ці якості – розум, знання, працьовитість, чесність, справедливість. Сковорода вважається

зачинателем жанру байки в українській літературі та продовжувачем традицій давнього грецького байкаря Езопа.

Григорій Савич визначав байку як «мудрую іграшку, що в собі ховає силу». Байки Сковороди мають певні **особливості**:

- написані прозою;
- здебільшого побудовані на діалогах і контрастах;
- розмова дійових осіб часто носить полемічний характер;
- містить дві частини: фабулу (коротка розповідь, діють переважно алегоричні уособлення – звірі, птахи, комахи, явища природи, предмети, іноді люди) і сентенції або моралі.

Сам Сковорода називав свою байку притчею «Байка й притча одне й те саме. Байка тоді буває погана й баб'яча, коли у простій і смішній своїй скарлуші не ховає зерна істини...»

Так, у байці «*Жайворонки*» висміяно розумову обмеженість. Молодий жайворонок сприйняв за орла черепаху, коли та з «великим шумом і грюкотом упала на камінь». З приводу такої нерозсудливості старий Жайворон слушно зауважує: «Не той орел, що літає, а той, хто легко сідає...»

У байці «*Голова і Тулуб*» засуджено самодурство панства. Бундючний Тулуб у дорогій одежі вихваляється перед невибагливою головою, здатною обійтися малим, але надзвичайно кмітливою.

Байка «*Чиж і Щиглик*» навчає скромності й волелюбності. Чиж, який потрапив у неволю, бо спокусився солодким харчем і гарною кліткою, зрозумів, що «краще сухар з водою, ніж цукор із бідною».

У байці «*Зозуля та Дрізд*» оспівано працю як зміст життя. Зозуля скаржиться Дроздові на своє нудотне життя. Дрізд відповідає, що йому ніколи нудьгувати, бо він не лише співає, а й годує та береже своїх дітей. Звідси й мораль байки «Хто ставиться до праці як до покликання, тому ніколи нудьгувати. Робота – джерело радості. Щасливий той, хто поєднав любе заняття із загальним.».

У байці «*Бджола та Шершень*» висвітлено ідею сродної праці. У кожної людини є певний талант від природи, який потрібно розпізнати й розвивати цим приносити користь суспільству. Бджола постійно збирає мед і від цього вона щаслива, бо в природженому ділі трудиться. Для неї незрівнянна втіха – збирати мед, а не споживати його. Цього не може збагнути Шершень, який живе крадіжкою чужої праці. Ідея твору – праця має стати для людини природною потребою, насолодою, а паразитів бути не повинно.

Притчі (параболи) Г. Сковороди.

Притча за жанром споріднена з байкою, бо вона, так само як байка, має сюжет, діалог і мораль. У притчах Сковорода висловлював свої філософські, естетичні й педагогічні погляди. Обидві притчі написані 1787 року й адресовані конкретним особам – Семену Никифоровичу Дятлову й Федору Івановичу Диському та їхнім нащадкам. Цей духовний дар допоможе врятуватися від ловця і хитруна, від лукавого світу цього.

У притчі «*Вдячний Еродій*» (лелека) йдеться про велику роль природних нахилів людини у справі навчання й виховання. У діалозі Еродія (маленької розумної пташки) з мавпою Пішеком Сковорода викладає свою систему педагогічних поглядів. Необхідно вивчити природні здібності свого вихованця й допомагати йому розвивати їх. «Не вчи яблунню родити яблука, вже сама природа навчила її. Загороди лише її від свиней, зріж будяки, почисти гусінь. Вчитель і лікар лише служники природи».

Притча «Вбогий жайворонок» навчає людини судити не за обличчям, а за розумом і серцем. жити треба чесно; стережися споживати чуже добро». «Що не поклав – не руш», «Хай тобі болить горе ближнього».

Роздумами про щастя пройнята притча «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті». Право на щастя має людина, яка створює духовні та моральні цінності. Щасті не в багатстві й посаді, чи владі, воно в гармонії з собою. Людина – коваль свого життя, не раб і тільки від неї залежить, яким буде її життя.

Педагогічні погляди Г.Сковороди:

- теорія «сродної праці» (праці за Богопризначенням);
- -учення серця «кордоцентризм»;
- виховання має допомагати розкривати природні задатки особистості;
- учительне навчає, а лише сприяє розкриттю природних здібностей;
- виховання – це не тільки створення сприятливих умов для розкриття задатків, а й свідоме усунення перешкод і недоліків;
- виховання має залежати від звичаїв, традицій, обрядів, особливостей етики певної суспільної групи людей;
- освіта не повинна бути торжищем;
- мета виховання – навчити бути вдячним;
- найголовнішими вихователями є батьки, родина;
- бути скромним і невибагливим у їжі;
- бути стриманим в одязі;
- працювати не для збагачення, а для створення належних умов життя;
- покладати сподівання й уподобання на духовні скарби «... без Бога і убогість, і багатство є прокляті...»;
- доброзичливо ставитися до людей;
- мати моральні принципи: бути вдячним, не спокушатися чужим добром, шанувати Бога, співчувати чужому лиху, бути чесним і справедливим;
- не прагнути мирської влади над іншими, визнавати владу Бога над людьми.

Філософські трактати Г.Сковороди.

Трактат – літературний твір, як правило, наукового чи релігійного характеру.

Зразком філософського трактату є твір **«Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу»**, у якому в повчально-розповідній за характером оповіді викладені провідні позиції філософського вчення автора.

Сюжет сформований роздумами про щастя людини, про її місце серед світу і людей, про любов як християнську й загальнолюдську чесноту. Паралельно з повчанням, у сюжет твору вплітається критика несправедливого способу життя: у багатстві без любові, у пихатості та неробстві, які спричиняють нудьгу; усі нещастя людини походять від того, що неправильно призначення вибрала вона в житті.

З огляду на філософські уподобання Г. Сковороди він був пантеїстом (бог – природа). Світ поділяв на три світи: макрокосм (природу) – мікркосм (людину) – світ символів (Біблію). Наслідування природі веде до вибору правильної професії у житті, а це й є шлях досягнення єдності з природою – справжнього щастя. Так виглядає задекларована у творі ідея «сродної праці». Педагогічні поради батькам дає Г. Сковорода: кожна дитина повинна вибирати собі справу за схильністю до неї, а не за її дохідністю.

Значення творчості Г. Сковороди неоціненне. Ще за життя його називали «Українським Сократом», «українським Горацієм», «українським Езопом». Адже як згадані мудреці у своїх країнах, так і Сковорода в Україні значно розвинув філософію, літературу, педагогіку.

Література

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст. : [навч. посібн.]. / Петро Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. / М. Грушевський. – К., 1991. –Т.1. – 542 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 1995. – 540 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

6. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст. : Довідник. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 245 с.

Контрольні питання

1. Г. Сковорода – учений, філософ, викладач, письменник.
2. Г. Сковорода – поет, автор «Саду божественних пісень».
3. Байкарська спадщина.
4. Притчі (параболи), філософські трактати Г. Сковороди.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Перекладна література Київської Русі. Біблійні книги.

Мета: усвідомити роль перекладної літератури у подальшому історичному розвитку; визначити унікальність творів, з'ясувати їх автентичність.

Дім, у якому немає книг, нагадує тіло без душі.
Цицерон

ПЛАН

1. Причини появи перекладної літератури. Її основні жанри (оригінальна й світська література).
2. Біблія як літературний твір:
 - а) композиція;
 - б) тематичні групи біблійних книг;
 - в) Євангелія як основна частина Нового Завіту; образ Ісуса Христа – людини, Месії, друга бідних;
 - д) найдавніші переклади Біблії, які збереглися до нашого часу.Найпопулярніші біблійні книги за часів Київської Русі.
3. Апокрифи. Розкрийте зміст найпопулярніших апокрифів «Ходіння Богородиці по муках», «Бунт Люципера та ангелів». Старозавітні апокрифи «Про створення світу», «Про перших людей Адама та Єву», «Про потоп на землі».

Література

1. Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / [упоряд. О. І. Білецький]. – К., 1967. – 245 с.
2. Золоте слово : хрестоматія літератури України–Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть : у 2 кн. / [упоряд. В. Яременка, О. Сліпушко]. – К., 2002. – 125 с.

3. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : [навч. посібн.]. / Петро Білоус. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
4. Сулима В. І. Біблія і українська література: [навч. посібн.]. / Віра Іванівна Сулима. – К., 1998. – 345 с.
5. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / Нортроп Фрай; [перекл. з англ. Ірина Старовойт]. – Львів: Літопис, 2010. – 362 с.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, зверніть увагу на дискусії навколо проблеми докириличної, дохристиянської писемності. Пам'ятки дохристиянського періоду, автентичність яких не доведена («Велесова книга», гіпотеза про Літопис Аскольда М. Брайчевського та ін.). Науково-критичні розвідки про пам'ятки, спроби реконструкції (В. Шаян, В. Шевчук, Б. Яценко, Г. Грабович, Г. Клочек та ін.). Слушність аргументацій прихильників і противників автентичності цих пам'яток. Опрацьовуючи рекомендовані джерела, простежте, на яких національних аспектах творчості наголошують літературознавці.

Зверніть увагу на літературознавчі поняття, наукову лексику.

Проблемні питання

1. Чому при вивченні давньої літератури ми спочатку розглядаємо зразки перекладної літератури, а вже потім – оригінальної?
2. Визначте роль перекладної літератури церковнослов'янською мовою для розвитку і становлення української літератури.
3. Чи вплинула Біблія на ідеологічний та художній зміст подальшої літератури.
4. Доведіть, що Біблія – основа релігійного вчення; книга людська (багатовіковий запас); історичний документ про історію єврейського народу. Яке ставлення до Біблії у Вашій родині?

Практичні завдання

1. Поясніть значення біблійних афоризмів: *Люби ближнього свого, як самого себе; Не копай яму іншому, бо сам у неї попадеш; Не судить, то й судимі не будете; Суд Соломона; Адамове ребро (за часів Адама); У костюмі Єви; Цікава, як праматір Єва; Втрачений рай; Едемський сад; Змій-спокусник; Каїн і Авель; Каїнова печать (тавро братовбивства); Хома невірющий; Вавилонське стовпотворіння; Вавилонська вежа; Вавилонський плач; Голгофа (іти на Голгофу); Тридцять срібників; Терновий вінець; Содом і Гоморра; Віра без діла мертва; Книга за сіма печатками; Піддати анафемі (відлучити від церкви); Не від світу цього; Зарити талант у землю; Не сотворить собі кумира (ідола); Хто взяв меч, той від меча і загине.*
2. Користуючись рекомендованою літературою, розкрийте зміст **понять**: трансплантація, Біблія, Євангеліє, апокриф, Септуагінта, Вульгата, скрипторій, палей, Четві мінеї.
3. Наведіть приклади найдавніших скрипторіїв на території Київської Русі.
4. Пригадайте, в яких творах української та світової літератур є біблійні мотиви й образи. Запишіть автора і назву твору.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Тема. Оригінальна література Київської Русі. Літописи. «Повість минулих літ».

Мета: з'ясувати значення давніх літописів для збереження відомостей про життя, культуру, звичаї пращурів; текстуально вивчити пам'ятки оригінальної літератури.

Це була геніальна людина, яку природа прирекла
бути письменником на диво століттям віддаленим,
не порадившись ні з якими університетами
й академіями.

А. Кубарев про прп. Нестора

ПЛАН

1. Поняття про літописи як один із жанрів оригінальної літератури Київської Русі XI – XIII ст. Виникнення літописання на Русі: час, причини, шляхи розвитку.

2. Нестор – один із найавторитетніших печерських старців свого часу.
3. Основні ідеї «Повісті минулих літ...» та їх реалізація в композиції літопису.

Історія створення «Повісті минулих літ». Композиція, мова пам'ятки:

- оповідання про князя Олега (похід на Візантію, смерть від коня);
 - загибель Ігоря Рюриковича від деревлян;
 - легенди про княгиню Ольгу;
 - про життя і смерть князя Святослава;
 - сказання про хрещення Русі при Володимирі 988 року;
 - легенда про білгородський кисіль;
 - оповідання про братів-мучеників Бориса та Гліба;
 - повість про осліплення Василька Теребовлянського;
4. Події та ідейне спрямування Галицько-Волинського та Київського літописів. Образ князя Данила Галицького в Галицько-Волинському літописі (Випишіть цитати до характеристики Данила Галицького).

Література

1. Литература Древней Руси: Хрестоматия / Сост. А. А. Дмитриев. Под ред. Д. С. Лихачова. – М. : Выш. шк., 1990. – С. 8–40.
2. Горський В. Нестор-літописець – автор вступу до сакральної географії Київської Русі // Давньоруські любомудри / В. Горський. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 73–108.

Методичні поради

Готуючись до заняття, ознайомтеся зі змістом легенд про князя Олега, княгиню Ольгу, правління князя Святослава, правління князя Володимира, засліплення Василька Теребовлянського. Зверніть увагу на вчинки й образи легендарних князів.

Проблемні питання

1. Як Ви гадаєте чи можна зарахувати літописи до мемуарно-біографічного жанру літератури? Відповідь аргументуйте.
2. Джерелами літописного метажанру «Повість минулих літ» слід уважати усну творчість, книжні пам'ятки та авторські свідчення. Чи варто сюди зараховувати суб'єктивний погляд автора на події?
3. Окрему сюжетну лінію «Повісті минулих літ» становлять літописні оповідання про хрещення Русі. Чому автор зосередився на цьому факті?

Практичні завдання

1. З'ясуйте питання про генезис, редакції та списки «Повісті минулих літ».
2. Доведіть прикладами з тексту про основну ідею твору – єдність Київської Русі.
3. Складіть тези доповіді на тему: «І. Франко – перекладач і дослідник «Повісті минулих літ».
4. Вкажіть на історичні події, покладені в основу оповіді про помсти київської княгині Ольги древлянському племені.

Практичне заняття № 3

Тема. Розвиток ораторської прози Київської Русі

*Фактично вся література Київської Русі значною мірою
була підпорядкована одній меті – утвердити
перевагу християнства над язичництвом.
О. Мишанич*

ПЛАН

1. Ораторська проза як зразок учительської літератури:
 - а) змістові різновиди: епідиктичне (урочисте) й дидактичне красномовство;
 - б) жанри («повчання» і «слова») та композиція ораторських творів;

2. «Слово про Закон і Благодать Іларіона» митрополита Іларіона як зразок урочистого красномовства:

а) тематично-ідейний зміст, реалізм твору, його зв'язок з важливими подіями руського життя;

б) мова і стиль: вплив візантійських ораторських творів (риторичні прийоми викладу, складний символізм).

3. «Повчання дітям» Володимира Мономаха:

а) Мономах як письменник: риси його письменства: наслідування літературної форми, велика кількість запозичень, релігійний характер змісту, безсистемність викладу;

б) Мономах як тип давньоруської людини: благочестиві роздуми, молитовність, ставлення до ближніх, регламентоване правилами християнської моралі;

в) Мономах про ідеал князя-християнина; княже милосердя; турбота про підлеглих; вірність клятві, миролюбство.

Література

1. Литература Древней Руси: Хрестоматия / Сост. А. А. Дмитриев. Под ред. Д. С. Лихачова. – М.: Выш. шк., 1990. – С. 47–51, С. 112–121.

2. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть : у 2 кн. / [упоряд. В. Яременка, О. Сліпушко]. – К., 2002. – 321 с.

3. Сліпушко О. М. Софія Київська. Українська література середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття) / Оксана Миколаївна Сліпушко. – К. : Аконіт, 2002. – 399 с.

4. Висоцький С. О. Київська писемна школа X–XII ст. (До історії української писемності) / С. О. Висоцький. – К. : М. П. Коця, 1998. – 247 с.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, зверніть увагу на ораторські жанри, їхню залежність від обрядового контексту. Опрацьовуючи текстуально «Слово про Закон і Благодать Іларіона» митрополита Іларіона, прослідкуйте публіцистичну різноспрямованість твору, зокрема його богословський і світський зміст.

Опрацьовуючи «Повчання дітям...» Володимира Мономаха, зверніть увагу на форми вираження психологічного стану автора, дуалізм особи Мономаха – язичника і християнина.

Проблемні питання

1. Розкрийте зміст фрагмента «Слова про Закон і Благодать»: *Добре було благодаті й істині між новими людьми розсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, застарілі в іудействі. А то міхи прорвуться і вино проллється (Матфей 9, 17).*
2. Вдавшись до притчі про Сару та Агар, автор протиставляв Старий та Новий Завіти. Як він розтлумачував Закон і Благодать?
3. Поміркуйте, в якому віці Володимир Мономах написав «Повчання...», зважаючи на такі слова: *Сидячи на саях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що Він мене до сих днів, грішного, допровадив.*
4. Для вступу «Повчання...» характерне для тогочасного літературного етикету авторське самоприниження («я, недостойний», «грішний», «на саях сидячи, небилиць наговорив»). Яка Ваша думка? Чому автор вдався до такого прийому?

Практичні завдання

1. Доведіть прикладами з тексту «Слова про Закон і Благодать» Іларіона його патріотичне спрямування. В чому воно проявляється?
2. Розкрийте символічний зміст біблійної притчі про рабиню Агар та вільну Сару в «Слові про Закон і Благодать» Іларіона та поясніть, як ця

притча поглиблює розкриття головної ідеї твору – утвердження християнства як вільного вибору людини, народу (твір мініатюра):

Вільна ж благодать, побачивши дітей своїх, християн, зобидженими іудеями, синами рабського закону, заводала до Бога: «Оджені іудейство з його законом, розсій його по всіх усядах. Бо ж що може бути спільного у тіні з істиною, в іудействі з християнством?»

І прогнала була Агар-рабиня, із сином Ізмаїлом. А Ісаак, син вільної, наслідником став Аврааму, отцю своєму (Буття 21, 14).

3. Доведіть прикладами з тексту «Повчання...», що характер поради Володимира Мономаха має світсько-християнський характер.
4. Випишіть з твору «Повчання дітям» Володимира Мономаха поради батькам з виховання підростаючого покоління. Чи актуальні вони на сьогодні? Думку обґрунтуйте.
5. За літературознавчим словником-довідником з'ясуйте значення термінів «притча», «парабола», «протосюжет», «постсюжет», «ліричні відступи», «памфлет». Наведіть приклади з вивчених творів.
6. За словами Д. Чижевського, характерною особливістю творів Володимира є їх «психологічна наповненість та поетичність образної мови», яка передає «поетичну вдачу» князя. Прослідкуйте за мовностилістичними особливостями автора.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4-5

Тема. «Слово о полку Ігоревім» – найвидатніша пам'ятка дружинної поезії.

Мета: усвідомити роль і місце давньоруської пам'ятки українського ліро-епосу; визначити розуміння «золотої середини» у вчинках людини.

«Слово ...» – це не оповідання,
це роздум про долю рідної землі.

О. Орлов

ПЛАН

1. Історія відкриття, видання і вивчення «Слова ...». Основні проблеми у вивченні твору. Питання його автентичності. Українське «словознавство» (М. Максимович, І. Франко, В. Перетц, С. Пінчук, П. Охріменко, Б. Яценко, О. Мишанич та ін.).
2. Історична основа твору.
3. Проблема датування «Слова ...».
4. Ідея «Слова ...». Сюжет і композиція як засіб розкриття ідеї.
5. Жанрова природа «Слова ...», синкретичний характер твору (гіпотези І. Єрьоміна, Д. Лихачова).
6. «Слово ...» як твір монументального історизму.
7. Образна система «Слова ...», засоби творення образів:
 - а) образ Руської землі;
 - б) образи князів та княгині Ярославни;
 - в) зображення природи та її роль у творі.
8. Проблема авторства.
9. З якою сучасною областю України, пов'язані події в «Слові ...» (джерело 3, С. 228-322).

Література

1. Слово про похід Ігорів...// Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV ст. : у 2 кн. / [упоряд. В. Яременка, О. Сліпушко]. – К., 2002. – Кн. 1.– С. 356–416.

2. Слово о полку Ігоревім / Упорядк. та прим. О. Мишанича. – К., 1986 – 152 с.
3. Злато слово. Век XII. / Сост. Н. С. Борисова. – М.: Мол гвардия, 1986. – 461 с.
4. Грушевський М. С. «Слово о полку Ігоревім» // Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. 2. / Михайло Сергійович Грушевський / [упоряд. В. В. Яременко; приміт. С. К. Росовецький]. – К.: Либідь, 1993. – С. 159–222.
5. Мишанич О. Довкола «Слова». Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки / Олекса Мишанич // Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн. / [упоряд. В. Яременка, О. Сліпушко]. – К., 2002. – Кн. 1. – С. 417–427.
6. Горський В. С. «Слово про Ігорів похід». Герой та історія / Вілен Сергійович Горський // Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.) – К.: Наукова думка, 1993. – С. 59–101.
7. Грабович Г. Слідами національних містифікацій / Григорій Грабович // Критика. – 2001. – Ч. 6 (44) – 148 с.
8. Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени / Д. С. Лихачев. – [2-е изд.]. – Л., 1985. – 125 с.
9. Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Ігоревім» / Леонід Євгенович Махновець. – К.: Вид-во при Київ.ун-ті, 1989. – 264 с.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, прочитайте уважно «Слово о полку Ігоревім» (в перекладі Л. Махновця). Зверніть увагу на поетику пам'ятки, зокрема уснопоеитичні риси, військова лексика, алітерація й асонанс, колористика образів тощо.

Проблемні питання

1. З'ясуйте за словником значення терміна «автентичність». Використовуючи науково-теоретичні праці літературознавців висловіть свою думку щодо проблеми автентичності «Слова про Ігорів похід».

2. На сьогодні існують різні тлумачення щодо головного героя «Слова...». Одні прихильники вважають Руську землю, інші – князя Ігоря. Яка Ваша позиція, обґрунтуйте відповідь.
3. Чим, на Вашу думку, викликана постійна зацікавленість дослідників вивченням з різних аспектів «Слова...» у наш час?

Практичні завдання

1. Який афоризм співця Бояна наводить автор і як саме застосовує його до характеристики складної історичної ситуації, в яку втягнув князь Ігор Русь необдуманим походом і страшною поразкою?
2. До кого звертається київський князь із «золотим словом»? У чому саме воно полягає? Чому, на вашу думку, композиційно «золоте слово» Святослава стоїть у центрі поеми? Яка його роль у творі?
3. Уважно прочитайте уривок твору від слів: *«Були віки Троянові...»* до *«...На поживу вилітаючи в поле»*. З якою метою автор поеми перериває опис бою і вдається до екскурсів у минуле? Яка картина постає перед вами з цього уривка?
4. Охарактеризуйте гіпотези й дискусії щодо авторства і часу написання пам'ятки.
4. Складіть карту походу князя Ігоря, використовуючи карту Луганської області.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема. Література періоду українського Ренесансу.

Мета: усвідомити розвиток мистецтва в епоху Ренесансу; розуміти значення видатних діячів української культури.

Епоха староукраїнської літератури постає сьогодні перед нами як складна система, кожна із підсистем якої творилася окремою мовою: латинською, польською, старослов'янською, книжною староукраїнською, народною чи іншими мовами.

В. Яременко

ПЛАН

1. Суспільно-історичні причини виникнення Українського Ренесансу. Суспільно-культурне відродження в Україні.
2. Причини виникнення української латиномовної поезії.
3. Поема Севастьяна Кленовича «Роксоланія»:
 - а) тематично-ідейний зміст твору;
 - б) засоби творення образу України;
 - в) традиції давньоруського літописання у реалізації ідеї незалежності держави.
4. «Віршова посвята...» Юрія Дрогобича як зразок ренесансної поезії.
5. Українське книжне віршування «Похвала на герб ...» Герасима Смотрицького.
6. Значення латино-та польськомовного українського віршування для подальшого розвитку національної книжної поезії.

Література

1. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та Бароко / за ред. В.Яременка. – К. : Вид-во: «АКОНІТ», 2006. – Кн.1 – 547 с.
2. Шевчук В. Дорога в тисячу років / В. Шевчук. – К.: Дніпро, 1990. – 411 с.
3. Чижевський Д. Слов'янський ренесанс (Пер. з нім. О.Костюка) // Слово

і час / Д. Чижевський. – 2005. – №4. – С. 59-67.

4. Курціус Е. Р. Ідеальний красвид / Ернст Роберт Курціус // Європейська література і латинське середньовіччя; [перекл. з нім. Анатол. Онишко]. – Львів: Літопис, 2007. – С. 207–225.

5. Литвинов В. Бог і природа / Володимир Литвинов // Ренесансний гуманізм в Україні. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – С. 60–68.

6. Шевчук В. О. Себастьян Кльонович – співець Роксоланії / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII ст. : у 2-х кн. – Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – К.: Либідь, 2004. – С. 148–158.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття необхідно чітко усвідомити характерні риси слов'янського і, зокрема, українського ренесансу, які традиції він перейняв з європейської літератури епохи Відродження, і що було властиво лише творам вітчизняних письменників.

При прочитанні творів зверніть увагу на їх структурування, особливості композиції, засоби характеротворення та відтворення філософського змісту і настанов щодо політики.

Проблемні питання

1. Визначальною категорією ренесансного світогляду була Краса. Прокоментуйте форми вияву Краси в творчості С. Кльоновича «Роксоланія» (природа, діла людей, міста, музи тощо).
2. Назвіть причини виступу Герасима Смотрицького проти календарної реформи 1582 р. Яка Ваша позиція щодо його вчинку. Думку обґрунтуйте.
3. Поміркуйте, чим зумовлена тримовність української літератури XVI – XVII ст.?

Практичні завдання

1. Розкрийте сподвижницьку діяльність Ю. Дрогобича на ниві науки й книгодрукування.
2. У чому, на Вашу думку, виявився «європейський феномен» творчої діяльності Ю. Дрогобича?
3. Здійсніть літературознавчий аналіз поезії Федора Малицького «Юрій Котермак», чи вдалося поету відтворити образ Ю.Дрогобича? Обґрунтуйте думку.
4. Визначте особливості реалістичних описів у поемі С. Кльоновича. Відповідь аргументуйте прикладами з тексту.
5. Охарактеризуйте жанрово-стильові особливості полемічних творів Герасима Смотрицького.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7-8

Тема. Полемічна література кінця XVI – початку XVII століття.

Мета: усвідомити роль письменників-полемістів у розвитку літератури кінця XVI – початку XVII століття; визначити провідну роль І.Вишенського.

*Полемічні твори – не тільки словесна сутичка
двох церковних доктрин, аргументів, а насамперед зіткнення
альтернативних проектів подолання кризи в
релігійному світі.
С. Бабич*

ПЛАН

1. Поняття про полемічну літературу. Причини і час виникнення полемічної літератури.
2. Стисла характеристика тематично-ідейного змісту найважливіших українських полемічних творів «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького, «Тренос (плач східної церкви)» Мелетія Смотрицького.
3. Біографічні відомості про Івана Вишенського. Час і причини написання «Послання до єпископів».
4. Особливості жанрової природи твору.

5. Композиція «Послання...».
6. Засоби творення образів єпископів-ренегатів (Випишіть цитати з тексту твору).
7. Стильові особливості твору.

Література

1. Ушкалов Л. Мелетій Смотрицький: релігійна полеміка як чин себе пізнання // Біля джерел українського бароко: збірник наукових праць. [у надзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3] / Л. Ушаков. – Львів: Свічадо, 2010. – С. 7–23.
2. Мелетій Смотрицький // Українські гуманісти епохи Відродження: [антологія / упоряд. В. М. Нічик]: у 2-х ч. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, Основи, 1995. – С. 284–332.
3. Поплавська Н. М. Дуальність полемічної стратегії Мелетія Смотрицького / Н. М. Поплавська / Полемісти. Риторика. Переконавання (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVIIст.); [монографія]. Тернопіль: ТНПУ, 2007. – С. 246–267.
4. Поплавська Н. М. Своєрідність полемічного дискурсу Івана Вишенського / Н. М. Поплавська // Полемісти. Риторика. Переконавання (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVIIст.); [монографія]. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – С. 160–170.
5. Шевчук В. О. Мелетій Смотрицький як полеміст і поет / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII століть: У 2-х кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – К. : Либідь, 2004. – С. 66–82.
6. Яременко П. К. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість / П. К. Яременко. – К. : Наукова думка, 1986. – 160 с.
7. Вишенський І. Твори. – К.: Дніпро, 1986. Іван Вишенський. Книжка. / І. Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет.

твори / Авт. вступ ст. і ред. тому В. Л. Микитась. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 306–368.

8. Франко І. Я. Іван Вишенський і його твори / І. Я. Франко // Збір. тв.: у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 30. – С. 7–211.

Методичні поради

Іван Вишенський – колоритна фігура в історії української культури, видатний представник нашого давнього письменства, оригінальний репрезентант суспільно-політичної і філософської думки України кінця XVI – початку XVII ст. тому звернення до постаті Івана Вишенського завжди було і залишається актуальним, кожна нова історична доба потребує його нового прочитання. Готуючись до практичного заняття ознайомтесь із новітніми працями літературознавців.

Проблемні питання

1. Розкрийте модель біографії Івана Вишенського, прийняту наукою.
2. Поміркуйте, в чому виявляється дуалізм особи і творчості Мелетія Смотрицького?
3. У чому, на Вашу думку, полягає неоднозначність творчої особистості І.Вишенського?

Практичні завдання

1. Особливості інтепретації понять «наше», «руське», «національне» у прихильників православної сторони полемічної дискусії (Герасим Смотрицький «Ключ царства небесного»).
2. Знайдіть риси греко-візантійської (азійської) ораторської традиції в «Треносі» М.Смотрицького.
3. Визначте поетику «Треносу» як типову рису становлення стилю бароко в українській літературі. Зверніть увагу на символічну образність (символ

Собору (Матері-церкви) як втілення правдивого ортодоксального християнства.

4. Визначте головні ознаки літературного стилю бароко, беручи до уваги особливості стилю творчості І. Вишенського.

5. Однією з головних особливостей стилю І. Вишенського є протиставлення. З'ясуйте ідейно-смыслову роль на прикладі тексту.

6. Опрацьовуючи творчу спадщину І. Вишенського визначте традиційні засоби ораторського мистецтва (лексичні неологізми, емоційно-експресивна лексика, публіцистичність оповіді). У чому полягає новаторство полеміста?

7. Доведіть прикладами з творів І. Вишенського слова І.Франка: *«Нам, здрібнілим епігонам, дорогі такі Люди, як взірці сильнішої, здоровішої породи. Ми бачимо їх хиби і помилки, але заразом чуємо в них силу і енергію, котра нас освіжує, «мов у літі при роботі вода студенська».* І як письмен, являється нам Вишенський постаттю незвичайною, сильною і в порівнянні до других сучасних малоруських писателів оригінальною. Особливо приналежить нас свіжість його красок, безпосередність виразу і чуття, пластика картин, одним словом, усе те, що в писаних творах є виразом сильної, високо симпатичної індивідуальності автора».

8. Проведіть дискусію про роль І.Вишенського в історії української літератури, використовуючи наведені цитати.

• *«Його (І. Вишенського) гарячі, одушевлені проповіді, звернені проти сучасного панства і панських забаганок вищої ієрархії, писані зі становища широко демократичного, глибоко гуманного, — їх високий пафос, щире, гаряче чуття автора ще й нині пече наші серця, ворушить наше чуття, як ніяке інше писання тих часів. Гарячий, патетичний до екстатичності, сильний в виразах часом до грубуватості, охочий до різких і сильних тонів в малюнках аж до гіперболізму, Вишенський був створений на народного проповідника, трибуна, народного вождя, і гарячі, переломові часи унії як не можна більше відповідали його вдачі» (М. Грушевський).*

• «Головна сила Вишенського в згідності теорії та практики людини, в любові до народних мас, у розумінні і спочуванні їх неволі, в сміливій визнанні правди і упертій обороні своїх переконань: через те й став Вишенський найбільшим моралістом в українському письменстві перед Сковородою і Шевченком. Дуже помітний і стиль Вишенського: він такий багатий, різномірний і цвітний, що щодо пластичності й сили індивідуального вислову Вишенський уступав хіба «Слову про похід Ігоря» в усім українському письменстві до Котляревського» (М. Возняк).

• «Він (І. Вишенський), що дивився на життєве море та його напасти з-під хмарної гори своєї, змалював його так виразно, що перу історика не залишилося нічого діяти з його рукописом... Його голос давав напрям тим, хто збився з путі, він підбадьорював, він пророкував і дійсно сталося так, як він пророкував серед бурі. Ось хто зупиняв успіхи унії» (П. Куліш).

• «В особі І. Вишенського, під скромною чернечою рясою, під страховилом-клобуком», в «нечищених чоботищах», крився великий громадянин південно-руської країни. То був чоловік, що багато дечого заперечував, але й багато міг створити. Його духовно-творчі стремління базувалися на народних ідеалах, зливаючись з домаганнями та побажаннями південно-руських міщан і селян» (М. Сумцов).

• «Він (І. Вишенський) є для нас одним з найліпших прикладів того, що геніальний письменник може перерости свою сучасність, обмеженість стилю свого часу, свій власний обмежений світогляд... Ідеологія його — ідеологія реакції, але дивним чином від цієї реакції віє якимсь свіжим бадьорим духом» (Д. Чижевський).

• «Одстаючи од своїх товаришів, тодішніх письменників, щодо освіти, Вишенський усіх переважив талантом і був через те «власителем дум» свого часу» (С. Єфремов).

9. Здійсніть літературознавчий аналіз поезій «Пам'яті І. Вишенського» Івана Драча та «Івану Вишенському» Надії Лісовенко.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема. Розвиток української шкільної драми XVII століття.

Драматична творчість протягом усієї доби бароко в історії української літератури реалізується у «високому» та «середньому стильовому реєстрі». Однак у ході вистави «високий» стильовий полюс має «низьку» контрасту у вигляді так званих інтермедій – невеличких п'єсок на анекдотичні сюжети з народного життя.
(В. Крекотень)

ПЛАН

1. Поняття про шкільну драму: причини появи, зв'язок із західноєвропейським театром.
2. Теорія шкільної драми:
 - а) жанрова система;
 - б) декламації та діалоги як початкові форми шкільної драми;
 - в) особливості композиції драматичних творів;
3. Драми великодняго та різдвяного циклу (драми-містерії). «Слово про збурення пекла» (д.п. XVII століття).
4. Поняття про драми-міраклі «Олексій, чоловік Божий» (1674 р.)
5. Інтермедії: час виникнення, походження та ідейно-естетичні функції. Дві інтермедії до драми Якуба Гаватовича.
6. Український вертеп.

Література

1. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Ред. кол.: І.Дзевєрін (голова) та ін.; Вступ. ст., упорядк. та примітки О. Мишанича. – К.: Наук. думка, 1983.
2. Давня українська література X–XVIII ст. Твори: Для серед. та ст. шк. віку / Упорядкув. текстів, передм., підготов. комент., прим. та навч.-метод. матеріалів О. Сліпушко. – К.: Школа, 2005. – 452 с.

3. Курціус Е. Р. Жарт і серйозність у середньовічній літературі / Ернест Роберт Курціус // Європейська література і латинське середньовіччя / [перекл. з нім. Анатол. Онишко]. – Львів : Літопис, 2007. – С. 464–489.
4. Шевчук В. О. Про Йосипа Обонкїона-Батю, українську вертепну драму та вертепне дійство / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII століть : у 2-х кн. – Книга друга: Розвинене Бароко. Пізнє Бароко– К. : Либідь, 2005. – С. 561–578.

Методичні поради

Шкільні драми супроводжувались інтермедіями або інтерлюдіями, що мали неабияке історико-літературне значення: від них, власне, й починається історія нової української комедії. Аналізувати інтермедії XVIII ст. слід у двох аспектах: виявити специфіку жанру і ознайомитися із певними манерами зображення дійових осіб. Аналізуючи комедійну майстерність авторів інтермедій, слід зупинитися на засобах сатиричного і комедійного зображення, характеристиці героїв через опис, слово, дію.

Проблемні питання

1. Як Ви гадаєте, чому із часом релігійно-дидактична основа шкільної драми почала втрачати своє літературно-художнє значення. Думку обґрунтуйте.
2. Вертепна драма складається з двох частин – різдвяної драми і сатирично-побутової інтермедії, між якими, як правило, немає жодного зв'язку. Перша частина написана старою «книжною» мовою з великою кількістю церковнослов'янізмів, а друга – мало чим відрізняється від сучасної української мови. Як пояснити такий факт?

Практичні завдання

1. Користуючись літературознавчим словником-довідником розкрийте зміст понять «бароко», «п'єса», «драма», «інтермедія», «інтелюдія», «містерія», «міраклъ», «вертеп».

2. Виконайте літературознавчий аналіз поезії Віктора Кордуна «Український вертеп».
3. Презентуйте дві версії про витоки давньої української драматургії.
4. Наведіть приклади українських народних ігор та обрядів діалогічного характеру.
5. Розкрийте змістові особливості шкільних п'єс XVI - XVII століття.
5. Розкрийте жанрову специфіку української шкільної драматургії XVI - XVII століття.
6. Поясніть, чому занепала українська шкільна драматургія XVI - XVIII століття.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Тема. Творчість Феофана Прокоповича (1677 – 1736).

*Феофан Прокопович належав до найталановитіших
українців свого часу. Однак його життя пішло
такти шляхом, що з його таланту
Україна не мала великої користі.
М. Вознюк*

ПЛАН

1. Життєвий і творчий шлях та громадсько-політична діяльність Феофана Прокоповича.
2. Феофан Прокопович як теоретик літератури. Основи теорії драми в поезиці 1705 року.
3. Трагікомедія Феофана Прокоповича «Володимир», її новаторський характер і місце в розвитку української історичної драми.
 - 3.1. Проблематика п'єси «Володимир».
 - 3.2. Система образів драми. Засоби творення образу Володимира.
4. Традиції класицизму в драмі Феофана Прокоповича «Володимир».
5. Система віршування драми. Відмінність між силабічною і силабо-тонічною системами віршування.

Література

1. Шевчук В. О. Українська барокова драма. Загальні зауваження / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII століть: у 2-х кн. – Книга друга : Розвинене Бароко. Пізнє Бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 382–392.
2. Насенко М. Драматургія українського бароко: погляд з відстані // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. статей / Відп. ред. В. О. Соболев та ін. – Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. – К. : Знання України, 2005. – С. 211–219.
3. Новікова С. Феопан Прокопович: «Владимир» // Українська мова та література. – 2005. – №18 (418).

Методичні поради

П'єса «Володимир» Феопана Прокоповича знаменує собою новий етап у розвитку української літератури. Драматург реалізував теоретичне розуміння драми, оскільки трагедокомедія побудована відповідно до теоретичних положень «Поетики» Феопана Прокоповича.

Під час аналізу твору докладніше слід зупинитися на композиційній побудові. Розглядаючи художні засоби твору, виокремити ті, що почерпнуті автором із фольклорних джерел.

Проблемні питання

1. Як ви зрозуміли сутність особистої трагедії Ф. Прокоповича як людини і науковця.
2. Поясніть, чому В. Шевчук вважає п'єсу «Володимир» Ф. Прокоповича своєрідною ілюстрацією життєвого кредо автора.
3. Доведіть, що п'єса «Володимир» Ф. Прокоповича є класичною.
4. Існує твердження, що образ Володимира нагадує Івана Мазепу. Яка Ваша позиція? Думку обґрунтуйте.

Практичні завдання

1. У підручнику з риторики Феофан Прокопович визначив два види вимислів: вимисел самої події і вимисел способу викладу події. Прокоментуйте теоретичні зауваги.
2. Доведіть, що п'єса «Володимир» створена відповідно до теоретичних настанов, викладених автором у поетиці.
3. Порівняйте тлумачення терміна «трагікомедія» Ф.Прокоповичем і сучасне трактування (за літературознавчим словником-довідником).
4. Доведіть, що п'єса на історичну тему зазнала агіографічної традиції.
5. Доведіть, що постать Володимира у п'єсі – драматична і трагічна водночас.
6. Однією з особливостей шкільної драми є використання алегоричних образів, символізації зображуваного. Доведіть це прикладами з тексту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

Тема. Історіографічна література другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Козацькі літописи.

*Літописи Ф. Сафоновича, Самовидця, Граб'янки, можливо, й Перша книга С. Величка і «Короткий літопис» і твір П. Симоновського писалися з державного доручення і не тільки відтворювали історичну пам'ять, а й несли і поширювали державну традицію свого часу.
(В. Шевчук)*

ПЛАН

1. Історичні передумови та культурні традиції розвитку історіографічної літератури кінця XVII – першої половини XVIII ст.
2. «Синопис» (1674 р.) як тенденційна інтерпретація української історії. Процарська спрямованість літопису.
3. Поняття про козацькі літописи як самобутнє явище давньої української літератури. Літопис Самовидця: тематично-ідейний зміст, композиція, суспільний ідеал літописця.

4. «Дії презильної битви Богдана Хмельницького, гетьмана запорізького, з поляками Григорія Граб'янки (1710 р.)»: джерела. композиція, особливості жанру як барокового історичного роману (Ю. Луценко). Образна система твору.
5. «Сказання про війну козацьку з поляками»... Самійла Величка: особливості композиції. стилю. Гуманістичний пафос літопису. *«...Твір тяжіє не до оповідання чи повісті, а до роману, бо ж автор постійно прагне до універсальності і всеохопленості, до характерного для барокових творів комізму» (В. Шевчук).*
6. «Історія русів» – вершинний твір барокової історіографії. Ідеї автономізму та республіканізму. *«Історія русів» була гострою сокирою, що в темниці українського народу прорубувала вікно до волі, світла (В. Шевчук).*

Література

1. Корпанюк М. Слово і дух України княжої та України козацької (Михайло Максимович – дослідник давньоукраїнської літератури). – Черкаси: Брама, вид.Вовчок О.Ю., 2004. – 280 с.
2. Соболь В. Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко. – Донецьк, МП «Отечество», 1996. – 336 с.
3. Шевчук В. Самійло Величко та його Літопис // Шевчук В. Дорога в тисячу років. – К. : Дніпро, 1990. – С. 184-208.
4. Андрущенко М. Парнас віршотворний: Києво–Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – К.: Українська книга, 1999. – 208 с.
5. Кресін О. Орлик, Граб'янка і народження хозарського міфа /Олег Кресін // Молода нація. – 1997. – № 7. – С. 181–190.
6. Макаров А. Козацтво і бароко / Анатолій Макаров // Дзвін. – 1991. –№5.– С. 47–74.

7. Небесьо Б. Скільки прози може бути в козацькому літописі? (Фіктивні світи “Сказання о війні козацькій...”Самійла Величка) / Борис Небесьо // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 14–16.
8. Наливайко Д. Українське бароко / Дмитро Наливайко // Дніпро. – 1991. – № 2. – 75 с.
9. Шевчук В. Козацьке літописання як чинник державотворення / Валерій Шевчук // Розбудова держави. – 1994. – № 2. – С. 16–21.
10. Літопис Самовидця. / [підг. тексту та передмова Я. Дзири]. – К.: Наукова думка, 1971. – 206 с.
11. Величко С. В. Літопис: У 2-х т. / [пер. з книжної української мови, вступ. стаття, комент. В. О. Шевчука]. – К., 1991. – 245 с.
12. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. / [пер. з староукр. мови Р. І. Іванченко, передмова Ю. Луценко]. – К.: Знання, 1992. – 192 с.

Проблемні питання

1. Іван Франко зауважував, що «козацькі літописи створили грандіозну конструкцію Хмельниччини». Чим зумовлено зацікавлення саме цим періодом історії?
2. Дослідники наголошують на компілятивному характері літопису Г. Грабянки. Як Ви вважаєте, варто засуджувати автора?
3. Доведіть або спростуйте думку, що літопис Величка за змістом і стилем належить до барокового жанру.

Практичні завдання

1. Здійсніть літературознавчий аналіз поезії Миколи Руденка «Самовидець».
2. Пригадайте з історії України події 1663 р., як вони відображені в першому історичному романі П. Куліша «Чорна рада»? Чому цю подію названо «лихом»?
3. Визначте композиційну будову літопису Г. Грабянки.
4. Найповнішим є літопис С. Величка, доведіть, що він має літературні особливості.

5. Опрацьовуючи тексти літописів складіть узагальнений образ Богдана Хмельницького. Визначте художність і документальність, факт і вимисел у створенні образу гетьмана.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12

Тема. Життя і творчість Григорія Савича Сковороди. Поетична і байкарська творчість.

*Світ схожий на театр. Щоб демонструвати в ньому вдалу гру
з успіхом і похвалою, треба брати ролі за здібностями,
бо дійова особа заслуговує похвали не за
знатність ролі, а за вдалу гру.
(Г. Сковорода)*

ПЛАН

1. Життєвий шлях Григорія Савича Сковороди.
2. Традиції напряму бароко в творчості Григорія Савича Сковороди.
3. Основні мотиви віршів Г. Сковороди, їх філософський характер. Пейзажна та антиурбаністична лірика.
4. Панегіричні твори збірки (пісні 25, 26).
5. Змалювання картин соціальних відносин на Україні другої половин XVIII століття у пісні 10-й.
6. Новаторство Г. Сковороди як поета: особливості версифікації, орієнтація на народність, використання фольклорних мотивів і образності.
7. Жанр байки в українській літературі XVI–XVIII століття. Історія створення збірки «Байки Харківські». Погляди Г. Сковороди на жанр байки (лист-посвята П. Ф. Панкову).

Література

1. Сковорода Г. Сад божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – 128 с.
2. Сковорода Г. Твори: У 2т. / Г. Сковорода. – К.: ТОВ «Видавництво «Оберег», 2005. – 2-е вид., виправ. – Т.1. – 528 с.

3. Два століття сквородіяни бібліографічний довідник / [бібліографічний довідник / укладачі Леонід Ушкалов, Сергій Вакуленко, Алла Євтушенко; заг. нагляд та наук. ред. Л. Ушкалова] – Харків: Акта, 2002. – 528 с.
4. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду / Леонід Ушкалов. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
5. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Дмитро Чижевський [підг. тексту, мовна ред. і вступн. стаття Леоніда Ушкалова]. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Методичні поради

Поезія Григорія Сковороди – одна з визначних сторінок в історії української літератури XVIII ст. Лірика письменника сповнена філософських роздумів. У поезії Григорій Сковорода виступає як глибокий лірик, який розкриває свою багату і щедру душу, славить розум, працьовитість, закликає до самопізнання і морального вдосконалення, оспівує красу природи.

При підготовці до практичного заняття, спираючись на конспект лекцій і рекомендовану літературу, слід проаналізувати основні групи віршів. Опрацювання основних монографій і статей про творчість Григорія Сковороди дозволить не тільки визначити провідні тенденції віршів, а й уявити цілісність і одночасно внутрішнє багатство «Саду божественних пісень», систематизувати знання. Обов'язковою умовою успіху такого заняття є ґрунтовне знайомство з усією поезією Григорія Сковороди.

Проблемні питання

1. Як Ви гадаєте, в чому полягає вплив мандрівного філософа Г. Сковороди на його оточення?
2. Зробіть висновок зі слів Г.Сковороди про причини його відмови від церковного сану, коли у серпні 1764 року приїхав до Києва, запропонували йому чернецтво: *«Досить мандрувати по світі! Нам відомий твій талант; ти будеш стовпом і окрасою монастиря!»* На це відповів: *«Я не хочу*

побільшати стовпотворіння. Досить і вас неотесаних стовпів у Божім храмі!» (З біографії).

Практичні завдання

1. Наведіть приклади, чим збагачена жанрова система поетичних творів Г. Сковороди.
2. З'ясуйте значення символу черепахи у трактаті Г. Сковороди «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу», беручи до уваги силу байки «Орел і Черепаха»: *«Не через те загинула премудра твоя прабаба, що літала, але тим, що взялася за те не по природі»*.
3. Визначте роль збірки віршів Г. Сковороди «Сад Божественних пісень» у розвитку української системи віршування.
4. Прокоментуйте напис на могилі Г. Сковороди, зроблений за його заповітом: *«Світ ловив мене, та не спіймав»*.
5. Ознайомтеся з поезіями Павла Тичини «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя в тигровій шкурі», Освальда Бургардта «Сковорода», Ліни Костенко «Ой ні, ще рано думати про це», Дмитра Павличка «Григорій Сковорода», Василя Стуса «Дума Сковороди», Миколи Негоди «Сковорода», Івана Малковича «Пійманий Сковорода» і зробіть узагальнення, яким чином і що саме поети відобразили в образі мандрівного філософа.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Тема: Філософські й педагогічні погляди Г. С. Сковороди

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись –
значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота –
рух душі, а життя – се рух.
Г. Сковорода

ПЛАН

1. Педагогічні погляди Г.Сковороди та їх реалізація в практичній діяльності.
2. Ідея самопізнання у філософській творчості Г.Сковороди.

3. Вчення Г.Сковороди про три світи та дві натури.
4. Поняття про «макро-» та «мікрокосм» у філософській інтерпретації Г. Сковороди.
5. Потрактування Г.Сковородою Біблії як «світу ідей».
6. Концепція «сродної праці» та її реалізація в філософських трактатах Г. Сковороди.
7. Проблема соціальної рівності у філософії Г. Сковороди.
8. Ідея «нерівної рівності» у філософській системі Г. Сковороди.

Література

1. Сковорода Григорій. Сад Божественних пісень. Сад божественних ідей / Підг. тексту, передмова та коментарі Леоніда Ушкалова. – Х., 2002. – 128 с.
2. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово Л. Ушкалова / Д. Чижевський. – Харків: Прапор, 2004. – 272 с.
3. Мишанич О. Григорій Сковорода (1722-1794) // Сковорода, Григорій Твори: У 2т. – К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – 2-е вид., виправ. – Т.1. – С. 9–35.
4. Іваньо І. Філософія і стиль мислення Григорія Сковороди / І. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
4. Балаклицький М. Григорій Сковорода та Іван Багряний: типологічне подібність постатей / Микола Балаклицький // Українська мова та література. – 2004. – №48 (400).

Практичні завдання

1. Визначте філософські ремінісценції в байках Г. Сковороди.
2. Охарактеризуйте філософсько-дидактичну прозу Григорія Сковороди в дослідженнях В. Ерна, Д. Багалія, Д. Чижевського, М. Редька, В. Шинкарука, І. Іваньо, О. Мишанича, В. Стуса.
3. Прокоментуйте філософські висловлювання Г. Сковороди:
«Бог і щастя – недалеко воно. Близько воно. У серці і душі твоїй».

«Дух, Господь, отець, розум, істина – те, що керує вчинками і думками справжнього християнина».

«Уся сила десятислів'я вміщається в одному цьому імені – любов» (любов до ближнього, до батька і матері, до кожної людини, повага до чужої власності, чужого життя – це основи десяти заповідей Божих – десятислів'я).

4. Вивчіть напам'ять 10 афоризмів Г.Сковороди різної тематики, наприклад:

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Добрый розум, робить легким будь-який спосіб життя.

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

Більше думай і тоді вирішуй.

Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити.

У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.

Уподобнююся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори.

Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.

5. Визначте значення назви притчі «Вдячний Еродій» (у середньовічній емблематиці Еродій, тобто Черногуз, означав шляхетність, вдячність).
6. З'ясуйте, в чому суть філософських пошуків Г.Сковороди.

Питання до іспиту

з дисципліни «Давня українська література»

1. Поняття про давню українську літературу, її особливості. Періодизація давньої української літератури. Жанрове розмаїття давньої літератури.
2. Перекладна література. Переклад Біблії та біблійних книг. Найдавніші переклади Біблії, які дійшли до нашого часу. Найвідоміші скрипторії на території Київської Русі.
3. Перекладні твори біблійної тематики. Світська література. Апокрифи. Розкрийте зміст найпопулярнішого апокрифу «Ходіння Богородиці по муках».
4. Оригінальна література Київської Русі. «Повість минулих літ» Нестора її ідейне спрямування. Нестор видатний літописець Київської Русі. Галицько-Волинський літопис. Київський літопис.
5. Основні ідеї «Повісті минулих літ» Нестора втілені в легендах про княгиню Ольгу, про обрання князем Володимиром віри, про білгородський кисіль, про братів-мучеників Бориса і Гліба, про Василя Тербовлянського.
6. Ораторська проза. «Слово про Закон і Благодать» Іларіона як зразок епідиктичного красномовства.
7. «Повчання дітям Володимира Мономаха» як зразок дидактичного красномовства. Мономах про ідеал князя-християнина; княже милосердя; турбота про підлеглих; вірність клятві, миролюбство.
8. «Слово про похід Ігорів» – найвидатніша пам'ятка оригінальної літератури Київської Русі. Історія викриття і вивчення «Слова...», історична основа твору, тема, ідея жанру.
9. «Слово...» як твір монументального історизму, жанрова система твору.
10. Ренесанс в давній українській літературі. Причини виникнення української латиномовної поезії.
11. Поема Севаст'яна Кленовича «Роксоланія». Тематично-ідейний зміст твору. Образ України в поемі.

12. «Віршова посьвят ...» Юрія Дрогобича як зразок ренесансної поезії. «Похвала на герб ...» Герасима Смотрицького її ренесансне спрямування.
13. Поняття про полемічну літературу. Причини і час виникнення полемічної літератури.
14. Стисла характеристика тематично-ідейного змісту найважливіших українських полемічних творів «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького, «Тренос (плач східної церкви)» Мелетія Смотрицького.
15. Час і причини написання «Послання до єпископів» Івана Вишенського. Особливості жанрової природи твору. Композиція «Послання...». Засоби творення образів єпископів-рenegатів.
16. Поняття про шкільну драму: причини появи, зв'язок із західноєвропейським театром. Теорія шкільної драми.
17. Драми великоднього та різдвяного циклу (драми-містерії). «Слово про збурення пекла» (д.п. 17 століття). Поняття про драми-міраклі «Олексій, чоловік Божий» (1674 р.).
18. Інтермедії: час виникнення, походження та ідейно-естетичні функції. Дві інтермедії до драми Якуба Гаватовича. Відмінність інтермедії від інтерлюдії.
19. Український вертеп.
20. Фефан Прокопович як теоретик літератури. Основи теорії драми в поетиці 1705 року. Трагікомедія Феофана Прокоповича «Владимир», її новаторський характер і місце в розвитку української історичної драми. Традиції класицизму в драмі Феофана Прокоповича «Владимир».
21. «Синопис» (1674) як тенденційна інтерпретація української історії. Процарська спрямованість літопису.
22. Поняття про казацькі літописи як самобутнє явище давньої української літератури. Літопис Самовидця: тематично-ідейний зміст, композиція, суспільний ідеал літописця.

23. «Дії презильної битви Богдана Хмельницького, гетьмана запорізького, з поляками Григорія Граб'янки (1710)»: джерела. композиція, особливості жанру як барокового історичного роману. Образна система твору.
24. Сказання про війну козацьку з поляками Самійла Величка: особливості композиції. стилю. Гуманістичний пафос літопису
25. «Історія русів» – вершинний твір барокової історіографії. Ідеї автономізму та республіканізму.
26. Життєвий шлях Григорія Савича Сковороди.
27. Традиції напряму бароко в творчості Григорія Савича Сковороди.
28. Історія появи збірки «Сад божественних пісень» Г. Сковороди. Основні мотиви віршів Г. Сковороди, їх філософський характер. На матеріалі поезій «Ой, ти пташко жовтобоко», «Не піду в город багатий», «Злети на небеса, хоч у Версальські ліса», «Всяком місту звичай і права», «Чистим можеш бути душею», «Васелеві Томарі».
29. Жанр байки в українській літературі 16–18 століття. Історія створення збірки «Байки Харківські». Погляди Г.Сковороди на жанр байки (лист-посвята П.Ф. Панкову). Особливості байок Г.Сковороди.
30. Ідейно-тематичні групи байок Г.С. Сковорди зі збірки «Байки харківські» на матеріалі байок «Бджола та Шершень», «Собака та Вовк», «Голова і Тулуб», «Чиж і Щиглик», «Жайворонки».
31. Педагогічні погляди Г.Сковороди та їх реалізація в практичній діяльності на матеріалі притчі «Вдячний еродій».
32. Вчення Г.Сковороди про три світи та дві натури. Поняття про «макро-» та «мікрокосм» у філософській інтерпретації Г. Сковороди. Трактат «Розмова звана алфавіт чи буквар світу».
33. Потрактування Г.Сковородою Біблії як «світу ідей». Трактат «Розмова звана алфавіт чи буквар світу».
34. Концепція «сродної праці» та її реалізація в філософських трактах Г.Сковороди. Трактат «Розмова звана алфавіт чи буквар світу».

РОЗДІЛ II

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

На столітній ювілей української літератури

Леся Українка

У кожного люду, у кожній країні
Живе такий спогад, що в його в давнині
Були золотії віки,
Як пісня і слово були у шанобі
В міцних сього світу; не тільки на гробі
Складались поетам вінки.

За пишнії хриї, величнії оди
Король слав поетам-співцям нагороди,
Він славу їх мав у руці;
За ввічливі станси, гучні мадригали
Вродливиці теж нагороду давали,
Не знали погорди співці.

І щонайпишнішії дами з придворних
Вдавали на сцені субреток моторних,
Щоб слави і втіхи зажить;
Сама королева здіймала корону,
Спускалась додолу з найвищого трону
Поетовій мрії служить.

Богам були рівні співці-лавреати
І гордо носили коштовніі шати
У панськім магнатськім гурті;
Цвіли в них і лаври, і квіти барвисті,
І навіть терни їх були позлотисті,
Кайдани – і ті золоті !

* * *

Так... в кожній країні є спогади раю!
Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!

Були й за гетьманів співці;
З них деякі вічні співи зложили,
А як їх наймення? і де їх могили,
Щоб скласти хоч пізні вінці!

Цурались вони кучерявої хрії
І вабили очі їм інші мрії,
Не вів до палацу їх шлях:
Не оди складали, а думи народу,
Не в стансах прославили милої вроду,
А в тихих, журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдині спадки
Взяли собі другі поети-нащадки
І батьківським шляхом пішли;
Ніхто їх не брав під свою оборону,
Ніхто не спускався з найвищого трону,
Щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровії віти,
Тернів не скрашали ні злото, ні квіти,
Страждали співці в самоті;
На них не сіяли жупани-лудани,
Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани,
То вже не були золоті...

1898

Тема 1

Літературно-мистецьке життя України XIX ст. в контексті націєтворчих проблем

Матеріал до вивчення теми

Письменницька спадщина нерозривно пов'язана з особливостями літературно-мистецького життя українського народу. Митці XIX ст. брали активну участь у цьому процесі, про що свідчать зокрема архівні джерела означеного періоду. Розмаїття проблем, порушуваних письменниками в листах і щоденниках, свідчить про бурхливі культурно-мистецькі процеси, що відбувалися в цей складний і водночас неоднорідний для розвитку української літератури період.

М. Возняк у 1927 р. зазначав про відсутність ґрунтовного нарису про громадський рух в Україні XIX ст., наголошуючи на цінності листів і записок того часу. К. Юнг писав: «Кожна епоха – це як душа окремої людини. У неї свій, особливий, специфічно обмежений стан підсвідомості і потребує певної компенсації, яка потім, власне, й відбивається через колективне підсвідоме в той спосіб, що поет або віщун надає словесного виразу не висловлюваному цим моментом часу і чи то образам, чи виводить на сцену те, чого очікує незбагненна потреба усіх, – в Добрі чи уві сні, для спасіння епохи чи для її знищення» [1, с. 131].

Діяльність українського письменства XIX ст. знайшла своє продовження у наш час. За влучним визначенням О. Борзенка, «словесність, будучи яскравим віддзеркаленням етнічної ментальності, виступила водночас одним із найбільш вагомих чинників творення новочасного національного буття» [2, с. 3].

Літературно-мистецьке життя перших десятиріч XIX ст. відбувається також на тлі певних політичних та суспільних подій. Ліквідація української

автономії, зруйнування Катериною II Запорозької Січі, нове закріпачення селянства – усе це зумовило докорінні зміни в духовному житті народу.

Кінець XVIII – перша половина XIX ст. – це епоха розкладу феодально-кріпосницьких і розвитку капіталістичних відносин. Україна перебувала в складі двох імперій: царської Росії та цісарської Австрії. Інтелігенція піднімалась проти самодержавства та кріпосництва. У цій бурхливій боротьбі брали активну участь і письменники, вони намагалися збагатити українську літературу досвідом інших літератур. В. Петров про цей час зауважував: «Зруйновано національну державу, відроджено культуру. Можна не жити окремих державним життям, не мати свого «короля, сенату й війська» і жити самостійним духовним життям; жити духом (підкреслення наше. – В. П.), не жити царством» [3, с. 94]. Саме ця закодована формула «жити духом, не жити царством» стала поштовхом до зміни українського національного буття, в якому особливе місце посіла література – «вона стала «літературою національного відродження» [2, с. 4 - 5].

Україну прибрала до рук царська Росія, а це вкрай негативно позначилося на розвитку національної літератури, освіти, культури тощо. Перший удар було зроблено по освіті: Київська академія та колеґіуми стають духовними закладами, а українці здобувають освіту в навчальних закладах Москви та Петербурга. Усе робилося задля однієї умови – знищити дух українства. Автори сучасного підручника з історії української літератури XIX ст. зазначають: «Загарбання і розчленування українських земель різними державами, що призводили до роз'єднання економічного, політичного й значною мірою культурного життя, запровадження 1783 р. царським урядом кріпосного права на Лівобережній і Слобідській Україні, знищення залишків політичної автономії України, перетворення її на одну із сировинних провінцій Росії, національне гноблення, перетягування за допомогою політичних і економічних чинників української шляхти на бік офіційної Росії чи Австрійської імперії, її денационалізація неминуче спричинилися до

відставання України в темпах економічного, політичного й культурного розвитку, гальмували формування національної самосвідомості українського народу, консолідацію його в націю (підкреслення наше. – В. П.)» [4, с. 20]. Виходячи з того, що мова – це найперший і найголовніший чинник формування нації, все робилося для того, щоб не дати українській мові розвиватися. У спогадах Т. Селіванова знаходимо факт такого знищення мови: «Так помещик сумского уезда Хрущов, в конце XVIII века, обратился к архиерею с просьбой об учителе, прибавляя, чтоб выслать такого, «который бы учил детей говорить *по-русски* (курсив автора. – Прим. наша. – В. П.), а не по-малороссійськи» [5, с. 298]. У 1807 р. в училищах Харкова учителів, які розмовляли з учнями українською, змушували переходити на російську мову.

XIX століття характеризується широким розквітом нових ідей. Висвітлення національної ідеї в художньо-естетичній спадщині є вельми актуальною проблемою. Олексій Гончар зазначає «Вираження та філософське, історіософське, політичне осмислення української ідеї набувало в літературі першорядного значення як завдання врятування нації, її культури, мови від насильницької асиміляції. Перші десятиріччя XIX ст. ознаменувалися подихом ідей національно-культурного відродження» [6, с. 66]. До розробки національної ідеї були причетними М. Грушевський, Д. Донцов, Т. Зіньківський, М. Костомаров, П. Куліш, В. Липинський, І. Нечуй-Левицький, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, П. Юркевич, Д. Чижевський та ін. «Момент власне критичного осмислення свого національного буття, проблеми, перед якою стоять Україна й українськість, проявляється через усвідомлення ширшого, порівняльного контексту. Воно звучить у нечисленних, але ключових і просто етапних листах Куліша до Костомарова саме з кирило-мефодіївського періоду (1846 - 1847 рр.) воно звучить як право українців (і тут, до речі, чи не вперше слово «українець» вживається в програмовому, національному звучанні)» [7, с. 92].

Водночас національна ідея увібрала в себе етнопсихологічні риси, суспільно-політичні вияви попередніх історичних епох, зокрема важливий аспект – самоусвідомлення народом себе як нації. Принцип історичності визначає спільну інтеграцію нації; принцип етнічності характеризує ідентифікацію нації на певній території, її еволюцію в історичному розвитку нації; принцип духовності є якісною характеристикою й етнічності.

Саме в цей період починає формуватися нове життя спільності, яке спирається на ідентичність мови та культури. Німецький філософ Йоган Гердер віддавав перевагу національній мові й фольклору у формуванні нації. Розглядаючи концепцію нації, О. Субтельний наводить три головних етапи еволюції національної свідомості: «На початковому етапі, позначеному дещо ностальгічними настроями, невелика група вчених-інтелектуалів збирала історичні документи, фольклор, предмети старовини, вважаючи, що незабаром самотність їхнього народу зникне під навалом імперської культури. Другий, або культурницький, етап, як правило, ставав періодом несподіваного «відродження» місцевих мов, їх дедалі ширшого використання в літературі та освіті. І на третьому, або політичному, етапі відбувалося зростання національних організацій і висунення національно орієнтованих вимог, за якими у більшій чи меншій мірі крилося прагнення до самоврядування. Як ми пересвідчимося, в цю загальну модель добре вписується еволюція української національної свідомості» [8, с. 201]. Тому цілком зрозуміло, що наше письменництво, інтелігенція зосередили свою увагу на певних рисах етнічної спільноти: історії, фольклорі, мові та літературі. Цілком виправданою є думка історика, що «шлях до національної свідомості був вимощений книгами» [8, с. 203]. Саме тому українська та європейські літератури посідали особливе місце у формуванні української нації.

І. Франко вважав, що «прогресивно спрямований рух», який за серцевину мав українську ідею, «під впливом трьох українських діячів, представників трьох різних поколінь, поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-х роках ХІХ ст. домінував вплив Куліша, у 70 - 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського. З цих трьох напрямів перший можемо назвати формально національним, другий – радикально-соціальним, і третій – національно-радикальним» [9, с. 189]. Вважасмо за необхідне додати й постать Т. Шевченка, який по праву був одним із перших речників національної ідеї, яка відобразилась у програмових художніх творах поета.

Представники Росії вороже ставилися до прагнення українців відродити національну самостійність у всіх сферах розвитку суспільства і намагалися постійно наглядати за цим процесом. Унаслідок перемоги у Вітчизняній війні 1812 р. Росія починає розвиватися прискореними темпами, велику роль тут зіграли ідеї Просвітництва, які проникли і в Україну. Як наслідок – на Лівобережній Україні виникають осередки нової політичної, філософської, історичної думки. Визначна роль у цій діяльності належить Харківському університету, який дав поштовх до заснування української періодичної преси, що було вкрай необхідним для розбудови націєтворення. Виникнення преси на східноукраїнських землях мало й політичний характер, тому що це був своєрідний захист української культури, історичної минувшини й збереження національної спільноти. Вже перші паростки преси засвідчують яскраво виражений національний характер, на відміну від преси московської, яка «була продуктом уряду чи урядових чинників» [10, с. 39]. Представники українського письменства Г. Квітка-Основ'яненко та П. Гулак-Артемовський активно взялися до видання журналів «Украинский вестник» (1816 - 1819) та «Украинский журнал» (1824 - 1825). Тут друкують власні епіграми Квітка-Основ'яненко, місцеві літератори, з'являються деякі матеріали українською мовою. «Украинский вестник» знайомив читачів з

історичними творами, (наприклад, «Гетьман Хмельницький»), науковими розвідками («Сковорода»), критичними статтями тощо. Видавці в першому номері зауважували, що переслідують єдину мету – ознайомлення читачів з історією рідного краю. Усі автори статей і матеріалів працювали на розбудження національної самосвідомості, П. Гулак-Артемівський стверджував думку писати тільки рідною мовою. Можливо, це й стало поштовхом до заборони журналу царським урядом.

Згодом у Харкові з'явився інший журнал «Харьковский Демокрит, тысяча первый журнал» (1816), який мав зовсім протилежний характер і гумористичне спрямування. Дописувачі «Украинского вестника» змушені були співпрацювати з новоствореним органом, однак журнал проіснував недовго.

Наявний вакуум періодичної преси заповнило нове видання «Харьковскія известія, листы в четырех отделениях» (1817 - 1823) – ця газета мала більш побутовий характер, тут друкувалися оголошення, місцеві й світові новини, лише Г. Квітка-Основ'яненко подавав статті про Харківський університет. Науковою логічністю відзначається видання О. Склабовського «Украинский журнал», де «господствовала строгая наука, в настоящем смысле этого слова» [5, с. 206]. Фактично завдяки П. Гулаку-Артемівському цей журнал продовжив програму «Украинского вестника». Тут також порушувалося питання про необхідність вивчення своєї мови (зокрема у статті О. Склабовського «Про користь і цілі поезії». – 1824. – № 3), до обговорення цієї проблеми приєднався і Г. Квітка-Основ'яненко. Усі українські часописи в час зародження розвивалися у двох напрямках: перший – це матеріали історичні, етнографічні й твори красного письменства, а другий – сатирично-літературний. Незважаючи на це, всі видання мали на меті одне – прислужитися пробудженню в суспільстві національної свідомості, думки тощо. Саме це, на думку А. Животка «провадило до

організації національно-громадських сил й створення основ їх розвитку» [10, с. 40].

Хоча суспільна свідомість означеного часу і розвивається під впливом загальноєвропейських ідей, викладачі Харківського університету в статтях виступали проти наслідування іноземних зразків, особливу увагу приділяючи мові: «Пробудження любові до рідної мови й літератури було одним із програмових в «Украинском журнале» й орієнтувало молоду українську літературу на художнє дослідження народного життя, спонукало на те, щоб література цікавилась не тільки історією народу, а й тогочасними його потребами» [4, с. 24 - 25].

Літератори розуміли важливість поширення інформації про Україну. Українці, що перебували в Москві та Петербурзі, починають свою літературно-культурну діяльність, письменники беруть активну участь у літературному житті, послуговуючись як російською, так і українською мовами. Т. Шевченко, М. Гоголь, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров та деякі інші вихідці з України пишуть російською мовою на українські теми. Це було характерно для початку XIX ст., бо українські письменники через російського читача прагнули розповісти про Україну, її мову, історію, звичаї. У XIX - му на початку XX ст. як у російській, так і в українській літературах спостерігалось високе піднесення епістолярної культури. З огляду на суспільно-політичні обставини означеного періоду, листування в той час відігравало надзвичайну комунікативну роль, «значною мірою сприяло духовному зближенню багатьох письменників та поширенню серед них прогресивних ідей», - наголошує В. Святовець [11, с. 7].

На підтвердження права на існування української мови в літературі з'являються поетичні переклади, переспіви надбань світової літератури. У цій галузі активно працював ректор Харківського університету П. Гулак-Артемовський, який вільно перекладав поезію французького класицизму і

викладав студентам польську мову та літературу. Чимало місця в листах письменника приділено питанню статусу польської мови, зокрема він писав, що це «язык едиnobратный, умевший воспользоваться всеми сокровищами древней учености и нашего собственного языка и в благодарную замену сему отверзающий богатства свои нашему» [12, с. 8]. До цієї справи активно залучав ректор і студентство, про що повідомляв у листі до З. Доленги-Ходаковського: «Ми збільшуємо наше бажання вчитися польської мови, захоплюємось нею до такої міри, що тільки протягом одного року студенти університету переклали віршами й прозою біля восьми-десяти уривків з різних польських авторів; значна частина цих перекладів з'явилася в російських журналах; крім того перекладено твори Красіцького, Нарушевича, Карпінського, Яна Сидецького, К. Швейковського, графа А. Потоцького та інших. Щодо мене особисто, то скажу лише одне: ніколи я не перестану пишатися з того, що, будши росіянином, а не поляком, я ледве не перший у російському університеті поставив собі за мету познайомити своїх одноплемінників з красою та багатством польської мови» [12, с. 211 - 212].

Наукова й громадська діяльність П. Гулака-Артемівського була різноманітною, однак у ній домінували просвітницькі й націєтворчі ідеї. У цей же час помітно зросла зацікавленість письменників епістолярієм. Так, у 1819 році вийшла друком праця П. Гулака-Артемівського «О письмах», у якій автор намагався класифікувати кореспонденції як «розмову відсутніх» і засуджує написання останніх лише з метою «блеснуть витиеватостью слога». Поет стверджує, що «листи повинні вміщувати в собі ту природну легкість, невимушеність і приємність звичайної розмови, зразки якої ми повсякденно зустрічаємо в кращих співбесідах» [13, с. 198 - 199]. Тим самим П. Гулак-Артемівський наголошував на необхідності вивчення й систематизації зразків епістолярію сучасників для подальших часів як документів епохи.

З початку XIX ст. в університеті викладають естетику, яка на той час ще не була виділена в окрему дисципліну, а входила до програм з поезиї й

риторики. Учені І. Рижський, І. Срезневський, С. Лук'янович та інші тлумачать різні аспекти естетики. Однак у розвиткові естетичної думки простежується ідея національної самобутності літератури. Цьому напряду прислужилися журнали «Украинский вестник» і «Украинский журнал», переклади статей зарубіжних учених, здійснених П. Гулаком-Артемівським. Пізніше у перекладених статтях відчувається вплив німецької філософії, ідеї якої проникають в Україну на початку XIX ст., оскільки саме в цей час з'являються друком твори Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля.

Питання розвитку української мови в зазначений період також стояло на порядку денному. Так, у кінці 20 - 30-х років XIX ст. відбулася дискусія про літературні права й можливості української мови. Великого значення розбудові української мови надавав пізніше М. Грушевський, складовою його націєтворчої концепції було саме мовне питання.

Розвиток естетичної думки, вплив ідей німецької філософії, активне друкування харківської періодици – усе це стало поштовхом до вироблення методологічних засад літературної критики. Але на початку XIX ст. діапазон критичного розгляду творів був досить вузьким.

Побіжний огляд літературно-мистецького життя перших десятиліть XIX ст. дає змогу з'ясувати основні характерні риси цього часу:

- несприятлива політична ситуація, пов'язана з тиском царської Росії на Україну (загарбання українських земель, знищення Запорозької Січі, запровадження кріпосництва тощо);
- доведення правомірності існування української мови та літератури (переклади європейських творів українською, публікація українських віршів тощо);
- нова українська література є головним чинником самоусвідомлення народу (поява правдивих творів про історичне минуле України, різноманітність жанрів, національна специфіка творів);

- органічний зв'язок літератури з усною народною творчістю (збірники фольклорних матеріалів, організація експедицій для збирання фольклору, наукові дослідження І. Срезневського, М. Максимовича у цій галузі);
- народність літератури (відображення в художніх творах проблем життя найбідніших верств населення, селянської тематики тощо).

Культурно-літературне відродження в Західній Україні

Освітньо-культурна та літературно-мистецька діяльність в Україні головним чином зосереджувались на території колишньої Гетьманщини та Слобідської України. Незважаючи на багатовікове поневолення західноукраїнських земель поляками, австрійцями, угорцями та молдаванами, ці українці зберегли свою мову, звичаї, віру; визначна роль у цьому належить фольклору.

Рівень загального культурно-освітнього життя на Заході України був відносно високим: єдиний на той час університет діяв у Львові, відкритий ще 1661 р., який готував учителів, Ставропігійська бурса та учительська семінарія в Ужгороді. У Львівському університеті викладання велося німецькою, польською та латинською мовами. Самі українці спричинилися до ліквідації в 1809 р. україномовного факультету «Студіум рутенум» у Львівському університеті, оскільки студенти вважали дискримінацією викладання дисциплін українською мовою й із задоволенням перейшли на німецьку. Однак прогресивна західноукраїнська інтелігенція сприйняла такий факт негативно, бо була знайома з ідеями Гердера щодо значення рідної мови для народу. Вони визнавали належний культурний статус і мовну єдність усієї території й «прагнули прийняти й пристосувати народну мову для створення національної літератури».

«Народним будителем», пропагандистом української мови можна вважати Івана Могильницького – церковного ієрарха в Перемишлі, котрий

організував «Клерикальне товариство», метою якого було розповсюдження релігійних текстів українською мовою.

Відгомін декабристського руху зачепив і західноукраїнські землі. Поштовхом до національно-культурного відродження у Східній Галичині стало польське повстання 1830 - 1831 рр. Не залишились осторонь і прогресивні львівські студенти Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький, які, захоплені ідеями Гердера, утворили у Львові гурток, названий пізніше «Руська Трійця». Першим завданням гуртківці вважали творення нового письменства, тому рішуче виступали проти запровадження латинського алфавіту в українську писемність, вони проголошували культурну єдність усіх українських земель і народну мову як основу нової національної літератури. У 1832 р. вони організували групу студентів з метою утвердження і подальшого розвитку української мови. Вже наступного, 1833 р. з'явилася рукописна збірка «Син Русі», складена в основному з поетичних творів учасників гуртка. Основним лейтмотивом збірки була ідея об'єднання усіх прогресивних сил для національного відродження. Наступним кроком став фольклорно-літературний альманах «Зоря» (1834), який заборонив друкувати цензор; на жаль, і рукопис не зберігся. Це видання мало націєтворчий зміст, тексти були історичного спрямування, збірка відкривалася портретом гетьмана Богдана Хмельницького та нарисом М. Шашкевича про нього. Після заборони «Зорі» члени гуртка зазнали переслідувань, лише в 1836 р. було вирішено публікувати альманах «Русалка Дністровая» (сюди ввійшла частина матеріалів із «Зорі»), що друкував народні пісні, вірші, історичні статті. Але, як відомо, видання у Львові не дозволила поліція, греко-католицькі ієрархи й товариші змушені були видавати його в Будапешті. Однак більша частина накладу все ж таки потрапила до рук поліції. У 1837 р. вийшла «Русалка Дністровая» – перша книжка народною мовою й українським алфавітом, що було свідченням прогресивно налаштованої інтелігенції. Вихід альманаху

відіграв велику роль у національно-культурному відродженні на західноукраїнських землях. Важливими є міркування М. Шашкевича про надзвичайну роль літератури для бездержавного українського народу: «Література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі, отже, повинна вона зародитися, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві, щоб не була подібна до райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому постійно висить у повітрі. Література є постійною потребою руського народу» [Цит. За 14, с. 202].

Незначна частина епістолярію членів «трійці» підтверджує їхню націєтворчу позицію, зокрема це стосується питань національної свідомості, мови, друкування літератури, цензури тощо. Серед діячів, з якими листувалися гуртківці, були М. Максимович, І. Срезневський, П. Лукашевич, О. Бодянянський, Ю. Федькович, М. Костомаров та ін. Так, І. Вагилевич у листі до М. Максимовича наголошував на винятковій ролі народу в подоланні бездуховності нації, він вважав, що починати треба з вивчення світогляду і покладав великі надії на молодь: «А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідний і повен слави! От-бо невзгоди і негаразди всегда з не якоюсь почестю дотикалися внутря сього великого загалу; бо душевне розвиття, котре лад поведінок розкувало і правду уставило, було укріпленням проти колотам, паде пак воскресінням через торопкі бувалиці. Южна Русь токмо в свіжих силах відмолоджалася; дасть бог, же колись по-прежньому ще відмолodne! Першим, головним уступом ід сим присохтуванням є южноруський язик з усіма наріччями і піднаріччями та й історія рідна» [15, с. 195]. Вагилевич відстоював мовні проблеми, наголошуючи, що саме в умовах існування писемності правопис і абетка є визначальними чинниками національної ідентичності народу. У неопублікованому трактаті під заголовком «Південна Русь» він висловив свою ідею національності, важливе місце при цьому відвівши поняттю нація: «Це - народ, який, вступивши в

політичне життя, виробив свій власний характер, або, можна сказати, особливий тип, а до цього належить найбільше мова...» [цитуємо за № 16, с. 78].

Я. Головацький у листах до П. Лукашевича (український фольклорист і видавець, читав Шевченкові «Русалку Дністровую») жалівся на складні умови праці, зокрема цензурні утиски: «У нас все, як з каменю: що день, то тяжче, що день, то гірше. Особливо з цензурою: вона, як видко, ледве що пропустить касаючогося історії народної...» [15, с. 307]. Така ж справа була і з художньою літературою, про що повідомлялося в листі до І. Срезневського: «У людей нові книжки рахуються сотнями, тисячами, а в нас і на пальцях нема що лічити.

«Марусю» Основ'яненкову не дозволила цензура – не так про содержание її, як про правописання та українські слова (!!!), «нам не понятні» [15, с. 313]. Для письменника підґрунтям національного відродження було воскресіння мови й запровадження її в школах, уряді, судах тощо, і вся діяльність була спрямована на це. У листі до О. Бодяньського поет повідомляв про радісну звістку (яка не справдилася): «Високе правительство ізрекло рівноправність нашого малоруського язика із другими Австрійської держави» [15, с. 318]. Це дало можливість виходу політичних газет «Зоря галицька» та «Новини», де, крім політики, були ще й поезії «простонародно ізложені», надруковано твори Г. Квітки, І. Котляревського, М. Устияновича, в Коломії створено «Читальню руську», подібне товариство було й у Львові; учені збиралися до перекладів наукової літератури для гімназій і ліцеїв.

Я. Головацький виголошував у листах до однодумців слова подяки за підтримку й надання допомоги у спільній справі національного відродження: «Спасибіг вам, українцям, що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур'янами, але ще живим...» [15, с. 308].

Незважаючи на всю складність і суперечливість діяльності представників «Руської Трійці», вони змогли пробудити зорю національного відродження на західноукраїнських землях. Поява «Русалки Дністрової» (1837) стала першим етапом до національно-духовного пробудження українського народу. Хоча існуюча влада й гальмувала розвиток нових естетичних віянь часу та прагнення західноукраїнських письменників наблизитися до ідейно-художніх здобутків письменників східноукраїнських, все ж таки в першій половині XIX ст. в Галичині намітився поворот до нової літератури.

Початок 40-х років XIX ст. ознаменувався новим періодом у розвитку українського письменства.

Посилання

1. Юнг К. Г. Психологія та поезія / К. Г. Юнг // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літ.-крит. думки XX ст. – Л. : Літопис, 1996. – С. 119 - 142.
2. Борзенко О. І. Сентиментальна „провінція” : (нова українська література на етапі становлення) / О. І. Борзенко. – Х. : ФОП «Петрова І. В.», 2006. – 322 с.
3. Петров В. Куліш і Квітка / В. Петров // Квітка-Основ'яненко : зб. на 150-річчя народження 1778 - 1928. – Х., 1929. – С. 213 - 217.
4. Історія української літератури XIX століття : підручник : у 2 кн. / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1 – 656 с.
5. Данилевский Г. П. Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования / Г. П. Данилевский. – Харьков, 1866.
6. Гончар О. Українська національна ідея у художній творчості (перша половина та середина XIX ст.) / О. Гончар // Слово і час. – 1994. – № 9 - 10. – С. 65 - 70.
7. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов / Г. Грабович // Сучасність. – 1996. – № 12. – С. 90 - 94.
8. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
9. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Твори : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. - С. 471 - 529.

10. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
11. Святовець В. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості / В. Святовець. – К. : Вища шк., 1981. – 184 с.
12. Гулак-Артемівський П. П. Поезії / П. П. Гулак-Артемівський ; упоряд., авт. передм., приміт. Б. А. Деркач. – К. : Дніпро, 1989. – 262 с.
13. Гулак-Артемівський П. П. Твори / П. П. Гулак-Артемівський. – К. : Дніпро, 1964. – 199 с.
14. Шевчук В. Національна ідея в Україні, зокрема національно-визвольна та її подвижники: Історичний нарис. – К. : МАУП, 2007. – 272 с.
15. Маркіян Шашкевич на Заході : зб. ст. / упоряд., ред. і вступ Я. Розумний. - Вінніпег, 2007. -385 с.
16. Мариненко Ю. В. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Ю. В. Мариненко. – Л., 2007. – 32 с.

Контрольні питання

1. Фольклоризм як один із факторів оновлення української літератури першої половини ХІХ ст.
2. Мовна ситуація в Україні на межі століть.
3. Суспільно-політичні й культурні події перших десятиліть ХІХ ст., їх роль у розвитку української літератури.

Практичні завдання

1. Підготуйте порівняльну таблицю розвитку напрямів в українській та західноєвропейських літературах.
2. Напишіть реферат за поданими темами:
 - Синкретизм творчих напрямів в українській літературі першої половини ХІХст.;
 - Перша половина ХІХ ст. – новий етап розвитку української літератури;

- Характеристика суспільно-політичного життя кінця ХУІІІ – початку ХІХ ст. в Україні;
 - Новаторське продовження бурлескно-травестійної традиції;
 - Стан літературної критики у перші десятиріччя ХІХ ст.
3. Законспекуйте ключові тези поданого матеріалу.

Тема 2

Національно-естетичні основи творчості І. Котляревського

Матеріал до вивчення теми

По смерті І. Котляревського зберігся чималий його архів, де напевно була частина епістолярної спадщини, але люди не оцінили її значущості для майбутнього. Доробок, який ми маємо змогу читати, незначний, але перелік імен дописувачів вражає, бо всі ці люди були відомими діячами ХІХ ст. Серед них: М. Гнідич, М. Мельгунов, М. Погодін, О. Ізмайлов, В. Капніст, Є. Гребінка та ін. Особливо привертає увагу дружба з князем М. Репніним та актором М. Щепкіним (І. Котляревський був одним із двох директорів театру, який відкрив князь). Енциклопедичні знання І. Котляревського зацікавили історика Д. Бантиш-Каменського, фольклористів І. Срезневського та І. Снегірьова, деяких членів Російської академії. Перший біограф поета Степан Стеблін-Камінський припускав, що Котляревський листувався не лише з відомими діячами епохи, а й з простими людьми. Тому цілком можливим і виправданим є епізод листування Котляревського з родиною Никифора Сокири, відтворений у повісті «Близнецы «Т. Шевченка».

У своїх листах І. Котляревський опікується навчанням і вихованням дітей Будинку бідних дворян, внутрішнім духом, який панував у театральній трупі, утворенням козачих полків в Україні під час війни з наполеонівською Францією. Як бачимо письменник розривався між офіційною «казенщиною» та прагненням возвеличення національного духу українства, введення

української мови в широкі народні маси, тим самим утвердити духовну силу рідного народу.

Аналізуючи листовні взаємини Котляревського, П. Ротач зазначає: «Листи поета до Ф. Глінки, І. Срезневського, І. Лисенкова та інших висвітлили його стосунки з «Вільним товариством російської словесності» та з видавцями того часу. Вони показали творчі наміри поета, характеризували його службові стосунки. При уважному читанні з листів виразно проступають риси Івана Котляревського як людини і як поета-громадянина. З них ми дізнаємося також про характер службових стосунків Котляревського, як і стосунків літературних чи мистецьких, а також і про ставлення до поета різних верств полтавської громадськості» [1, с. 18]. Вся спадщина митця свідчить про почуття національної самосвідомості її автора. Йому боліло і приниження українства, зокрема козацтва, і поневолення земель, а особливо - зневажання ментальності українців, що виражалось у мові, традиціях тощо. Прямо говорити про це І. Котляревський не міг, тому всі згадані аспекти знаходили свій вияв у художній творчості, зокрема в травестійно-бурлескній поемі «Енеїда», водевілі «Москаль-чарівник».

У спадщині І. Котляревського листи, на відміну від інших жанрів мемуаристики, представлені більш повно. У середині XIX ст. О. Терещенко розшукав у Полтаві його рукописний архів і передав до Публічної бібліотеки Петербурга. Майже через сто років цей архів повернувся на батьківщину поета, до Полтави. Серед документів були листи і господарські нотатки, які П. Ротач називає «домашніми замітками» [1, с. 19]. На жаль, про них більше згадки немає. Ймовірно, це записи побутового характеру, і вважати їх апріорі нотатками як одним із жанрів мемуаристики навряд чи варто. Є згадка і про щоденник поета, але вона також вимагає роз'яснення. І. Котляревський занотовував щоденні спостереження за навчанням та поведінкою дітей, цей журнал він сам назвав «Мухой». Шевченко не називає «Муху» журналом, а вважає, що це «тижневий щоденник» або «тижневий звіт» [1, с. 95 - 96].

П. Волинський теж згадує про нього, але не надаючи цьому збірнику жанрових рис щоденника: «Полтавська муха» І. Котляревського – це рукописний журнал сатиричного спрямування» [2, с. 79]. Крім записів про характерні риси дітей, у цьому журналі немає жодного іншого запису.

Епістолярій І. Котляревського хоч і не вирізняється яскравою домінантою націєтворення, бо письменник був людиною Просвітництва (для Просвітництва проблеми націєтворення на порядку денному не стояли, вони знайшли своє виявлення пізніше в романтиків), все ж таки подає багато інформації для з'ясування цього питання, а також ліквідації «білих плям» у життєписі митця, особливо дає ключ до розуміння релігійних поглядів і суспільних настроїв автора «Енеїди». Навіть у «домашніх клопотах» І. Котляревський цікавився питаннями освіти, виховання, культури, що є важливою складовою націєтворення.

Про важливий внесок у вітчизняну літературу письменника свідчить національне свято відкриття пам'ятника в Полтаві (1903 р.). Про цей захід збереглося багато матеріалів, зокрема нещодавно були опубліковані спогади С. Єфремова. Митець детально подав хронометраж свята, яке по праву вважалося «першим українським прилюдним виступом громадою» [3, с. 157]. Тут же він наголошує на пафосності й винятковості цієї події: «Не треба забувати, що діялось це за часів Плеве, коли всякий протест, усяке незадоволення гасилося, не розбираючи способів, коли ще менше церемонилися з маніфестантами, ніж тепер, коли зверху все ніби спокійно й тихо було і на всіх языках все мовчало...» [3, с. 157].

Учасники свята були обурені тими обмеженнями, що висувала адміністрація: «Виявилось, що міністерство внутрішніх справ прислало городському голові гострий наказ, щоб ні в якому разі не допускати на святі, під час засідання в думі, української мови, зробивши виняток тільки для депутатів з Галичини» [3, с. 153]. Незважаючи ні на що, всі виступали українською мовою: «Апогею свого настроїв дійшов, коли на трибуні

з'явилася поважна постать посла Романчука й полилася з уст його українська мова. ... це для багатьох було щось нечуване. Але це нечуване переконувало просто самим фактом свого існування і приймалося як факт, як щось таке, що інакше не може і не повинно бути» [3, с. 156].

Вже тоді, і С. Єфремов, і всі учасники заходу бачили, що виступати треба громадою, спільно, щоб перемогти у двобої з системою. Таким чином, «полтавське свято вперше довело існування українського громадянства і вперше ж показало, яку силу мають організовані виступи громадаю та як імпонують вони стороннім людям» [3, с. 158].

Посилання

1. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні / П. Ротач. – Опішне : Укр. народознавство, 1994. – 336 с.
2. Волинський П. К. Іван Котляревський життя і творчість / П. К. Волинський. – К. : Дніпро, 1969. – 271 с.
3. Єфремов С. На святі Котляревського (З згадок самовидця) / С. Єфремов // Київська старовина. - 1998. - № 5. - С. 150 - 159.

Література

1. Історія української літератури ХІХ ст. [Текст]: підручник : у 2-х кн. Кн. 1 / За ред. М.Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005. – 656 с.
2. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття: Підручник / За ред. О.А.Галича. – К. : ЦНЛ, 2006. – 392 с.
3. Історія української літератури (перші десятиріччя ХІХ століття) [Текст]: підручник / За ред. П. П. Хропка. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
4. Історія української літератури ХІХ століття [Текст]: у 3-х кн. Кн. 1 : Перші десятиріччя ХІХ ст. / За ред. М.Т. Яценка. – К. : Либідь, 1995. – 368 с.
5. Історія української літератури ХІХ століття [Текст]: навч. посіб. / За ред. М.Т. Яценка. – К. : Либідь, 1997. – 432 с.

6. Возняк, М. С. Історія української літератури [Текст] : Книга №2,2-ге вид. . випр. / Михайло Степанович. Возняк. – Львів : Світ, 1994. – 560 с.
7. Чижевський, Д. І. Історія української літератури [Текст] / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2008. – 568 с.

Контрольні питання

1. Епістолярна спадщина І.Котляревського – ключ до біографії митця.
2. Літературно-естетичні, суспільно-політичні, педагогічно-просвітительські погляди письменника.
3. Національно-культурна діяльність І.Котляревського (опікування дітьми, створення театру в Полтаві тощо).

Практичне заняття № 1

Тема. Роль і місце в історії української літератури Івана Котляревського.

Мета: визначити основоположну роль І.Котляревського як зачинателя нової української літератури; простежити функціонування класицизму в українській літературі, зокрема орієнтацію на низькі жанри (бурлескно-травестійна поема, комічна опера).

План

1. Формування творчої особистості І.П. Котляревського. Громадсько-культурна і літературна діяльність. Біографічні відомості І. Котляревського.
2. Жанрова своєрідність «Енеїди» І. Котляревського. Українська «Енеїда» серед інших травестій епопей Вергілія. «Енеїда» І. Котляревського як явище українського просвітительського реалізму.
3. «Енеїда» – енциклопедія українського народу. Висвітлення національно-культурного компоненту в поемі.
4. Сучасні переробки «Енеїди» (В.Коржа «Еней на берегах Тавриди» та ін., Г.Бевза «Енеїда»).

5. Просвітительський зміст «Пісні на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну». Жанрово-стилістичні особливості поезії.

6. Новаторство Котляревського-драматурга. Життєві джерела сюжету п'єси «Наталка-Полтавка». Соціальний конфлікт. Драматичне й комічне у творі. Реалістичне зображення соціально-побутових умов.

Література

1. Бевз Г. Енеїда: Перелицьована вдруге. Примовки-римовки / Г. Бевз. – К. : Педагогічна преса, 2005. – 64 с.
2. Бевз Г. Думка / Г Бевз. – Ч. 2. – К.: 2011. – С.80 – 111.
3. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика / І. Лімборський. – Черкаси, 2010.
4. Нахлік Є. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст / Євген Нахлік. – Львів, 2015. – 543с.
5. Ткачук М.П. Естетична концепція людини в «Енеїді» Івана Котляревського: Посібник / М. П. Ткачук. – К.: Вища шк., 1995. – 55 с.
6. Ткачук М.П.Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси: Монографія / М. П. Ткачук. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 216с.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, прочитайте виучувані твори І.Котляревського «Енеїда», «Наталка-Полтавка», «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», «Москаль-чарівник».

Опрацьовуючи рекомендовані джерела, простежте, на яких національних аспектах творчості наголошують літературознавці. Яким чином змінювалися наукові підходи до вивчення творчості письменника в 90-ті роки і на сучасному етапі.

Зверніть увагу на літературознавчі поняття, наукову лексику.

Проблемні питання

1. П.Куліш писав: «Як появилися Котляревський із своїм Енеєм, усі зареготали... І той регіт був найстрашнішою пробою нашому писаному слову. Се він глузує з наших звичаїв, з нашої батьківщини». Доведіть, мав чи не мав П.Куліш рації так висловлюватися.
2. У чому полягає актуальність порушених І.Котляревським проблем для наших сучасників? Які з моральних питань твору актуальні і сьогодні?
3. Чи є спільні риси між Енеєм І.Котляревського та Г.Бевза? Визначте тему обох творів. Думку обґрунтуйте.

Практичні завдання

1. Здійсніть літературознавчий аналіз наступних поезій «Привіт Івану Котляревському» Олени Пчілки, «На відкриття пам'ятника першому українському письменникові Івану Котляревському» Панаса Мирного, «Полтава» Максима Рильського. З'ясуйте, яким постає образ І.Котляревського в поетів XIX-XX ст.
2. З'ясуйте антикріпосницький мотив поезії «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну».
3. Визначте морально-побутовий характер конфлікту водевілю «Москаль-чарівник». Охарактеризуйте образи дійових осіб. Дидактизм твору.
4. І. Срезневський, перший видавець «Наталки Полтавки», дав таку оцінку твору у передмові до видання «Украинский сборник» (вип. 1, 1838): *«Я почав «Украинский сборник» «Наталкою Полтавкою» І.Котляревського і, здається, не міг вибрати кращого початку: а) «Наталка Полтавка» була не тільки одним із перших книжно-народних творів України, але і першим збірником пам'яток української народності, зразком для всіх наступних; б) «Наталка Полтавка» мала сильний вплив на вивчення української народності, можна сказати, пробудила його, і до цього часу залишається кращим показником майже всіх важливих особливостей, з якими слід*

вивчати українську народність». Обґрунтуйте, чи є актуальною на теперішній час цитата XIX ст.

Тема 3

Українське байкарство першої половини XIX ст.

Матеріал до вивчення теми

Байка є одним із найдавніших жанрів, що генетично походить від давніх казок про тварин. У різні часи цей жанр використовувався з різною метою, однак всі автори вбачали в цьому єдину роль – морально-естетичного виховання. Вперше байка як традиційний жанр з'явилася в творчості античного письменника Езопа, згодом знайшла подальший розвиток Архілохом, Платоном, Софоклом, Бабрієм, Еннієм, Горацієм, Луцилієм.

Вершин розвитку жанр байки досягає в творчості Ж.де Лафонтена, Г. Е. Лессінга.

Становлення української байки припадає на XVII – XVIII ст., зокрема у проповідях, курсах риторик і поетик, перекладних збірниках. Значну роль у розвиток національного байкарства зробив Григорій Сковорода.

Чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких П.Богацький, Б.Деркач, В.Жуковський, М.Зеров, В.Косяченко, В.Крекотень, Л.Піхтовнікова приділяли значну увагу питанням дефініції жанру байки та визначенню її ролі в українській літературі. При цьому ще залишаються низки дискусійних питань. Приміром серед літературознавців немає однастайності в питанні визначення байки за формою розповіді, адже ми маємо чимало прикладів як віршованої, так і прозової байки. Тож, не існує чіткого жанрового обмеження у виборі форми розповіді й обрання віршованої чи прозової форми, що завжди було даниною літературної традиції певного часу чи власною прерогативою байкаря. Сучасна дослідниця Ольга Паль подає власну дефініцію жанру байки – «це невеликий, найчастіше віршований, алегоричний твір, в якому за допомогою

засобів сатири та гумору реалізується викривальна або дидактична мета. Основні характеристики жанру, як алегоричність у змалюванні подій та персонажів, дидактичність, сатиричне спрямування, динамічність сюжету, використання живої розмовної мови».

Протягом XIX ст. відбувається активний розвиток жанру байки в українській літературі, зокрема у творчості Павла Білецького-Носенка, Петра Гулака-Артемовського, Левка Боровиковського, Євгена Гребінки, Леоніда Глібова.

Зачинателем української віршованої реалістичної байки вважають Петра Гулака-Артемовського. Слушною є думка професора О.Борзенка «Історія особистості П.Гулака-Артемовського, професора, а з часом і ректора Харківського університету, цікава як одна з версій життєвого влаштування українського інтелігента, вона також цікава як історія талановитого письменника, який у непростих умовах мусив погоджувати свою українську ідентичність із приналежністю до загальноімперського культурного простору».

Інтенсивне формування і зростання письменника відбулося після переїзду в Харків – національно-культурний центр Слобожанщини. Саме тут зав'язуються дружні стосунки з Г.Квіткою, Р.Гонорським, Є.Філомафітським та ін. Активно читає в перекладах твори Ж.-Б. Руссо, Д.Мільтона, Ж. Расіна, Горация, вони засвідчують широку обізнаність поета зі світовою класичною літературою.

Під час навчання в Київській академії П.Гулак-Артемовський виявив глибокі симпатії польському письменству. Саме з його ініціативи було засновано кафедру польської мови, лектором якої він був. Активно працюючи з перекладами з польської, вивчаючи історію польської культури він постійно наголошує на необхідності вивчення польської мови. Письменник пише апологи-епіграми на основі перекладів байок польського поета Ігнація Красіцького. У перших своїх переробках автор поширював

коротеньку чотири- чи восьмирядкову байку у велику (до 160 -180 рядків) сатиричну «казку», наприклад, «Пан та Собака», пізніше перейшов до байок дещо поширеніших, ніж оригінальні «Дві пташки в клітці», «Пліточка», а також написав низку перекладів «байок-приказок» «Цікавий та Мовчун», «Лікар та Здоров'я».

Вплив Г.Квітки-Основ'яненка позначився на першому українському творі П.Гулака-Артемовського «Справжня добрість (Писулька до Грицька Пронози)», твір написаний 1817 року, однак був незавершений і за життя автора ніколи не друкувався.

Перші байки П.Гулака-Артемовського публікувалися українською мовою на сторінках «Украинского вестника», тим самим він наочно доводив великі можливості національної літератури рідною мовою.

Творчість П.Білецького-Носенка припадає на бурхливий історичний процес відродження української культури і нації. Звернувшись до жанру байки, П.Білецький-Носенко творчо використовував досвід попередників, опрацьовує «мандрівні» сюжети, вільно переробляє фабули творів відомих байкарів, насичуючи їх українським матеріалом. По праву Білецький-Носенко – один із творців української національної реалістичної байки.

Частину своїх байок П.Білецький-Носенко визнавав як твори на оригінальні сюжети. Їх умовно можна поділити на дві групи. До першої належать ті, сюжет яких автор запозичив з народної творчості. Наприклад, «Ведмідь-танцюра», «Селянин та його діти», «Пара волів ручих да пара ледачих», «Мудрець да старшина військовий». До другої групи байок на оригінальні сюжети належать ті, в яких автор розповідає різноманітні історії, бувальщини, анекдоти, опрацьовуючи їх відповідно до законів жанру. Наприклад, «Скубент-цимбаліст і учений пес», «Два злодії та кінь», «Пан Дяк да Школяр», «Жінка да Тайна», «П'яниця да його Жінка».

Як учень П.Гулака-Артемовського – Левко Боровиковський вніс у свої байки суто український колорит. До збірки «Байки й прибаютки» (1852)

увійшло 177 творів як з оригінальними, так і з запозиченими в інших байкарів чи у фольклору сюжетами. Успіх принесли Боровиковському байки на оригінальні сюжети – «Багатий, Бідний», «Крикун», «Голодний Хома», «Жіночий язичок», «Дорожній Стовп», «Пан» та ін. Його твори сповнені народного гумору, пейзажних та побутових картин, а також характеризуються наявністю в поетичному мовленні численних ідіом і фразеологізмів, паремій, афористичних висловів.

Найвизначніше місце в художньому доробку Є.Гребінки українською мовою належить байкам. У 1834 р. під заголовком «Малороссийские приказки» вийшла збірка байок Є.Гребінки, яка засвідчила творче продовження традицій автора «Енеїди». У своїй творчості байкар спирався на досвід світової спадщини, однак ідейно-художнє новаторство його спадщини є неоцінним. Байки Є.Гребінки характеризуються поступовою втратою повчальності, алегоричності образів та набуттям гострого викривально-сатиричного змісту. Застосування «драматичних» елементів на основі байки є новаторським рішенням митця, спробою «оживити» цей давній жанр, відійти від моралізаторства й надати життєвої динаміки зображуваній проблемі. До оригінальних рис можна віднести й те, що важливу роль у творах байкаря відіграє оповідач, який, висловлюючи своє ставлення до зображуваних подій, виступає виразником життєвого досвіду й моралі народу.

Література

1. Історія української літератури XIX століття: у 2 кн. Кн. 1: підручник. За ред. акад. М. Г. Жулинського, Київ 2005. – 656 с.
2. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття: Підручник / За ред. О. А. Галича. – К. : ЦНЛ, 2006. – 392 с.
3. Історія української літератури (перші десятиріччя XIX століття) [Текст]: підручник / За ред. П. П. Хропка. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.

4. Історія української літератури XIX століття [Текст]: у 3-х кн. Кн. 1 : Перші десятиріччя XIX ст. / За ред. М.Т. Яценка. – К. : Либідь, 1995. – 368 с.
5. Чижевський, Д. І. Історія української літератури [Текст] / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2008. – 568 с

Контрольні питання

1. Еволюція жанру байки. Специфіка жанрової поетики української байки.
2. Приклади сатиричної трансформації текстів байки на сюжетному, топонімічному, портретному та мовному рівнях.
3. Поява віршованої (Петро Гулак-Артемовський), соціально-критичної, відверто сатиричної (Євген Гребінка), байки, їх вплив для подальшого розвитку жанру на українському ґрунті та втілення новаторських ідей байкарями наступних поколінь.

Практичне заняття 2

Тема. Розвиток жанру байки в українській літературі (на прикладі творчості провідних українських байкарів Петра Гулака-Артемовського, Павла Білецького-Носенка, Євгена Гребінки).

Мета: усвідомити роль і значення байкарської спадщини письменників в нову українську літературу; осмислити проблематику та поетику української байки поч. XIX ст., визначити її жанрово-стильові особливості, національну специфіку.

План

1. Ідейно-естетичне значення байки в системі жанрів просвітительського реалізму.
2. Життєвий і творчий шлях П. Гулака-Артемовського. Байки як визначальна частина творчості. Експериментальні пошуки в межах жанру. Сюжетний зв'язок байок поета з творами польського байкаря-класициста І.Красіцького.
- 2.1. Літературознавчий аналіз байок «Пан та Собака», «Рибка», «Дві пташки в клітці», «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі».

3. Педагогічно-просвітительська діяльність П.Білецького-Носенка. Літературна байка в творчості П.Білецького-Носенка. Аналіз байок «Ведмідь-танцюра», «Селянин та його діти», «Пара волів ручих да пара ледачих», «Мудрець да старшина військовий», «Скубент-цимбаліст і учений пес», «Два злодії та кінь», «Пан Дяк да Школяр», «Жінка да Тайна», «П'яниця да його Жінка».

4. Новаторство змісту і форми байок. Відображення реалізму в байках Є. Гребінки.

4.1. Літературознавчий аналіз байок Є.Гребінки «Ведмежий суд», «Віл», «Рожа да Хміль», «Вовк і Огонь», «Школяр Денис», «Рибалка», «Грішник», «Злий кінь».

Література

1. Деркач Б.А. Павло Білецький-Носенко. Життя і творчість К., 1988.
2. Гулак-Артемівський П., Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. К., 1984.
3. Білецький-Носенко П. Поезії / Упоряд., вступ. Стаття і прим. Б.Деркача. К., 1973.
4. Зеров М.К. Твори: В 2т.-К.: Дніпро, 1990.-Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці.-К., 1990.-С.26-41.
5. Задорожна Л.М. Євген Гребінка: Літературна постать. – К.: Твім інтер, 2000-160с.
6. Дорогокупля О. Інтерпретація поняття розуму як одного з основних критеріїв оцінки особистості в українській байці XVIII-XXст. /Дорогокупля О.М. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ:ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – № 19(158), жовтень. – 187с. – С.45-53.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, прочитайте рекомендовані для аналізу твори.

Опрацьовуючи рекомендовані джерела, простежте, на яких національних аспектах творчості наголошують літературознавці. Яким чином змінювалися наукові підходи до вивчення творчості письменників у 90-ті роки і на сучасному етапі.

Зверніть увагу на літературознавчі поняття, наукову лексику.

Проблемні питання

1. Систематизуйте теоретичні та літературно-критичні погляди на жанрову природу байки, її художню сутність і визначте специфіку цієї форми художньої творчості.

2. Монографія Л.С. Піхтовникової «Синергія стилю байки» присвячена вивченню та дослідженню еволюції стилю жанру байки взагалі та головним чином її віршованого різновиду. Даний розшук проведено на матеріалі німецьких байок XIII-XX ст. від перших відомих текстів до сучасних 1998-1999 років. Л.С. Піхтовнікова звинувачує німецьких дослідників байки, які говорять про *«кінець, відмирання, розмивання, розпадання жанру»*. Як Ви вважаєте, жанр байки в українській літературі має право на існування в XXI столітті? Відповідь обґрунтуйте.

Практичні завдання

1. Наведіть приклади байок П. Гулака-Артемовського, які містили б типову ознаку його творів – поєднання критичного начала з побутово-етнографічним.

2. Ознайомтеся з поезіями Дмитра Білоуса «Мав рацію байкар», «Що ж пан..., а що – собака ?». Що хотів сказати цими творами наш сучасник?

3. Є.Гребінка виявив свої консервативні погляди у питанні стосунків кріпосника з кріпаками у байці «Злий кінь». У чому, на вашу думку, виявляється авторська позиція? Відповідь аргументуйте.

Тема 4

Григорій Квітка-Основ'яненко - зачинатель нової української прози XIX ст

На сьогодні відомі листи прозаїка в семитомному зібранні творів та ще дев'ять невідомих листів, опрацьованих П. Поповим, про що останній зазначає: «Його літературна спадщина ще не вся зібрана й опублікована» [1, с. 7]. Згадані листи написані російською мовою і лише кілька листів до Тараса Шевченка – українською. Письменницький епістолярій подає багато цікавого матеріалу щодо фрагментів біографії Квітки-Основ'яненка, особливо для характеристики його громадської, літературної діяльності тощо. Наприклад, довгий час було загадкою, чому Квітка перебував у Курязькому монастирі, що стало поштовхом до різкого переходу від світського життя до чернечого стану і потім навпаки – від монастиря до активної театральної та громадської діяльності.

Багато місця в листах відведено театральній справі, два театри – основ'янський і харківський - були раді показати свої вистави по селах з метою культурного й духовного розвитку людей. Про активну співпрацю письменника згадує Г. Данилевський: «По словам знаменитого артиста, Квитка своею изворотливостью способствовал тому, что опера Котляревскаго «Наталка-Потавка» поставлена впервые в Харькове. Она, без цензуры, сперва дана была в Полтаве, по личному разрешению Г. Г. Репнина. Щепкин хотел ее дать в свой бенефись в Харькове. Квитка сказал ему: «Назначьте какую-нибудь старинную пьесу, а перед самым днем бенефиса сошлитесь на нездоровье какого-нибудь актера и просите официально дать, за поспешностью, Наталку Полтавку, пьесу, уже разрешенную для Полтавы». Пьеса была дана...» [2, с. 189].

Під час перебування в монастирі Квітка розчарувався в релігійному житті та діяннях його мешканців. Незважаючи на набожність батька Квітки-

Основ'яненка, син негативно характеризує монахів, попів, загалом духовенство.

Наступна група листів відображає родинну атмосферу після смерті першої дружини брата Андрія. Квітка різко засуджує дворянську верхівку, водночас тут яскраво проступають суспільні погляди раннього письменника. Саме внаслідок такої ситуації митець покидає світський Харків і їде до селянської Основи, до простого народу з його моральною чистотою й людською гідністю.

Михайлина Коцюбинська, аналізуючи оповідну традицію, яка об'єднувала твори Квітки, Гребінки, Гулака-Артемовського, зауважує: «Спроби епістолярного жанру Квітки, або Кухаренка, характеризуються такими рисами, як діалогізація, надмір вульгаризмів і демінутивів, тупцювання на тому самому слові, синтаксис сурядності й перелічення, надмір вигуків, прислів'їв, самоперебивань тощо. Твориться образ-маска простацького провінціала-оповідача» [3, с. 15], але ми не можемо повністю поділити цю думку дослідниці щодо мовного оформлення листів письменника.

Досліджуючи проблему національного характеру в творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Лариса Горболіс зауважує: «Квітка бачив основу національного буття у духовній культурі нації, світобаченні, в єдності з природою. Письменник був переконаний, що значним чинником формування, розвитку й збереження нації є релігія. Вершиною у людському бутті є ідея добра, яка визначає не тільки сутність особистості, але і її поведінку, мораль, прагнення, думки. Це розумів Квітка, про що свідчать його листи до П. Плетньова, А. Владимирова та ін. Із добра випливає ідея миру як найважливіша форма національного буття, естетична норма народу. Підґрунтям національного буття митець вважає працю. Про це знайдемо міркування у «Листах до любезних земляків», «Письмах к Лужицькому Старцу» [4, с. 9].

У низці листів до товаришів та однодумців виразно постає Квітчине опікування проблемами розвитку української мови і надання їй статусу мови літератури. Уважаємо за потрібне проаналізувати ці епістоли з метою розкриття тогочасної національної позиції письменника.

У листі до П. Плетньова, з яким Г. Квітка-Основ'яненко товаришував і якому подавав свої матеріали для публікації в журналі «Современник», письменник наголошує на різниці між двома мовами: «Притом, почтейнеший Петр Александрович, потрудитесь вникнуть в видимую разницу наших – ну именно языков руського и малороссийского: что на одном будет сильно, звучно, гладко, то на другом не произведет никакого действия, холодно, сухо» [5, с. 216]. У цьому ж листі він роз'яснює це на прикладі своєї «Марусі», а згодом, через місяць, знову говорить про мову: «Защищая как-то достоинство языка малороссийского, я вызвался заставить рассказом своим плакать – не поверили, я написал «Марусю» ...» [5, с. 217].

Діяльність Г. Квітки-Основ'яненка у нелегкій справі популяризації української мови була різноманітною. У листі до Михайла Максимовича він інформує, що запропонував Є. П. Гребінці звернутися до А. О. Кравецького з пропозицією видавати при журналі «Отечественные записки» літературні додатки українською мовою. Як відомо, спочатку редактор дозволив, але дуже швидко додатки перестали друкуватися. У цьому ж листі автор порушує питання орфографії і виступає на захист мови від нападок: «Мы должны пристыдить и заставить умолкнуть людей с чудным понятием, гласно проповедующих, что не должно на том языке писать, на коем 10 мил[лионов] говорят, который имеет свою силу, свои красоты, неудобобизьяснимые на другом, свои обороты, юмор, иронию и все как будто у порядочного языка. Главное у нас не решено: какого или чьего правила держаться в написании слов...» [5, с. 228]. Письменник наполягав на виробленні граматики рідної мови. Обстоюючи самобутність української мови в листі до А. Кравецького, він пише: «Язык, имеющий свою

грамматику, свои правила, свои обороты в речи неподражаемые, неизъяснимые на другом...» [5, с. 323].

Письменник наголошує, що москалі чимало українських фраз брали й далі беруть до свого словникового запасу, щодалі більше людей починають цікавитися культурною спадщиною українців, і, як приклад, Квітка згадує про позитивну рецензію О. Афанасьєва-Чужбинського на альманах «Ластівка», який «начал хорошо, но не дописал» [5, с. 323]. У цьому ж листі Квітка-Основ'яненко веде мову про літературу: «Она движется и будет жить. Журналы (не к Вашему речь) не сотрут ее с лица земли, одолеет противников и гонителей» [5, с. 323]. Письменник просить надати місце в журналі, щоб можна було друкувати українські матеріали, від яких «...Ей-богу, язык и литература русская выиграют... Ну, выиграют» [5, с. 323]. Як бачимо, прозаїкові було небайдужим питання не лише мови, а й літератури. У наступному листі Квітка-Основ'яненко висловлює думки щодо перекладу творів на російську мову, наголошуючи, що для досконалого перекладу необхідне ґрунтовне знання обох мов: «Каков бы ни был перевод с нашего на русский, – не сохранит, не передаст всего в совершенстве. Обоим спорящимся надобно быть на месте, здесь, и на опыте увериться, кем, как и с каким энтузиазмом принимается все выходящее наше» [5, с. 337]. Митець згадує про «раскол», зроблений деякими російськими виданнями проти повноправності української мови, лише з однією умовою – позбутися цієї мови, у якій Росія вбачала серйозного суперника. І Квітка говорить про новий потужний струмінь, який може увірватися з приходом на літературну арену молодого покоління письменників, які зможуть довести універсальність своєї мови, але коли це буде, сам Квітка зауважував: «Жаль, не доживу, а вспомните, что правду говорил Основьяненко» [5, с. 338].

Вбачаючи силу патріотичного й національного виховання зокрема в публікуванні у журналах мемуарів, письменник подав до «Северной пчелы» статтю, в якій закликав усіх подавати мемуарні матеріали. У листі до

А. Краєвського він пише: «Примечаю, что и «Пчеле» понравилась цель: если припомните, вызывает современников описывать старину и былое в их время и помещать в журналах» [5, с. 353]. Сам же Квітка-Основ'яненко в першому розділі «Мемуаров Евстратия Мякушкина», які складаються з дев'ятнадцяти частин, подає визначення, що таке мемуар, звідки це слово прийшло і як треба його правильно писати. Розуміючи значення книги у формуванні національної самосвідомості, Квітка став одним з ініціаторів створення у Харкові публічної бібліотеки при університеті. Г. Данилевський зауважує: «Основьяненко в некоторых из изданных писем своих, в 1839 году, с восторгом вспоминает об этом времени и о заслуженном торжестве своем» [2, с. 192].

Дидактично забарвлені «Листи до любезних земляків», покликані виховувати повагу до своєї нації й мови, все ж таки не були зрозумілі для всіх. Про це автор наголошував у листі до А. Краєвського: «Простой народ, чернь читают еще немногие. Мои «Листи к землякам», именно для них написанные, не ко всем дошли еще» [5, с. 338]. Для зацікавлення матеріалом Квітка опублікував «рекламне оголошення», де розповідав про свої «Листи...», які складаються з чотирьох розділів. Привертає увагу народна мова твору, що пересипаний оповідями легендарного характеру, приказками, поетичними висловами тощо.

Характеризуючи українське письменство перших десятиріч ХІХ ст., М. Зеров зауважував: «...Можна сказати, без усяких майже обмежень, що побутовий консерватизм та *місцевий, кутковий патріотизм* – це перша фаза національної свідомості українських авторів доби Котляревського та Квітки» [6, с. 100 - 104].

Посилання

1. Попов П. Невідомі листи Г. Квітки-Основ'яненка / П. Попов. – К., 1996. – 50 с.
2. Данилевский Г. П. Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования / Г. П. Данилевский. – Харьков, 1866.

3. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера; Х. : Правозахисна група, 2001. – 293 с.
4. Горболіс Л. М. Проблема національного характеру у творчості Г. Квітки-Основ'яненка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Л. М. Горболіс. – К., 1995. – 23 с.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів : у 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 6. Прозові твори. – 639 с.
6. Зеров М. Нове українське письменство // Зеров М. Українське письменство / М. Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 6 - 105.

Контрольні питання

1. Г. Квітка-Основ'яненко – основоположник української прози.
2. Філософська позиція Г. Квітки-Основ'яненка.
3. Г. Квітка-Основ'яненко в оцінці сучасників і критиків.

Практичне заняття 3

Тема. Г. Квітка-Основ'яненко – фундатор нової української прози.

Мета: висвітлити й досягнути новаторську творчість письменника у становленні нової української прози.

План

1. Життя і культурно-громадська діяльність письменника (на основі епістолярію).
2. Початок постійної літературної праці (кінець 20-х років). Особливості творчого методу. Концепція позитивного героя у творчому доробку митця.
3. Оповідання Г.Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет» як своєрідна художня декламація права на українську прозу, як засторога реакційним критикам.
4. Повість «Конотопська відьма» – один із найбільших досягнень української гумористично-сатиричної прози. Оригінальність композиції твору. Гротеск у зображенні старшинської верхівки, від примх якої залежить доля простого козацтва.

5. Реалістично-сентиментальна українська проза Г.Квітки-Основ'яненка. Психологізм першої класичної повісті нової української літератури «Маруся».
6. Становлення Г.Квітки-Основ'яненка як драматурга. Сюжетна близькість комедії «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе» (1827 р.) з твором М.Гоголя «Ревизор».
- 6.1. Реалістично-викривальне зображення дійсності в комедіях «Шельменко – волосной писарь» і «Шельменко-денщик».

Література

1. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. К., 1982.
2. Вільна Я. Історико-літературний феномен критичної інтерпретації творчості Г.Квітки-Основ'яненка. – К., 2005.
3. Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко // Історія української літератури XIX ст. У 3-х кн. – Кн. I. – К: «Либідь», 1995. – С. 152–188.
4. Андрусів С. Модус національної ідентичності: львівський текст 30-х років XIX ст. – Львів: Львівський науковий університет ім. І. Франка, – 2000. – 340 с.
5. Куліш П. Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті (Слово на новий виход Квітчиних повістей) // Твори: В 2-х т. – Т. 2. – К.: «Дніпро», 1989. – С. 487–504.
6. Новиков А. Слобожанський драматичний театр. Нариси історії. – К.: Х. ХДПУ, 2002. – 107 с.
7. Трофименко В. Творчість Г.Ф. Квітки-Основ'яненка і західноєвропейська просвітительська естетика. – Суми: Редакційний видавничий відділ СДПУ, 2000. – 38 с.
8. Ятищук О. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. — Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 170 с.

Методичні поради

Готуючись до практичного заняття, опрацюйте новітні наукові ровідки творчості письменника. Зверніть увагу на комплексне осмислення ідейно-тематичної, стильової, світоглядної систем Г.Квітки-Основ'яненка з урахуванням інтерпретацій його творчості літературною критикою.

Проблемні питання

1. Г.Квітка-Основ'яненко – це перший український письменник, який посприяв створенню читацької аудиторії. Доведіть чи спростуйте думку.
2. Яка Ваша позиція? Чи мав вплив В.Даль на творчість Г.Квітки-Основ'яненка? Відповідь обґрунтуйте.
3. Г.Квітка-Основ'яненко жив і творив у найбільш русифікованому регіоні України. Найбільше кривди зазнав письменник через повісті й оповідання українською мовою, які започаткували нову українську прозу. Як Ви вважаєте, чи виправданим був такий подвиг митця?

Практичні завдання

1. Опрацьовуючи рекомендовану літературу, пригадайте реалії доби та життєтворчості Г. Квітки-Основ'яненка, складаючи список фактів. Занотуйте їх до таблиці:

Прізвище автора (псевдонім)	
Роки життя	
Походження	
«Мала Батьківщина»	
Освіта	
Теми творів	
Жанри	
Домінанта стилю	
Внесок у літературу	
Суперцитата» (влучна і стисла цитата про оцінку творчості, дану	

2. Як Ви гадаєте, чи вдалося письменникові в оповіданні «Салдацький патрет» порушити проблему народності мистецтва? Доведіть це.
3. Прокоментуйте картину ярмарку в оповіданні «Салдацький патрет» як зразок етнографізму побутописання.
4. Розкрийте сюжетно-композиційну двошаровість (міфологічно-фантастичний сюжет з елементами бурлеску та реалістично-побутовий із сатиричним спрямуванням) бурлеско-реалістичної повісті «Конотопська відьма».
5. Визначте, з якою метою Г.Квітка-Основ'яненко декларує ідею морального закону як регулятора людської поведінки у повісті «Маруся».
6. З'ясуйте систему образів-персонажів п'єси «Шельменко-денщик». Знайдіть епізоди, де автор засуджує фальшивість і користолюбність.
7. Проведіть типологічне зіставлення комедії «Шельменко-денщик» з комедією Ж.-Б. Мольєра «Витівки Скопена». Зробіть висновки з проведеного дослідження.
8. П. Куліш зазначав, що Г. Квітка-Основ'яненко відноситься до тих письменників, які *«прикрасили б будь-яку літературу, за вірністю живописання з натури й глибиною сердечного почуття»*; автор *«увів нас у мужицьку хату»*, поставив за мету звеличити *«внутрішній образ українського народу»*, в його творах постає образ глибоко морального простолюдина, він узяв для оповіді *«найнижчу матерію: взяв неписьменного, темного, найпростішого собі хлібороба і оповідав його ж мовою, що в його господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом діється»*. Доведіть це прикладами з творчої спадщини письменника.

Тема 5

Літературна діяльність Євгена Гребінки

Матеріал до вивчення теми

Байкарську діяльність Є. Гребінка ми розглянули в попередніх темах, однак літературна творчість письменника тривала близько двох десятиліть і складається з оригінальних і перекладних творів українською і російською мовою, романів, повістей, оповідань, нарисів.

Прослідкуємо на основі епістолярної спадщини шлях становлення Гребінки-письменника.

Біографи поета оминають зацікавлення юного гімназиста малюванням. Л. Задорожна звертає увагу, що XIX ст. мало певну «закономірність у мистецьких традиціях» [1, с. 134], що виявлялись у двоїстості письменник - художник (варто згадати творчість Т. Шевченка і М. Гоголя). У гімназійний період Є. Гребінка звертався до творчості, про це свідчать листи до батьків. Важливою подією для нього стає видання 1834 року збірки байок «Малороссийские приказки». Чималу роль у творчій діяльності митець відводить перекладам, його заповітною мрією було перекласти російські пісні в «малороссийские песни».

Поступово Є. Гребінка відходить від малювання, хоча не шкодує коштів на придбання паперу й серйозно замислюється над вартістю своїх художніх творів і критично оцінює їх. Л. Задорожна вважає, що «процес формування творчої особистості завершується» [1, с. 137] – це були 1830 – 1832 рр.

З юнацьких років у Є. Гребінки було шанобливе й поважне ставлення до книги як духовного багатства людства. В одному з листів він ображається на долю, яка не зробила його багатим, щоб мати змогу купувати всі бажані книжки. Це свідчить про розуміння Є. Гребінкою особливого значення книги. Епістолярій письменника дає змогу познайомитися з персоналіями, які мали

непересічне значення для формування національно свідомої особистості письменника.

У листах знаходимо згадку про молодого Т. Шевченка. З усього видно, що Є. Гребінка з пістетом ставився до перших віршів Кобзаря: «А ще тут є у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий пише вірші, то нехай йому сей та той! Як що напише, тільки цмокни та вдар руками об поли! Він мені дав гарних стихів на «Збірник» [2, с. 594 - 595].

З часом стосунки Т. Шевченка з товаришем стали прохолоднішими, і спричинився до цього певний снобізм Гребінки, який виявився прихильним до політики імператора. По молодості кепкував він з рідного брата Аполлона, який мав український акцент і терпів насмішки в гімназії. З певним духовним зростанням до Гребінки приходить усвідомлення, що він є сином великого народу з величною, чудовою мовою, яку слід захищати. І він стає репрезентантом цілої нації: «Господи мій милостивий! Як то народ пише гарно по-нашому» [2, с. 593]. Гребінка в листах до батьків неодноразово говорив, що хоче залишитися в Петербурзі, але згодом писатиме: «...Думал я долго, що з мене буде в Петербурзі, що я там робитиму між москалями?» [2, с. 566]. Однак велика заслуга письменника полягає в розумному ставленні до двох народностей: «...Він не ставить межових знаків між духовним життям різних народів за національною ознакою, виявляючи тим культуру творчої особистості і свідомість високої причетності кожного народу до того, що єднає в особистості дві природи: божественну і людську» [2, с. 139 - 140]. Гребінка сприймав появу національно-самобутніх творів як певне відродження українства: «как доказательство, что украинцы начинают (в добрый час) чувствовать самобытность своей литературы» [2, с. 560]. Особливого значення в справі вихованні національної свідомості надає розробці теми історичного минулого України, національної історичної пам'яті.

Помітне місце в біографії письменника посідає його просвітительська діяльність. Підтримуючи прагнення Т. Шевченка у просвіті українського народу, Є. Гребінка на власні кошти відкрив парафіяльну школу в с. Рудці Лубенського повіту Полтавської губернії. На жаль, після смерті письменника його дружина відмовилась утримувати школу й подала документи про її закриття.

Епістолярій Євгена Гребінки відбиває проблеми, дух часу, в який творив митець, а надто літературну діяльність, що нерозривно пов'язана з суспільною атмосферою, та подвижницьку, талановиту постать самого митця.

Посилання

1. Задорожна Л. М. Євген Гребінка: Літературна постать / Л. М. Задорожна. – К. : Твім інтер, 2000. – 160 с.
2. Гребінка Є. П. Твори : в 3 т. / Є. П. Гребінка. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 3: Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи. – 702 с.

Контрольні питання

1. Роль Є.Гребінки у долі Т.Шевченка (на основі листування).
2. Є.Гребінка і літературна критика.
3. Творчість письменника російською мовою.

Практичне заняття 4

Тема. Поетична і прозова спадщина Є. Гребінки.

Мета: визначити своєрідність жанрово-стильової специфіки поетичної і прозової спадщини письменника.

ПЛАН

1. Життєпис Є. Гребінки. Громадська діяльність. Початок поетичної діяльності в гімназії.
2. Провідні мотиви першої української поезії «Човен».
3. Поетичний доробок російською мовою.

3.1. Вірші Є.Гребінки, присвячені історичному минулому України «Курган», «Нежин-озеро», «Украинский бард», поема «Богдан».

4. Перекладацька діяльність Є.Гребінки.

5. Прозові твори, написані у 30-40-х роках російською мовою.

5.1. Історична основа повісті «Нежинский полковник Золотаренко».

5.2. Фольклорні джерела роману «Чайковский».

Література

1. Задорожна Л. М. Євген Гребінка: Літературна постать / Л. М. Задорожна. – К. : Твім інтер, 2000. – 160 с.
2. Гребінка Є. П. Твори : в 3 т. / Є. П. Гребінка. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 3: Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи. – 702 с.
3. Зубков С.Д. Байкар і поет Є. Гребінка: Байки, поезії. – К., 1990.

Методичні поради

Знайомство з поетичною і прозовою творчістю Є.Гребінки першої половини XIX ст. допоможе скласти уявлення про різноманітні поетичні шукання в літературі, побачити, як вироблялися поетичні традиції, засоби ідейно-художньої виразності.

Характерною рисою літературного процесу цього періоду є багатство тематики та ідей, нових стилістичних тенденцій, демократизація оригінальних поетичних творів. Однією з особливостей української літератури цього часу була її двомовність. Поряд з українською мовою жила й російська.

Прозова спадщина письменника посідає помітне місце в історії української літератури. Особливу увагу зосередьте на історичній тематиці.

Практичні завдання

1. Доведіть, що образ човна в одноіменній поезії Є.Гребінки вибудований на засадах християнства.
2. Що послужило поштовхом до написання творів на історичну тематику?

3. Спорідненість поезії «Украинский бард» з баладою Л. Боровиковського «Бандурист», поезією А. Метлинського «Бандура».
4. Доведіть романтичний характер поеми «Богдан. Сцени из жизни малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого». Особливість романтичного світосприйняття.
5. Особливість сюжету віршів-посвят. Поєднання віршів-посвят і альбомної поезії.
6. Манера письма Гребінки-романтика в прозовому доробку.
7. Доведіть уснопоетичну основу роману «Чайковський».

Питання для самоконтролю

1. «Енеїда» І. Котляревського та становлення нової української літератури.
2. Культурно-історичні умови перших десятиліть XIX ст.
3. Життєпис І. Котляревського.
4. Історія написання та видання «Енеїди» І. Котляревського.
5. «Енеїда» І. Котляревського в контексті європейських літератур.
6. Літературні й історичні джерела «Енеїди» І. Котляревського.
7. Сюжет та композиція «Енеїди» І. Котляревського.
8. З'ясувати специфіку бурлеску, гротеску, травестії, бароко, просвітительського реалізму в «Енеїді» І. Котляревського.
9. Ідейно-художні особливості «Енеїди» І. Котляревського.
10. Національний характер в «Енеїді» І. Котляревського.
11. Версифікаційні особливості «Енеїди» І. Котляревського.
12. «Енеїда» І. Котляревського: образи та мотиви поеми в українському мистецтві.
13. Характер конфлікту й художні особливості драматичних творів.
14. Специфіка жанрового визначення драматичних творів І. Котляревського.
15. Особливості конфлікту п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського.
16. Особливості конфлікту п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського.
17. Роль образу москаля в п'єсі «Москаль-чарівник» І. Котляревського.
18. І. Котляревський про національні риси українського та російського народів (на матеріалі художніх текстів).
19. Просвітительська основа драматургії І. Котляревського.
20. Особливості мови драматичних творів І. Котляревського. Роль народних пісень.
21. Витлумачити міркування М. Рильського: «Котляревський – Коперник українського слова». Значення творчості І. Котляревського.
22. Сучасні дослідження творчості І. Котляревського.

23. Жанр байки в українській літературі.
24. Традиції та новаторство в розвитку жанру байки українській літературі першої половини XIX ст.
25. Жанрові різновиди байки в українській літературі першої половини XIX ст.
26. Життєпис Г. Квітки-Основ'яненка.
27. Розвиток театрального мистецтва в Україні на початку XIX ст.
28. Особливості конфлікту п'єси «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка.
29. Жанрово-композиційна своєрідність твору «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка.
30. Сюжет «перевиховання» водевілю Г. Квітки-Основ'яненка «Бой-жінка».
31. Диалогія «Шельменко – волостной писарь», «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка. Двомовність комедій.
32. Роль образу солдата в драматичних творах Г. Квітки-Основ'яненка та І. Котляревського.
33. Значення драматургії Г. Квітки-Основ'яненка.
34. Ідейно-художні особливості бурлескно-реалістичної прози Г. Квітки-Основ'яненка.
35. Пояснити твердження І. Франка: Г. Квітка-Основ'яненко – «творець людової повісті».
36. Особливості сентименталізму в українській літературі першої половини XIX ст.
37. Елементи психологізму в реалістичній прозі Г. Квітка-Основ'яненка.
38. Дослідження життя і творчості Г. Квітки-Основ'яненка в сучасному літературознавстві.
39. Особливості просвітительського реалізму в українській літературі першої половини XIX ст.
40. Стильовий синкретизм української літератури початку XIX ст.

Навчальне видання

Галина Бондаренко,
Ольга Максименко,
Валерія Пустовіт

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(від доби монументалізму до романтизму)

В авторській редакції

Формат 60х84/16. Умовн. друк. арк. 8,25.
Наклад 50 пр. Зам. № 52.09-16.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraina.vdk@mail.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013